

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

ХАБАРШЫ

«Юриспруденция» сериясы

№3 (61), 2020

Алматы

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

ХАБАРШЫ

«Юриспруденция» сериясы

№3 (61)

Алматы, 2020

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

ХАБАРШЫ

«Юриспруденция» сериясы
№3(61), 2020

Бас редактор:

Е.А. БУРИБАЕВ – з.ғ.д., профессор

Бас редактордың орынбасары:

Б.Х. Төлеубекова – з.ғ.д., проф.

Редакциялық алқа мүшелері:

С.Н. Сабикенов –

з.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі, проф.,

Б.А. Тайторина – з.ғ.д., профессор

(Алматы),

В.Ф. Цепелев – з.ғ.д., РФ ИМ академиясы

профессоры (Мәскеу),

Н.Г. Муратова – з.ғ.д., проф.,

Казан мемлекеттік университеті,

«Қылмыстық іс жүргізу» кафедрасының

меңгерушісі (Казан),

Джон Берк – доктор права, «Таллинн»

университетінің ректоры (Эстония),

О.З. Мухамеджанов – з.ғ.д., проф., Ташкент

Мемлекеттік Заң Университеті (Ташкент),

А.М. Хлус – з.ғ.к., доцент, Беларусь

мемлекеттік университеті (Минск),

В.И. Самарин – з.ғ.к., доцент, Беларусь

мемлекеттік университеті (Минск),

А.Е. Жатқанбаева – з.ғ.д., проф. (Алматы),

Ж.А. Хамзина – з.ғ.д., проф. (Алматы),

С.И. Шелухин – доктор PhD,

Джон Джэй Нью-Йорк университетінің

профессоры (АҚШ),

Д.О. Ежеский – з.ғ.к., доцент,

Ресей халықтар достастығы университеті

конституциялық құқық және

конституциялық сотта іс жүргізу

кафедрасының доценті (Мәскеу).

Жауапты хатшы:

Н.Б. Калкаева – з.ғ.к., қ. проф.

© Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, 2020

Қазақстан Республикасының мәдениет және ақпарат министрлігінде 2009 жылы мамырдың 8-де тіркелген N 10111 – Ж

Басуға 29.10.2020. қол қойылды.

Пішімі 60x84^{1/8}. Көлемі 13.25 е.б.т.

Таралымы 300 дана. Тапсырыс 372.

050010, Алматы қаласы,

Достық даңғылы, 13.

Абай атындағы ҚазҰПУ

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің

«Ұлағат» баспасы

**М А З М Ұ Н Ы
С О Д Е Р Ж А Н И Е
C O N T E N T**

**ҚҰҚЫҚТЫҢ ЖАЛПЫ ТЕОРИЯСЫ
ОБЩАЯ ТЕОРИЯ ПРАВА
COMMON THEORY OF LAW**

Асымова Д.Б., Байсымакова М.С. Қазақстанның мәдени мұрасын құқықтық реттеу мәселелері.....	6
Асымова Д.Б., Байсымакова М.С. Проблемы правового регулирования культурного наследия Казахстана Assymova D., Baisymakova M. Problems of legal regulation of Kazakhstan's cultural heritage	
Мелдехан А.Ж. Мемлекеттің басқару нысанының жалпы сипаттамасы.....	11
Мелдехан А.Ж. Общая характеристика формы государственного управления Meldekhan A.Zh. General description of the form of public administration	
Мейірбекова Г.Б., Манапбаев Н.Б. Қазақстандағы мемлекет пен діни бірлестіктердің өзара іс-қимылының қазіргі кезеңі.....	16
Мейірбекова Г.Б., Манапбаев Н.Б. Взаимодействие государства и религиозных объединений в Казахстане в современный период Meirbekova G.B., Manapbaev N.B. Modern period interaction of the state and religious associations in Kazakhstan	

**КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚ
КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО
CONSTITUTIONAL LAW**

Бопабаев Е.Ч. Адам құқықтары қоғам мен мемлекеттің даму факторы ретінде.....	21
Бопабаев Е.Ч. Права человека как фактор развития общества и государства Bopabaev E.Ch. Human rights as a factor in the development of society and the state.	
Тайторина В.А. Rational model of the Constitution functioning.....	25
Тайторина Б.А. Конституцияның функциялық реттік моделі Тайторина Б.А. Рациональная модель функционирования Конституции	

**ОТБАСЫ ҚҰҚЫҒЫ
СЕМЕЙНОЕ ПРАВО
FAMILY LAW**

Қамза А.Т., Даулетбаева Г.А. Қазіргі жағдайда ата-ана мен балалардың арасындағы құқықтық қатынастарды жетілдіру.....	31
Қамза А.Т., Даулетбаева Г.А. Совершенствование правовых отношений между родителями и детьми в современных условиях Kamza A.T., Dauletbaeva G.A. Improvement of legal relations between parents and children in modern conditions	

**ӘЛЕУМЕТТІК ҚАМСЫЗДАНДЫРУ ҚҰҚЫҒЫ
ПРАВО СОЦИАЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ
SOCIAL SECURITY LAW**

Khamzina Zh., Buribayev Ye. Opportunities for Modernization of Social Protection Parameters in Kazakhstan.....	35
Хамзина Ж.А., Бурибаев Е.А. Возможности модернизации параметров социальной защиты в Казахстане Хамзина Ж.А., Бурибаев Е.А. Қазақстанда әлеуметтік қорғау параметрлерін жаңғырту мүмкіндіктері	

Казахский национальный педагогический университет имени Абая

ВЕСТНИК

Серия «Юриспруденция»
№ 3(61), 2020

Главный редактор:
БУРИБАЕВ Е.А.
д.ю.н., профессор

Зам. главного редактора:
Толлеубекова Б.Х. – д.ю.н., проф.

Члены редколлегии:

Сабикенов С.Н. – д.ю.н., академик НАН РК,
профессор,

Тайторина Б.А. – д.ю.н., проф., (Алматы)

Цепелев В.Ф. – д.ю.н., профессор Академии
МВД РФ (Москва),

Муратова Н.Г. – д.ю.н., проф., зав. кафедрой
«Уголовный процесс» Казанский
государственный университета (Казань),

Джон Берк. – доктор Права,
ректор университета «Таллинн» (Эстония),

Мухамеджанов О.З. – д.ю.н., проф.,
Ташкентского Государственного

Юридического Университета (Ташкент),

Хлус А.М. – к.ю.н., доцент, Беларуский
государственный университет (Минск),

Самарин В.И. – к.ю.н., доцент, Беларуский
государственный университет (Минск),

Жатқанбаева А.Е. – д.ю.н., проф. (Алматы),

Хамзина Ж.А. – д.ю.н., проф. (Алматы),

Шелухин С.И. – доктор PhD, профессор
Нью-Йорского университета Джон Джэя
(США),

Ежевский Д.О. – к.ю.н., доцент кафедры
конституционного права и
конституционного судопроизводства
Российского университета дружбы народов
(Москва)

Ответ. секретарь:

Калкаева Н.Б. – к.ю.н., асс. проф.

© Казахский национальный
педагогический университет
им. Абая, 2020

Зарегистрированов Министерстве культуры и
информации Республики Казахстан
8 мая 2009 г. N 10111 – Ж

Подписано в печать 29.10.2020.
Формат 60x84 1/8. Объем 13.25 уч.-изд.л.
Тираж 300 экз. Заказ 372.

050010, г. Алматы, пр. Достык, 13.
КазНПУ им. Абая

Издательство «Ұлағат»
Казахского национального педагогического
университета имени Абая

АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ
ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО
CIVIL LAW

Жусипбек М.Е. Корпоративтік құқықтың жалпы сипаттамасы..... 45

Жусипбек М.Е. Общая характеристика корпоративного права

Zhusipbek M.E. General characteristics of corporate law

Утегенова А.Ж. Меншік құқығын қорғаудың заттық - құқықтық
әдістері..... 51

Утегенова А.Ж. Предметно - правовые методы защиты права
собственности

Utegenova A.Zh. Substantive - legal methods of property rights
protection

Несипбеков Е.Н., Жазылбек Л.И. Правовые основы электрон-
ных банковских услуг в Казахстане: состояния и перспективы..... 56

Несипбеков Е.Н., Жазылбек Л.И. Қазақстандағы электрондық
банктік қызметтердің құқықтық негіздері: шарттары мен
болашағы

Nessipbekov E.N., Zhazyzbek L.I. Legal basis of electronic banking
services in Kazakhstan: conditions and prospects

АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСС
ГРАЖДАНСКИЙ ПРОЦЕСС
CIVIL PROCEEDING

Мейірбекова Г.Б. Азаматтық істерге адвокаттардың қатысу
ерекшеліктері..... 60

Мейірбекова Г.Б. Особенности участия адвоката в гражданском
процессе

Meirbekova G.B. Features activities of the lawyer in the civil process

ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ
АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО
ADMINISTRATIVE LAW

Бижанова А.Р., Кошкинбаева А.С. Жер қойнауын пайдалану
жөніндегі операцияларды жүргізу қағидаларын бұзу жөнінде..... 65

Бижанова А.Р., Кошкинбаева А.С. О нарушении правил
проведения операций по недропользованию

Bizhanova A.R., Koshkinbayeva A.S. Violation of the rules for
conducting subsurface use operations

Тайторина Б.А., Че А.С., Шабанова А.А. Анализ актуальных
проблем вакцинации против инфекционных заболеваний на
основе законодательных актов и статистических данных об
иммунопрофилактике..... 69

Тайторина Б.А., Че А.С., Шабанова А.А. Заңнамалық актілер
мен иммундық профилактика туралы статистикалық деректер
негізінде инфекциялық ауруларға қарсы вакцинациялаудың өзекті
мәселелерін талдау

Taitorina B.A., Che A.C., Shabanova A.A. Analysis of current
problems of vaccination against infectious diseases on the basis of
legislative acts and statistical data on immunoprophylaxis

Тұрлыханқызы Қ. Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік
қызметтің қалыптасу кезеңдері..... 75

Тұрлыханқызы К. Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік
қызметтің қалыптасу кезеңдері

Turlykhanqyzy K. Stages of formation of public service in the
Republic of Kazakhstan

Kazakh National Pedagogical university
after Abai

BULLETIN

Series of «Jurisprudence»
№ 3(61), 2020

Editor in chief:
BURIBAYEV Ye.A.
doctor of law, professor

Executive Editor:
Toleubekova B.Kh. – *doctor of law, professor*

The editorial board members:
Sabikenov S.N. – *academician, doctor of law,
professor,*

Taitorina B.A. – *doctor of law, professor
(Almaty),*

Tsepelev V.F. – *doctor of law, professor
(Moscow),*

Muratova N.G. – *doctor of law, professor
(Kazan),*

John Burke. – *doctor of law (PhD)(Estonia),*

Mukhamedzhanov O.Z. – *doctor of law,
Professor, Tashkent State Law University
(Uzbekistan),*

Khlus A.M. – *candidate of law., associate
professor (Minsk),*

Samarin V.I. – *candidate of law., associate
professor (Minsk),*

Zhatkanbayeva A.E. – *doctor of law, professor
(Almaty),*

Khamzina Zh.A. – *doctor of law, professor
(Almaty),*

Cheloukhin S. – *PhD, professor law police
science and criminal justice John Jay College of
criminal Justice The City University of
New York,*

Yezhevsky D.O. – *candidate of law.,
associate professor (Moscow)*

Answer. secretary:

Kalkayeva N.B. – *candidate of law.,
associate professor*

© Kazakh National Pedagogical university
after Abai, 2020

The journal is registered by the Ministry of
Culture and Information RK
8 May 2009. №10111 – Ж

Signed to print 29.10.2020

Format 60x84 1/8.

Volume 13.25 publ.literature

Edition 300 num. Order 372.

050010, Almaty, Dostyk ave., 13.
KazNPU after Abai

Publishing house «Ulagat»
Kazakh National Pedagogical university
after Abai

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ. КРИМИНОЛОГИЯ
УГОЛОВНОЕ ПРАВО. КРИМИНОЛОГИЯ
CRIMINAL LAW. CRIMINOLOGY

Жанабекова Э.Б. Формирование антикоррупционной культуры в
обществе..... 80

Жанабекова Э.Б. Қоғамда сыбайлас жемқорлыққа қарсы
мәдениетті қалыптастыру

Zhanabekova E. Formation of an anti-corruption culture in society

Таңатар А.Ж. Пробацияның пенитенциарлық жүйедегі орны.....

Танатар А.Ж. Место пробации в пенитенциарной системе 83

Tanatar A.J. Place of probation in the penitentiary system

ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСС
УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС
CRIMINAL PROCEEDING

Жунусбекова А.М. Институт дознания в уголовно-процес-
суальном праве Республики Казахстан: общее понятие..... 89

Жунусбекова А.М. Қазақстан Республикасы қылмыстық
процестік құқығындағы анықтау институты: жалпы түсінік

Zhunusbekova A.M. Institute of inquiry in criminal procedure
Republic of Kazakhstan law: general concept

КРИМИНАЛИСТИКА
КРИМИНАЛИСТИКА
CRIMINALISTICS

Кусайнов С.Ж. Дәлелдемелік акпараттарды бекіту туралы
криминалистикалық ілім..... 95

Кусайнов С.Ж. Криминалистическое учение о фиксации
доказательственной информации

Kussainov S.Zh. Criminalistic teaching on evidence recording

Авторлар туралы мәлімет..... 99

Сведения об авторах

Information about authors

ҚҰҚЫҚТЫҢ ЖАЛПЫ ТЕОРИЯСЫ

ОБЩАЯ ТЕОРИЯ ПРАВА

COMMON THEORY OF LAW

УДК: 34:002.6

МРНТИ: 10.01.29

Д.Б. Асымова¹, М.С. Байсымакова²

¹ Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы қ., Қазақстан

² Абай атындағы Республикалық мамандандырылған дарынды балаларға арналған қазақ тілі мен әдебиетін тереңдетіп оқытатын орта мектеп-интернат Алматы қ., Қазақстан

ҚАЗАҚСТАННЫҢ МӘДЕНИ МҰРАСЫН ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Мақалада Қазақстанның тарихи-мәдени және табиғи мұрасының қазіргі заманғы мәдени игілігі мемлекет қабылдайтын көпғасырлық дәстүрлерді сақтау және дамыту, тарих пен мәдениеттің жаңа ескерткіштерін ашу, кесенелерді, ежелгі мешіттерді реставрациялау, жаңа тарихи-мәдени мұражай-қорықтарды құру, Қазақстан халықтарының мәдени мұрасында тарихи маңызы бар мұрағаттық құжаттарды анықтау бойынша шаралар кешенімен сипатталады.

Түйін сөздер: тарихи-мәдени мұра, мүлік, ескерткіш, археология, объект, мұражай, коллекция.

Асымова Д.Б.¹, Байсымакова М.С.²

¹Казахский национальный педагогический университет им. Абая (Алматы, Казахстан)

²Республиканская специализированная средняя школа-интернат имени Абая с углубленным изучением казахского языка и литературы для одаренных детей (Алматы, Казахстан)

ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ КАЗАХСТАНА

Аннотация

В статье выделено культурное достояние современного состояния историко-культурного и природного наследия Казахстана характеризуется комплексом мер по сохранению и развитию многовековых традиций, принимаемых государством, открытием новых памятников истории и культуры, реставрацией мавзолеев, древних мечетей, созданием новых историко-культурных музеев-заповедников, выявлением архивных документов, имеющих историческое значение в культурном наследии народов Казахстана.

Ключевые слова: историко-культурного, наследие, имущество, памятник, археология, объект, музей, коллекция.

D.Assymova¹, M.Baisymakova²

¹Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

²Abay Republican specialized secondary boarding school for gifted children with Advanced Study of the Kazakh language and literature, Almaty, Kazakhstan

PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF KAZAKHSTAN'S CULTURAL HERITAGE

Abstract

The article highlights the cultural heritage of the modern state historical-cultural and natural heritage of Kazakhstan is characterized by the complex of measures on preservation and development of centuries-old traditions, taken by the state, the opening of new monuments of history and culture, the restoration of the mausoleums, ancient mosques, the creation of a new historical-cultural Museum-reserves, identification of archival documents of historical importance in the cultural heritage of the peoples of Kazakhstan.

Keywords: historical and cultural, heritage, property, monument, archeology, object, museum, collection.

Кіріспе. Жерорта теңізі мен Таяу Шығыс мемлекеттерінің арасында Қазақстан әлемдік өркениет қазынасына енген мәдени құндылықтардың иегері болып табылады. Ескерткіштердің саны мен сан алуандығы бойынша Қазақстан көптеген мемлекеттерден кем түспейді. Көпғасырлық тарихты, өркениет дамуының жоғары деңгейін Қазақстан аумағын мекендеген ежелгі тайпалардың-скифтер, сақтар, савроматтар, ғұндар, үйсіндер, қаңлылар (б.з. д. I мыңжылдықта), сонан соң түріктердің, қарлұқтардың, оғыз, қыпшақтардың отырықшы – егіншілік және көшпелі мәдениетінің археологиялық олжалары растайды [1].

Жұмыстың әдістемелік негізі-Қазақстанның тарихи-мәдени және табиғи мұрасының қазіргі жай-күйі мемлекет қабылдап отырған көпғасырлық дәстүрлерді сақтау және дамыту жөніндегі шаралар кешенімен, тарих пен мәдениеттің жаңа ескерткіштерінің ашылуымен, кесенелердің, ежелгі мешіттердің реставрациясымен, жаңа тарихи-мәдени музей-қорықтардың құрылуымен, Қазақстан халықтарының мәдени мұрасында тарихи маңызы бар мұрағаттық құжаттарды анықтаумен сипатталады.

2012 жылы қабылданған «Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздігі туралы» Заң [2] ұлттық қауіпсіздікке төнетін негізгі қатерлердің қатарында Қазақстан Республикасы халқының мәдени және рухани мұрасының жоғалуын атайды (6-бап).

Осы саладағы мемлекеттік саясатты айқындаған негізгі құжаттар XX-XXI ғасырдың басында әзірленді және қабылданды [3].

Бүгінде тарихи-мәдени мұра нысандарының саны 25 мыңнан асады. Сонымен қатар, «Киелі Қазақстан» бағдарламасына сәйкес, алғаш рет тарихи-мәдени мұра қорын ауқымды жүйелендіру жүргізіліп, нәтижесінде жалпыұлттық маңызы бар 180 нысан мен жергілікті маңызы бар 456 киелі нысан тізімі қалыптастырылды. Жалпы, Мемлекет басшысының тапсырмасына сәйкес, елімізде тарихи-мәдени қорды кең көлемде сақтау, түлету, дамыту және ілгерілетуді қамтамасыз ету талап етілгендіктен, 2019 жылғы 13 ақпанда Парламент Мәжілісінің жалпы отырысында «Тарихи-мәдени мұра объектілерін қорғау және пайдалану туралы» заң жобасы мақұлданды. Сонымен қатар, заң жобасында тарихи-мәдени мұра нысандарын қорғау, зерделеу, сақтау, пайдалану және кеңінен таныту саласындағы қоғамдық қатынастарды мемлекеттік реттеу жүйесін құру, сондай-ақ тарих пен мәдениет нысандарын анықтау, есепке алу, паспорттау, жүргізу көзделген.

Зерттеудің мақсаты – тарихи-мәдени мұра бүкіл әлемде әлеуметтік-экономикалық дамудың ерекше факторы және ресурсы ретінде қаралады. Тарихи-мәдени мұра объектілері белсенді туристік айналымдарға енгізілген, олардың көбі әлеуметтік-экономикалық ортада мүлктік актив ретінде пайдаланылады және осы жағдайларға байланысты олардың сақталуын қамтамасыз ету өзекті де алғышартты мақсатқа айналып отыр. Осы Заң жобасын әзірлеу барысында Израиль, Италия, Франция, Ресей, Ұлыбритания және өзге елдердің тәжірибесі зерделенді.

Заң жобасының басты мақсаттарына тоқталсақ, біріншіден, археологиялық және ғылыми-реставрациялау жұмыстарын жүргізу бойынша қызметті лицензияландыру мәселелерін қатайту болып табылады. Екіншіден, алғаш рет осы жобамен археология және ғылыми-реставрациялау жұмыстарын жоспарлау тетіктерін енгізу қарастырылды. Атап айтқанда, тарихи-мәдени мұра нысандарын тарих және мәдениет ескерткіштері деп тану тәртібі айқындалды. Уәкілетті орган мен жергі-

лікті атқарушы органдардың оларды қорғау мен пайдалану саласындағы құзыреті бекітілген, сонымен қатар «Киелі объектілер» деген ұғым енгізіліп отыр. Мұнымен қоса, тарих және мәдениет ескерткіштеріне археологиялық және ғылыми-реставрациялық жұмыстарды жыл сайынғы жоспарлау жүйесін енгізу мақсатында заң жобасында тиісті жоспарлау мен оны есепке алу тетігін айқындау көзделеді. Археологиялық, сәулет, қала құрылысы және өзге де ескерткіштердің сақталуын қамтамасыз етуге бағытталған шараларды іске асыру тәртібі қарастырылған.

Қазақстанның мәдени мұрасын сақтауға, пайдалануға және қалпына келтіруге бағытталған басқа да нормативтік-құқықтық актілер әзірленді және қабылданды, олардың қатарына «Ұлттық мұрағат қоры және мұрағаттар туралы Қазақстан Республикасының 1998 жылғы 22 желтоқсандағы N 326-І Заңы [4], «Қазақстан Республикасындағы сәулет, қала құрылысы және құрылыс қызметі туралы» (2001 ж.) [5], «Ерекше қорғалатын табиғи аумақтар туралы» (2006 ж.) [6] заңдар жатады.

1994 жылғы сәуірде Қазақстан ЮНЕСКО-ның «Дүниежүзілік мәдени және табиғи мұраны қорғау туралы» Конвенциясына қосылды, 2011 жылғы 21 желтоқсандағы № 514-IV заңмен ЮНЕСКО-ның «Материалдық емес мәдени мұраны қорғау туралы» Конвенциясын ратификациялады.

Сонымен қатар, Қазақстан Республикасы халқының мәдени мұрасы мемлекеттік маңызы бар, тек қана Қазақстан Республикасына тиесілі, оларды өзге мемлекеттерге беру құқығынсыз мәдени құндылықтар жиынтығын білдіреді.

Нәтиже. Мәдени құндылықтар – бұл зайырлы және діни сипаттағы мәдени мұра заттары, сондай-ақ тарихи, көркем, ғылыми немесе өзге де мәдени маңызы бар өзге де құндылықтар (Мәденит туралы заңның 1-бабы) [7].

Мәдени құндылықтарға мыналарды: археологиялық олжалар; өсімдіктер мен жан-жануарлардың, минералогияның, анатомияның сирек коллекциялары мен үлгілері және палеонтология үшін қызығушылық тудыратын заттар; ғылым мен техника тарихын, соғыстар мен қоғам тарихын, ұлттық мәдениет тарихын қоса алғанда, тарихқа қатысты, сондай-ақ ұлттық ғылым, мәдениет, әдебиет пен өнер қайраткерлерінің, ойшылдардың, ғалымдардың, ақын-жазушылар мен әртістердің өмірімен және ірі ұлттық оқиғалармен байланысты құндылықтар; жекелей немесе коллекциялардағы ерекше (тарихи, көркем, ғылыми, әдеби) қызығушылық тудыратын сирек қолжазбалар, көне және сирек кітаптар, құжаттар және басылымдар; жекелей немесе коллекциялардағы елу немесе одан көп жыл бұрын шығарылған почта маркалары, салықтық және осы тәрізді маркалар; қорытпасына немесе дайындалған металына қарамастан, Қазақстан Республикасының ұлттық валютасының тиындарын, сондай-ақ өзге де мемлекеттердің дайындалғанына жүз жыл болмаған тиындарын қоспағанда, тиындар, медальдар, мөрлер және басқа да коллекциялық материалдар; көне және бірегей музыкалық аспаптар; дыбыс, фото, бейне, кино мұрағаттарын қоса алғанда, мұрағаттар, мұрағат қорлары мен коллекциялар, сондай-ақ ғылыми-техникалық құжаттама; тарихи-мәдени маңызы бар өнер туындылары; этнографиялық, антропологиялық, этнологиялық және палеонтологиялық материалдар; айрықша тарихи және мәдени құндылығы бар, жасалғанына жүз жылдан асқан көне заттар; Қазақстан Республикасы халқының өміріндегі тарихи оқиғалармен, қоғам және мемлекет дамуымен, ғылым мен техника тарихымен, сондай-ақ көрнекті ғылым, мемлекет, мәдениет қайраткерлерінің өмірімен байланысты объектілер, соның ішінде музей заттары және музей коллекциялары; кез келген негіздегі және кез келген материалдан жасалған қол жұмысының полотеналар, картиналар және суреттер түріндегі көркем құндылықтары (сызбаларды және өнеркәсіп бұйымдарын, қолдан жасалған әшекей заттарды қоспағанда); мүсін өнерінің кез келген материалдан жасалған соны туындылары; бірегей гравюралар, эстамптар және литографиялар; тарих және мәдениет ескерткіштерінің құрамдас бөліктері жатқызамыз.

«Мәдениет туралы» Қазақстан Республикасының Заңына «өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» 2010 жылғы 27 мамырдағы № 280-IV Қазақстан Республикасының Заңымен «көркем құндылықтар» деген жаңа ұғым енгізілді, оларға шығармашылық қызмет нәтижесінде жасалған мәдениет, әдебиет және өнер туындылары кіреді.

Тарихи-мәдени мұра объектілері-тарихи оқиғалар нәтижесінде пайда болған, тарих, археология, сәулет, қала құрылысы, өнер, ғылым мен техника, эстетика, этнология немесе антропология, әлеуметтік мәдениет тұрғысынан құнды кескіндеме, мүсін, қолданбалы өнер, ғылым мен техника туындылары және материалдық мәдениеттің өзге де заттары бар жылжымайтын мүлік объектілері

(«Тарихи-мәдени мұра объектілерін қорғау және пайдалану туралы» Заңның 3-бабының 11-тармағы). Сонымен қатар, тарихи-мәдени мұра объектілері «Тарихи-мәдени мұра объектілерін қорғау және пайдалану туралы» заңда белгіленген тәртіппен тарих және мәдениет ескерткіштері мәртебесін алып отыр.

Пікір-талас. Тарихи-мәдени мұра объектілерін тарих және мәдениет ескерткіштері деп тану оларды міндетті түрде ресми жариялануға жататын халықаралық, республикалық және жергілікті маңызы бар тарих және мәдениет ескерткіштерінің мемлекеттік тізімінде бекіту арқылы бекітіледі. Бұл ретте археология ескерткіштері «Тарихи-мәдени мұра объектілерін қорғау және пайдалану туралы» Заңның 5-бабының ережелеріне сәйкес олар анықталған кезден бастап тарих және мәдениет ескерткіштері мәртебесін алатынын назарда ұстағанымыз жөн. Және, анықталған тарихи-мәдени мұра объектілері алдын ала есепке алу тізіміне енгізіледі және олардың мәртебесі туралы түпкілікті шешім қабылданғанға дейін тарих және мәдениет ескерткіштерімен бірдей қорғалуға тиіс.

Ал, тарих және мәдениет ескерткішін мәртебесінен айыруға және тарих және мәдениет ескерткіштерінің мемлекеттік тізімінен шығарып тастауға тарихи-мәдени сараптама қорытындысының негізінде уәкілетті органның, облыстардың (республикалық маңызы бар қаланың, астананың) жергілікті атқарушы органдарының ұсынуы бойынша Қазақстан Республикасы Үкіметінің шешімімен тарихи-мәдени сараптама қорытындысының негізінде уәкілетті органның арнайы комиссиясымен келісілген Қазақстан Республикасы Үкіметінің шешімімен жол беріледі.

Тарих және мәдениет ескерткіштері - тарих және мәдениет ескерткіштерінің мемлекеттік тізіміне енгізілген, халықтың тарихи өткенімен, қоғам мен мемлекеттің дамуымен байланысты, адам жасаған немесе адам мен табиғаттың бірлескен туындысы болып табылатын жекелеген құрылыстар, ғимараттар, құрылыстар мен ансамбльдер, тарихи-мәдени ландшафттар және басқа да көрікті жерлер болып табылады және тарих және мәдениет ескерткіштері мынадай түрлерге бөлінеді: археология ескерткіштері; қала құрылысы және сәулет ескерткіштері; ансамбльдер.

Осылардың әрқасысына тоқталып өтетін болсақ, тұрақтар, қалашықтар, қорғандар, ежелгі қоныстардың, бекіністердің, өндірістердің, арналардың, жолдардың қалдықтары, ежелгі қорымдар, тас мүсіндер, жартастағы бейнелер мен жазбалар, ежелгі елді мекендердің тарихи мәдени қабатының учаскелері және ежелгі адамның өмірі мен қызметінің іздері бар өзге де орындар археология ескерткіштері болып табылады.

Археологиялық ескерткіштер қоғамның ең ұзақ тарихи кезеңінде – алғашқы қауымдық жүйеде адамның белсенді трансформациялық рөлін көрсетеді, бірақ жойылу қаупіне ұшыраған кезде олар археологиялық орындар мен қазба жұмыстары туралы ғылыми ақпаратты таратудың қаншалықты қажет екенін көрсетеді [8].

Қала құрылысы мен сәулет ескерткіштері - сәулет ансамбльдері мен кешендері, тарихи орталықтар, орамдар, алаңдар, көшелер, қалалар мен басқа да елді мекендердің ежелгі жоспарлануы мен құрылысының қалдықтары; азаматтық, тұрғын үй, өнеркәсіптік, әскери, ғибадат ету сәулетінің, халық сәулетшілігінің құрылыстары, сондай-ақ олармен байланысты монументтік, сәндік-қолданбалы және бақ-саябақ өнерінің туындылары, табиғи ландшафттар.

Ал, ансамбльдер - оқшауланған немесе біріктірілген ескерткіштердің, фортификациялық, сарай, тұрғын үй, қоғамдық, әкімшілік, сауда, өндірістік, ғылыми, оқу мақсатындағы құрылыстар мен ғимараттардың, сондай-ақ діни мақсаттағы ескерткіштер мен құрылыстардың топтары, оның ішінде тарихи қалыптасқан аумақтарда оқшауланған қоныстардың тарихи жоспарлануы мен құрылысының фрагменттері.

Мәдени маңыздылық дәрежесі бойынша ескерткіштер келесі түрлерге бөлінеді, бұл жалпы қабылданған жіктеуге сәйкес келеді:

- дүниежүзілік мәдени және табиғи мұралар тізіміне енгізілген тарихи, ғылыми, сәулеттік, көркемдік және мемориалдық құндылығы бар халықаралық маңызы бар тарих және мәдениет ескерткіштері;

- Республикалық маңызы бар, тарихи, ғылыми, сәулеттік, көркемдік және мемориалдық құндылығы бар, елдің тарихы мен мәдениеті үшін ерекше маңызы бар тарих және мәдениет ескерткіштері;

- тарихи, ғылыми, сәулеттік, көркемдік және мемориалдық құндылығы бар, облыстардың (республикалық маңызы бар қаланың, астананың), аудандардың (облыстық маңызы бар қалалардың) тарихы мен мәдениеті үшін ерекше маңызы бар жергілікті маңызы бар тарих және мәдениет ескерткіштері).

Тарихи және мәдени мұраны қорғау, Қазақстан халқының және этникалық диаспоралардың тарихи мұрасын сақтау үшін құқықтық кепілдіктер жасау Қазақстан Республикасының мәдениет саласындағы мемлекеттік саясатының негізгі қағидаттарының бірі болып табылады.

Ескерткіштер төл мәдениетіміздің дәстүрлері мен құндылықтарын сақтау мен көбейту арқылы ұрпақтар арасындағы байланыстырушы түйін болып табылады. Олар мәдени мұраның маңызды құрамдас бөліктерінің бірі ретінде маңызды әлеуметтік функцияларды орындайды, ғылымды, білім мен мәдениетті дамыту, патриотизм сезімін қалыптастыру, идеялық-адамгершілік және эстетикалық тәрбие мақсаттарына қызмет етеді.

Қорытынды. Заң шығару саласында ХХ ғасырдың аяғы-ХХІ ғасырдың басында Қазақстан Республикасында мемлекет пен қоғамның тарихи-мәдени мұраға, оны танымал етуге және туристік мақсаттарда пайдалануға қатысты сапалы өзгерістер болып жатыр.

Қазақстан Республикасының Үкіметі ел музейлерін Ұлттық туризм индустриясының маңызды институттарына айналдыру, музей желісін құрылымдық-функционалдық жетілдіру, музей құрылымын өзгерту, кадрлардың кәсіби даярлығының деңгейін арттыру жөніндегі шаралар кешенін әзірледі.

Бұдан басқа, мемлекеттік музейлер мен қорық-музейлердің: 1) жеткізгіштердің, форматтардың, стандарттардың барлық түрлерінен көшірмелер дайындауға және оларды өңдеуге; 2) байланыс операторымен жасалған шарт негізінде интернет желісі қызметтерін ұсынуға; 3) фото - және бейне түсірілімдер жүргізуге; 4) кәде сый және полиграфиялық өнімдерді өткізуге; 5) музейлер мен музей-қорықтар басып шығарған оқу-әдістемелік әдебиетті және басқа да оқу құралдарын өткізуге құқығы бар.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Байпаков К.М. *Западнотюркский и Тюркешский каганаты: тюрки и согдийцы, степь и город* / К.М. Байпаков. – Алматы, 2010.
- 2 *Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздігі туралы Заңы.* – Алматы: Юрист, 2020. – 14 б.
- 3 *Сборник нормативных правовых актов, регулирующих сферу культуры в Республике Казахстан / сост.: Министерство культуры и информации Республики Казахстан.* – Астана, 2008. – 165 с.
- 4 *Ұлттық мұрағат қоры және мұрағаттар туралы Қазақстан Республикасының Заңы.* – Алматы: Юрист, 2020. – 17 б.
- 5 *Қазақстан Республикасындағы сәулет, қала құрылысы және құрылыс қызметі туралы Заңы.* – Алматы: Юрист, 2020. – 18 б.
- 6 *Ерекше қорғалатын табиғи аумақтар туралы Қазақстан Республикасының Заңы.* – Алматы: Юрист, 2020. – 21 б.
- 7 *Мәдениет туралы Қазақстан Республикасының Заңы.* – Алматы: Юрист, 2020. – 17 б.
- 8 Вишинёва О. *Археологические памятники в системе охраны историко-культурного наследия СССР / О.Вишинёва // Археология и этнография азиатской части России (новые материалы, гипотезы, проблемы и методы): материалы XLIX региональной археолого-этнографической студенческой конференции, г. Кемерово, 31 марта – 3 апреля 2009 г. Кемерово: Кузбассвузиздат, 2009. – С. 205-206.*

УДК: 340.1: 321.01
МРНТИ: 10.07.01

А.Ж. Мелдехан¹

*¹Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, Құқықтану кафедрасының
7М04201-құқықтану мамандығының 2-курс магистранты
Ғылыми жетекшісі: Е.А. Бурибаев
Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты,
Құқықтану кафедрасының профессоры, з.ғ.д.*

МЕМЛЕКЕТТІҢ БАСҚАРУ НЫСАНЫНЫҢ ЖАЛПЫ СИПАТТАМАСЫ

Аңдатпа

Мақалада автор мемлекет нысанынан көп жағдайда, қоғамдағы саяси өмірдің өзі, мемлекеттік институттардың беріктігі тәуелді екенін атап көрсетеді. Құқық нысанына – оның құрылымы, әлеуметтік-құқықтық факторлар, сонымен бірге табиғи, климат жағдайы, ұлттық-тарихи және діни ерекшеліктер, қоғамның мәдени деңгейінің дамуы әсер ететіндігін айқындайды. Сонымен бірге, мемлекет нысанының ерекшелігіне байланысты монархиялық және республикалық болып бөлінетіндігін нақтылайды. Мемлекеттік құрылым нысаны - мемлекеттің аумақтық құрылысын, мемлекетпен оның аумақтық бөліктерінің арасындағы қарым-қатынастары көрсетіледі.

Түйін сөздер: мемлекет, мемлекет нысаны, монархия, республика, унитарлық, федеративтік, конфедеративтік

Мелдехан А.Ж.¹

*¹магистрант 2-курса специальности 7М04201- юриспруденция Института истории и права
КазНПУ имени Абая
Научный руководитель: Е.А. Бурибаев
д.ю.н., профессор кафедры Юриспруденции Института истории и права КазНПУ имени Абая*

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ФОРМЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ

Аннотация

В данной статье автор отмечает, что от формы государства во многом зависит политическая жизнь в обществе, прочность государственных институтов. На формы права влияет его структура, социально-правовые факторы, а также природные, климатические условия, национально-исторические и религиозные особенности, развитие культурного уровня общества. Вместе с тем, автор уточняет, что в зависимости от специфики форма государственного правления делятся на монархические и республиканские. Форма государственного устройства указывает на территориальное устройство государства, отношения между государством и его территориальными частями.

Ключевые слова: государство, форма государства, монархия, республика, унитарный, федеративный, конфедеративный

A.Zh. Meldekhan

*¹Master of the 2nd year of the specialty 7M042010- jurisprudence of the Institute of History and Law of the
Abai KazNPU
Research supervisor: Ye. Buribayev
Doctor of Law, the professor of Chair of jurisprudence of Institute of history and law of Abai KazNPU*

GENERAL DESCRIPTION OF THE FORM OF PUBLIC ADMINISTRATION

Abstract

In the article, the author notes that the very political life in society and the strength of state institutions largely depend on the form of the state. On the forms of law - its structure, socio-legal factors, as well as natural, climatic conditions, national-historical and religious features, the development of the cultural level of society. At the same time, he clarifies that, depending on the specifics of the form, the state is divided into

monarchical and republican. The form of state structure indicates the territorial structure of the state, relations between the state and its territorial parts.

Keywords: state, form of state, monarchy, republic, unitary, federal, confederate

Мемлекет нысандары – саяси өкіметті ұйымдастыру жолдары, басқару нысанын, мемлекеттік ұйымдастыру нысанын және саяси режимді қосып алады.

Егер «Мемлекеттің негізі» санаты мемлекеттегі басты, заңдылық неге байланысты екенін белгілесе, «мемлекет нысаны» санаты - қоғамда кім және қалай басқарады, қалай ұйымдасқан және ондағы мемлекеттік билік құрылымы қалай басқару істейді, ол аумақтың тұрғындары қалай біріккен, әртүрлі аумақтық және саяси құрылымдар мемлекетпен қалай қатынаста, қандай әдістерді және жолдардың кемегімен саяси билік жүргізілетіндігін көрсетеді [1, 77 б.].

Мемлекет нысанынан көп жағдайда, қоғамдағы саяси өмірдің өзі, мемлекеттік институттардың беріктігі тәуелді.

Құқық нысанына – оның құрылымы, әлеуметтік-құқықтық факторлар, сонымен бірге табиғи, климат жағдайы, ұлттық-тарихи және діни ерекшеліктер, қоғамның мәдени деңгейінің дамуы эсер етеді.

Мемлекет нысандарының құрамдары (бөліктері):

– Басқару нысаны - жоғарғы мемлекеттік органдардың құрылуы мен ұйымдасуының тәртібі. Олардың бір-бірімен және тұрғындармен қарым-қатынастары сипатталады. Сонымен бірге, мемлекет нысанының ерекшелігіне байланысты монархиялық және республикалық болып бөлінеді.

– Мемлекеттік құрылым нысаны - мемлекеттің аумақтық құрылысын, мемлекетпен оның аумақтық бөліктерінің арасындағы қарым-қатынастары көрсетіледі. Мемлекеттік құрылым нысанының түрлеріне унитарлық, федеративтік және конфедеративтік мемлекеттер жатады;

– Саяси (мемлекеттік) режим - мемлекеттік билікті іске асырудың жолдары мен әдістерінің жүйесін көрсетеді. Осы ерекшеліктеріне байланысты демократиялық, антидемократиялық және саяси (мемлекеттік) режимдерге бөлінеді.

Мемлекеттік басқарудың нысандары - мемлекет нысанының құрамы, ол жоғарғы мемлекеттік өкіметтің ұйымдасуының, оның органдарының құрылуындағы тәртіпті және олардың тұрғындармен қарым-қатынасын сипаттайды [2, 144 б.].

Дүние жүзінде басқарудың екі нысаны бар. Олар монархия және республика. Монархия - елді мемлекеттік заңды басқаруды тек бір адамның жүзеге асыратынын, оның мемлекеттік жоғары лауазымды тек мұрагерлік төртіппен иеленгендігін білдіреді.

Жоғарғы мемлекеттік билікке мемлекет басшысы жатады (монарх не президент), заң шығару органы, үкімет.

Мемлекет басшысының жағдайына байланысты монархияға және республикаға бөледі.

Монархия (грек тілінен - жалғыз билеуші) - басқару нысаны, өкімет түгеліменен жартылай жалғыз билеушінің қолына шоғырланады - монархтың (корольдің, патшаның, шахтың, императордың т.с.с.).

Монархияның белгілеріне:

- жоғарғы өкімет билігі (монархтың өкіметі) мұра ретінде беріледі;
- басқаруының уақыты шексіз болады;
- сайлаушылардың еркінен тәуелсіз болады.

Республика (латын сөзінен - мемлекеттік, қоғамдық іс) - басқару нысаны, мемлекет басшысы сайланады және ауыстырылады, ал оның билігі сайлаушылардың еркімен, не олардың өкілеттік органдарымен белгіленеді. Республиканың белгілеріне:

- өкіметтің сайлануы;
- белгілі уақытқа ғана сайлау;
- сайлаушылардың еркіне тәуелділік.

Кім үкіметті құрады, ол кімнің бақылауында және кімге есеп береді, осыған байланысты республикалар президенттік, парламенттік және аралас болып бөлінеді.

Президенттік республикаларда (США, Бразилия, Аргентина, Венесуэла, Боливия, Сирия т.б.) ол рөлді президенттің өзі ғана орындайды, Парламенттік республикаларда (Германия, Италия, Индия,

Түркия, Израиль т.б.) - парламент, аралас (Франция, Финляндия, Польша, Болгария, Австрия т.б.) - Президент пен парламент бірге жүргізеді.

Президенттік республикада, президент парламенттен тәуелсіз сайланады не сайлаушылар коллегиясымен, не тікелей халықпен және бір мезгілде мемлекеттің және үкіметтің басшысы. Ол өзі үкіметті тағайындайды және оның жұмысын өзі басқарады. Бұл мемлекетте парламент үкіметке сенімсіздік вотумын жариялай алмайды, ал президент - парламентті таратпайды. Дегенмен парламент қабылданатын заңдардың көмегімен президент пен үкіметтің жұмыстарын шектеуге мүмкіншілігі бар және бюджетті құрғанда, тағы сондай жағдайларда президентті жұмысынан аластатуы мүмкін (әсіресе ол конституцияны бұзып, қылмыс жасаса). Президенттің өз жағынан, заң шығарушы органның шешіміне тоқтату ветосын қолдануға құқығы бар (латын тілінен – «тиым салу») [3, 66 б.].

Парламенттік республикада - үкімет заң шығарушы органмен құрылады және ол соның алдында жауапты. Парламент дауыс беру арқылы сенімділік не сенімсіздік вотумды тұтасымен үкіметтің басқаруіне, үкіметтің басшысына (министірлер, кеңесші төрағасына, премьер-министрге, канцлерге) нақты министірдің өзіне жариялауға құқығы бар. Арнайы түрде мемлекеттің басшысы Президент, не парламентпен не сайлаушылар коллегиясымен, не халықтың тікелей дауыс беруі арқылы сайланады. Дегенмен, мемлекеттік өкімет органдарының жүйесінде, ол өте қарапайым орында: оның міндеттілігі, әдетте өкілетті органдардың басқаруымен тежеледі. Яғни, конституциялық монархиядағы мемлекет басшысының басқаруынан айырмашылығы өте аз. Шын мәніндегі, мемлекет басшысы болып үкімет басшысы есептеледі.

Аралас (жарты президенттік, жартыпарламенттік) республиканың сыйпатына үкіметтің екі-жақты жауапкершілігі жатады – президенттің алдында және парламенттің алдында. Мұндай республикада президент және парламент тікелей халықпен сайланады. Мемлекеттің басшысы президент болып есептеледі.

Басқару нысандарына анықтама берудің маңызы өте зор. Өйткені, ол мемлекеттің мәнін айқындайды. Сөйтіп, мемлекеттік биліктің жоғары органдарының құқықтық жағдайлары мен құрылысын ашып береді, сондай-ақ кейінгілердің мемлекет басшысынан қаншалықты заңды және нақты тәуелділігін көрсетеді.

Атқару билігін жүзеге асыру үшін және оның міндеттері мен басқаруын атқару үшін оған белгілі бір механизм керек. Атқару билігі органдары әртүрлі қоғамдық қатынастарға қатынасып әрекет жасауы тиіс. Сондықтан ол өзінің бағыты мен мазмұнын білдіретін сипаты жағынан әр түрлі әрекеттерді жүзеге асырады. Бұл әрекеттерді атқару органдары (лауазымды адамдар) күнде жасайды. Осылайша атқару органдарының нысаны деген ғылыми категория пайда болады. Атқару билігі органдарының нысаны өз кезегінде мемлекеттік-құқықтық мазмұнын білдіру әдісі болып табылады. Нысан арқылы біз атқару органдары не үшін құрылатынын және басқару міндеттері мен басқаруын жүзеге асыру үшін не істейтінін білеміз

Атқару органдарында (лауазымды адамда) өз өкілеттіктері шегінде нақты басқару жағдайларында әртүрлі әрекеттің бірін жасау мүмкіндігі бар. Мысалы, заңды шешім қабылдайды, азаматтың өтінішін қарастырады, шешеді, тіркейтін, бақылайтын және қадағалайтын басқару атқарады. Міне осындай әрекеттерден басқару субъектісінің құзіреті, яғни міндеттері мен өкілеттіктері көрінеді. Ең бастысы олардың жасаған басқару әрекеттері сыртқы көрінісін табуы тиіс. Сыртқы көрінісін таппаса онда оның белгілері нәтиже бермегені.

Сондықтан басқару нысаны дегеніміз атқару органдарының (лауазымды адамның) өз құзіреті шегінде және белгілі бір нәтиже сыртқы көрінісі бар әрекетін айтамыз. Егер басқару нәтижесінің заңдылық сипаты бар болса немесе белгілі заңдылық маңызы бар болса, онда оларды құқықтық деп біріктіріп дәрежелеуге болады. Бірақ атқару органдары субъектілерінің әрекеттері өздерінің сипаты мен мақсаттарына байланысты әртүрлі. Бұдан біз олардың сыртқы көрінісінің әртүрлі екенін көреміз.

Басқару нысандары мынадай екі топқа бөлінеді:

а) атқару билігін жүзеге асырудың нысаны;

ә) ішкі ұйымастыру жұмыстарының нысаны. Атқару билігін жүзеге асыру арқылы атқару органдары заңдылық биліктік өкілеттіктің сыртқы көрінісін қамтиды, Демек, сыртқы заңдылық әсер ол басқару нысанының бір белгісіне жатады.

Басқару нысандары әртүрлі бұдан біз оларды жіктеу мүмкіндігінің бар екенін көреміз, бірақ ол үшін әртүрлі критерийлерді пайдалануға болады. Құқықтың құқықтық субъектілері өздерінің күзiретi шегiнде әрекет ету кезiнде әртүрлі құралдарды пайдаланады, соның iшiнде техникалық (мысалы, компьютерлердi), құқықтық, (материалдық ынталандыру), ұйымдастырушылық (мамандар iсi, органының құрылысын құру), моральдық (мадақтаудың моральдық шаралары), эстетикалық (дизайн), психологиялық, (еңбек ұжымындағы ынта), құқықтық құралдар (қаулылар, бұйрықтар және басқалары). Аталған көптеген шаралар мен құралдарды қолданудың белгiлi бiр тәртiбi болады, яғни олар белгiлi бiр нысандар мен әдiстердi сақтап қолданылады.

Бұл екi категория нысан мен әдiс құқықтық субъектiлерiнiң өкiлеттiлiгiн жүзеге асырудың барлық құралдары мен әдiстерiн қамтиды және осылар құқық шығару және құқық қолдану тәжiрибесiнде кеңiнен қолданылады. Сонымен, құқықтық құқықтың субъектiлерiнiң өкiлеттiктерiн жүзеге асыру нысанының түсiнiгiн қарастырамыз [4].

Өкiлеттiктi жүзеге асыру нысанының түсiнiгiне мынадай элементтер кiредi:

а) нысан дегенiмiз – бұл құқықтық құқық субъектiсiнiң басқаруын сыйғызатын бөлiм, мысалы, мемлекеттiк басқару органдарының шешiм қабылдауы;

б) бұл өкiлеттiктi жүзеге асыру басқаруының бөлiмi;

в) тәжiрибе жүзiнде қолдануға тұратын, көзге көрiнетiн, әрекет, iс, құжатта нақты көрсетiлген немесе тиiстi журналда азаматтардың арызы немесе басқару органдарының, нысан басқа нысандардан басқаруы бойынша ажыратылады. Мысалы, азаматтың мемлекеттiк мекеме мен сотқа жазған арыздары бiр-бiрiне ұқсамайды. Құқықтық құқық субъектiлерi басқаруының нысаны көп және сол себептi құқықтық құқық субъектiлерiнiң өкiлеттiктерiн жүзеге асыру нысанын құқықтық және құқықтық емес деп екiге бөлуге болады. Құқықтық нысан басқаруы заңдылық нәтиже туындатады, яғни тұлғаға, мекемеге құқықтар мен мiндеттер жүктейдi. Мысалы, тұлғаны мемлекеттiк мекемеге лауазымды басқаруға орналастыру туралы бұйрық. Құқықтық – құқық субъектiлерiнiң өкiлеттiлiгiн жүзеге асырудың құқықтық нысанына мыналар жатады мемлекеттiк басқару органдарының құқықтық актiлерi, яғни мекемелермен кәсiпорындардың олардың жеке құрамдарының жұмыстарын ұйымдастыруға бағытталған және олардың азаматтарға да ықпалы тиюi мүмкiн. Мысалы, тәртiп пен қауiпсiздiктi сақтау мәселесi бойынша. Құқықтық актiлер нормативтi болуы, яғни құқықтық нормадан тұруы мүмкiн, мысалы, үкiметпен бекiтiлген министрлiк туралы ереже, жеке, демек, нақты орындаушға арналған. Бұл жерде айта кететiн жағдай басқару актiлерi мiндеттi түрде ұйымдар мен нақты тұлғаларға бағытталады және бұлар бастаушы объект ретiнде басқару актiсiн қабылдаушы органнан тыс жерде орналасқан:

а) басқару органы аппаратының iшкi ұйымдастырушылық басқаруына арналған құқықтық актiлерi, құрылымға кiретiн бөлiмдерге және олардың басқару қызметкерлерiне арналған, олар өкiлеттiктерiн бөлу, жұмыс уақытын анықтау, жұмысқа алу және шығару және т.б. Жоғарыда аталған актiлерге қарағанда бұл актiлер құқықтық нәтиже туғызса да басқару актiлерiне жатпайды.

б) Жарғыны бекiту туралы (қоғамдық бiрлестiктердiң, кәсiпорындардың және ұйымдардың) құқықтық құқықтың субъектiлерiнiң өтiнiшi. Бұл нысан бүгiнгi таңда өз алдына жеке бөлiнген, себебi Жарғыны бекiтуде сұрап жасалған өтiнiштердiң маңызы бар болады және Жарғы заңға қайшы келмейтiн мiндеттi түрде тiркелуi тиiс;

в) барлық сұрақтарға қатысты өтiнiштер, бұлар да қажет етедi;

г) құқықтық құқықтың субъектiлерiнiң азаматтық құқықтық қатынастарға қатысушы жақтың бiрi ретiнде түсуi;

д) құқықтық құқықтың субъектiлерiнiң сотта және басқа құқық қорғау құрылымдарында шаруашылық-қаржылық дауды шешу мәселесi бойынша қатысуы;

е) құқықтық құқықтың субъектiлерiнiң тәртiп пен қауiпсiздiктi қорғауға қатысты толып жатқан мiндеттерiнiң, болуы (техникалық қауiпсiздiк ережесi, санитарлық-эпидемиялық ереже, өрт қауiпсiздiгiн сақтау ережесi). Құқықтық құқықтың субъектiлерi басқаруының аталған құқықтық нысандары заңдылықта тиiстi сұрақтарды шешу барысында ресми құжат ретiнде көрсетiлген. Құқықтық құқықтың субъектiлерiнiң құқықтық нәтиже; туғызбайтын нысаны да өз кезегiнде заңмен бекiтiлген, бiрақ тiкелей қолданғанда олар заңдылық нәтиже туғызбайтын нысандарға мыналар жатады: басқару

органының төменгі тұрған ұйымдарға және жеке тұлғаларға жұмыстың барысы туралы ақпарат беруі, материалдық-техникалық әрекеттерді жасау (тасымалдау, байланыс құралдарын пайдалану, ұйымның басқаруын арттыру мақсатында материалдық жағдайды арттыру), әртүрлі мақсаттағы тексерулер, жиналыстар, семинарлар, сабақтар жүргізу.

Құқықтық құқықтың субъектілерінің нысанын күнделікті өмірде қолдану барысында құқықтық және құқықтық емес нысандарымен тығыз байланысты, бірақ нәтижесінде қарай бір-бірін ажыратуымыз керек. Мемлекеттік басқарудың құқықтық реттеу проблемалар жоқ емес. Сол проблемаларды шешу мемлекеттік басқарудың тиімділігін арттырады.

Мемлекеттік басқаруды құқықтық реттеудегі әкімшілік құқық нормалары экономикалық саласында, әлуметтік-мәдениеттік құрылыс, әкімшілік-саяси құрылыс саласында мемлекеттік басқаруды әкімшілік құқықтың қазіргі кездегі негізгі проблемаларының қатарына Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына «Қазақстан-2050» жолдауына сәйкес және оның жүзеге асыруға бағытталған Президенттің 2012 жылғы 14 желтоқсандағы жарлығымен мақұлданған «Қазақстан Республикасының құқықтық саясат тұжырымдамасында» белгіленген маңызды міндеттер жатады [5].

Олардың ішіндегі маңыздысы – мемлекеттік биліктің түрлі деңгейлерінің арасындағы қызметтер аясын, функциялары мен жауапкершіліктерін нақты ажыратуды қамтамасыз ететін заңдарды одан әрі жетілдіріп, сонымен бірге жергілікті мемлекеттік басқарудың тиімді жұмыс істеуі үшін жағдайлар туғызу мақсат етіп қойылған.

Құқық қорғау мәніндегі әкімшілік құралдардың, яғни мемлекеттік басқару саласындағы заңдылық пен тәртіптілігін сақтауға жасалатын бақылау-қадағалау қызметінің маңызы арта түсуде. Прогрессивтік қайта құру барысында қабылданған заңдардың барлығы бірдей және барлық жерлерде түгелдей орындала бермейді, оларға мемлекеттік аппаратта терең тамыр жайған құқықтық мойынұсынбаушылық сияқты кеселдер айтарлықтай кедергі келтіруде.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Алексеев С.С. *Общая теория права: учебник. - 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Проспект, 2009. – 576 с.*
2. Арановский К.В. *Государственное право зарубежных стран [Текст]: учебное пособие. - 3-е изд., доп. и перераб. – М. : ФОРУМ : ИНФРА-М, 2000. – 488 с.*
3. Страшун Б.А. *Конституционное (государственное) право зарубежных стран. 4-е изд., обновл. и дораб. – М.: Норма, 2007. – 896 с.*
4. Жоламан Қ.Д. *Мемлекет және құқық теориясы. Оқулық. – Алматы: Нұр-пресс, 2007. – 296 б.*
5. *Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті - Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы, «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты. – Астана қ., 2012 жылғы 14 желтоқсан// <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1200002050> (өтініш берген күні: 01.09.2020)*

УДК: 321(091); 34(091)

МРНТИ: 10.09.01

Г.Б. Мейірбекова¹, Н.Б. Манапбаев¹

¹ Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы қ., Қазақстан

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТ ПЕН ДІНИ БІРЛЕСТІКТЕРДІҢ ӨЗАРА ІС-ҚИМЫЛЫНЫҢ ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢІ

Аңдатпа

Мақалада Қазақстандағы мемлекет пен діннің және діни бірлестіктердің өзара іс-қимылының қазіргі кезеңі бойынша өзекті мәселелері сөз болады. Дінді, діни ұйымдарды мемлекеттен оның демократиялық трактовкасында бөлу принципі екі институтты бір-бірінің ерекше қызмет аясына өзара араласпауды білдіреді.

Сонымен бірге, мақалада діннің табиғаты мен мемлекет табиғатының ерекшелігі олардың құзыреттілігінің, мақсаттарына жетудің құралдары мен формаларының өзгешелігін негіздейді, қамтылады. Бұл өз кезегінде мемлекет пен діни бірлестіктердің бір-бірінің ісіне араласпауын, кейбір қатынастарға бірге қатысуын дұрыс түсінуге, заңнамалық тұрғыда дұрыс құқықтық реттеуге алып келеді.

Түйін сөздер: мемлекет, дін, діни бірлестік, рухани жаңғыру, конфессия, ар-ождан бостандығы, зайырлы.

Мейірбекова Г.Б.¹, Манапбаев Н.Б.¹

¹Казахский национальный педагогический университет им. Абая, г. Алматы, Казахстан

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ГОСУДАРСТВА И РЕЛИГИОЗНЫХ ОБЪЕДИНЕНИЙ В КАЗАХСТАНЕ В СОВРЕМЕННЫЙ ПЕРИОД

Аннотация

В статье рассматриваются актуальные вопросы современного этапа взаимодействия государства и религии и религиозных объединений в Казахстане. Принцип отделения религии и религиозных организаций от государства в его демократической интерпретации означает, что эти два института не вмешиваются в особую деятельность друг друга.

При этом в статье разъясняется и включены сущность религии и сущности государства, различия в их компетенции, средствах и формах достижения своих целей. Это, в свою очередь, приводит к правильному пониманию невмешательства государства и религиозных объединений в дела друг друга, их совместному участию в определенных отношениях, правильному правовому регулированию.

Ключевые слова: Государство, религия, религиозное объединение, духовное возрождение, вероисповедание, свобода совести, светское.

G.B. Meirbekova¹, N.B. Manapbaev¹

¹Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

MODERN PERIOD INTERACTION OF THE STATE AND RELIGIOUS ASSOCIATIONS IN KAZAKHSTAN

Abstract

The article discusses topical issues of the modern stage of interaction between the state and religion and religious associations in Kazakhstan. The principle of separation of religion and religious organizations from the state in its democratic interpretation means that these two institutions do not interfere with each other's specific activities.

At the same time, the article explains and includes the essence of religion and the essence of the state, differences in their competence, means and forms of achieving their goals. This, in turn, leads to a correct understanding of the non-interference of the state and religious associations in each other's affairs, their joint participation in certain relationships, and correct legal regulation.

Key words: State, religion, religious association, spiritual revival, religion, freedom of conscience, secular.

Мемлекет пен діни бірлестіктердің ғасырлар бойы өзара қарым-қатынасы туралы мәселе мемлекеттік құрылыстың негізгі мәселелерінің бірі болып табылады.

1995 жылғы 30 тамыздағы еліміздің ата заңы – Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес, азаматтарға дін бостандығы еркіндігі берілген. Елімізде кім қандай дінді ұстанамын десе, қандай діни бірлестікке кіремін десе өзінің еркі. Ол азаматтық құқықтағы заңды тұлғаларының коммерциялық емес түріне жататын негізгі ұйымның бірі. Діни бірлестіктерде өз қызметі барысында тек қана заңға қайшы әрекеттер жасалмауы тиіс. Егер дінді ұстануға, діни рәсімдерді жасауға кедергі келтіріп жатса азаматтың соттық қорғану құқығы мен бостандығына кепілдік берілген [1].

«Діннің қызметі тек рухани ықпал ету саласымен шектелмей, мемлекеттік және қоғамдық мүдделерді жиі қозғайтындықтан, мемлекет бұл салаға басып кірмеуге болмайды» – бұл елбасы Н.Ә. Назарбаевтың өзінің кезекті жолдауларының бірінде мемлекетіндегі билік құрылымдарының діни ұйымдармен өзара қарым-қатынасының құқықтық негіздерін зерттеу қажеттігін нақты көрсетеді [2].

2017 жылғы 1 қаңтарда ресми тіркелген 18 конфессия атынан өкілдік ететін 3658 діни бірлестікпен олардың филиалдарының қызметін қамтамасыз ету үшін қажетті жағдай жасалуда. [3]

Сондықтан бүгінгі күні ғылым алдында құқықтық реттеудің неғұрлым жетілдірілген тәсілдерін табуға мүмкіндік беретін заңнаманың тұжырымдамалық ғылыми базасын құру міндеті тұрған кезде мемлекет пен діни бірлестіктердің өзара іс-қимылының тарихи тәжірибесіне жүгіну өзекті болып отыр. Бұл уақыттың әртүрлі кезеңдерінде мемлекеттік-конфессиялық қатынастарды құрудың ерекше ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік береді, бұл өз кезегінде мұндай қатынастардың қазіргі заманғы моделін объективті бағалауға көмектеседі, олардың дамуына ықпал ететін берік құқықтық база құруға жәрдемдеседі.

Еліміз егемендік алғалы болған өзгерістер біздің қоғамда тұтастай алғанда бірқатар факторлар байқалды. Қазақстанның сапалы жанаруындағы маңызды орын қоғамның рухани өміріндегі өзгерістерге жатады. Діннің маңыздылығы арта түсті, бұл осы жұмыстың тақырыбын таңдауға байланысты келесі кезеңдерде көрініс табады.

Қоғамның әлеуметтік-саяси өміріндегі өзгерістер құндылықты бағдарлардың қайта бағалануына, жалпы адам мен қоғамның рухани дамуы мәселелерінің маңыздылығының өсуіне алып келді. Дәстүрлі түрде діни институттар шеңберінде рухты тәрбиелеу жүріп жатыр. Осыған байланысты қазір дін мен діни құндылықтарға деген жоғары қызығушылық байқалады. Діни өмір тіршіліктің басқа түрлерінен бөлек, әлеуметтік қауымдастықтардың ерекше түрлері пайда болады. Діни бірлестік мүшелігі этникалық, мемлекеттік немесе аумақтық тиесілігімен шектелмейтін діни ұйымдар ашылды.

Сондай-ақ, дәстүрлі емес конфессиялық бағыттағы қауымдастықтар санының ұлғаю үрдісін атап өткен жөн.

Қазақстан Республикасының Конституциясында маңызды құқықтар мен бостандықтармен қатар-ождан бостандығы мен діни сенім бостандығы бекітілген. Еліміздің Конституциясында "әркімге ар-ождан бостандығына, діни сенім бостандығына кепілдік беріледі, соның ішінде жеке немесе басқа дінмен бірге немесе ешқандай дінді ұстамауға, діни және өзге де сенімдерді еркін таңдауға, иеленуге және таратуға және оларға сәйкес әрекет етуге құқық беріледі». Осы орайда, діни сенім мен нанымды тарату мақсатында азаматтарды біріктіру арқылы, көбінесе негізгі конституциялық бостандықтардың бірі жүзеге асырылады. Діни ұйымдар Қазақстанда ар-ождан бостандығы мен діни сенім бостандығын іске асыру тетігінде маңызды рөл атқарады. Діни бірлестіктерді құру құқығы адамның негізгі құқықтары мен бостандықтары жүйесінің құрамдас бөлігі болып табылады. Діни ұйымдардың қатысуымен қарым-қатынастарды тиімді құқықтық реттеу, адамның негізгі құқықтары мен бостандықтарын қорғаудың құқықтық кепілдіктерінің болуы қоғамның әлеуметтік және саяси өмірі үшін әлеуметтік-саяси аспект маңызды мәнге ие [4, 92 б.].

Қазіргі уақытта олар коммерциялық емес заңды тұлғалар ретінде азаматтық құқықпен реттелетін мүліктік қатынастардың белсенді қатысушылары болып табылады. Діни ұйымдардың тек рухани-адамгершілік қана емес, сонымен қатар қоғамның экономикалық өміріне қатысуы сөзсіз. Өйткені діни қызметті материалдық қамтамасыз етуге қызмет етеді, діни ұйымдар діни және заңмен тыйым салынбаған өзге де қызметті жүзеге асыруға құқылы. Сондықтан бүгінгі күні ғылым алдында құқықтық реттеудің неғұрлым жетілдірілген тәсілдерін табуға мүмкіндік беретін заңнаманың тұжырымдамалық ғылыми базасын құру міндеті тұрған кезде мемлекет пен діни бірлестіктердің өзара іс-қимылының тарихи тәжірибесіне жүгіну өзекті болып отыр. Бұл уақыттың әртүрлі кезеңдерінде мемлекеттік-конфессиялық қатынастарды құрудың ерекше ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік береді, бұл өз кезегінде мұндай қатынастардың қазіргі заманғы моделін объективті бағалауға көмектеседі, олардың дамуына ықпал ететін берік құқықтық база құруға жәрдемдеседі.

Мұның негізі олардың мүлікке құқықтары – меншік құқығы және өзге де мүліктік құқықтар болып табылады. Ұзақ үзілістен кейін діни ұйымдар қайтадан меншік иесі болады; мемлекет діннің ерекше рөлі мен маңыздылығын мойындай отырып, оларға бір кездері алынған мүлікті береді. Діни ұйымдардың мүліктік қатынастарын реттеу одан әрі өз бетінше зерттеуді талап етеді. Бұл ретте олардың оңтайлы құқықтық жанама етуі меншік құқығын немесе өзге де мүліктік құқықтарды экономикалық аспект тасымалдаушы субъектілер ретінде діни ұйымдардың мүліктік жағдайына заңдық айқындық беруге ықпал етуі тиіс.

Дінді зайырлы өмірге "қайтару" контртенденциясы өзіне назар аударады, бұл бірқатар конфессиялық қауымдастықтардың саяси белсенділігін көрсетеді. Осылайша, діни бояумен халықаралық терроризм қатерінің артуы діни топтарға, олардың қызметіне шектеу енгізуге жоғары күдік туғызады. Бұл өз кезегінде бұрын қақтығыстар байқалмаған жерлерде қауіпсіздік пен дін еркіндігінің мүдделерін кездестіреді [5, 124 б.].

Діни ұйымдар қоғамдағы жалпы ішкі саяси, идеологиялық және этикалық жағдайды едәуір дәрежеде анықтайды. Осылайша, діни рухани құндылықтар батыс және шығыс өркениеттеріне құрамдас бөлігі болып кірді, қоғамдық сана мен мемлекеттік саясатқа әсер етеді. Көптеген елдерде мемлекеттік діннің постулаттарын ескермейтін партиялық және саяси бағдарламалар пайда болды. Соның ішінде әлеуметтік қамтамасыз ету, мұрагерлік және мүлікті бөлу, кедейлер мен байлардың қарым-қатынастары саласындағы бағдарламалар жай ғана ойдан шығарылмайды. Діни ұйымдар халықтың үлкен көпшілігінің саяси және әлеуметтік-экономикалық көзқарастарына, олардың идеяларға, саяси көшбасшыларға деген көзқарастарына әсер етеді. Олар мемлекеттік экономикалық саясатты қолдау немесе саясатты қолдау немесе қарсы жаппай сөз сөйлеуді тудыруы мүмкін.

Діни ұйымдар жақынға дейін азаматтық-құқықтық қатынастар субъектілері болып танылмаған заңды тұлғалардың құқықтарынан айырылған, іс жүзінде қандай да бір дербес мүліктік құқықтарынан айырылған болатын.

Дүниетаным еркіндігі ар-ождан өз мәні бойынша қандай да бір құқықтық санкциясы жоқ сала болып табылады. Адамның сенімге келуі мемлекет, тіпті оның қалауы бойынша, ықпал етуге мүмкіндігі жоқ жеке наным-сенімге байланысты. Дүниетаным, пікір еркіндігі, діни бостандықты, діни сенім құқығын қоса алғанда, барлық басқа да бостандықтардың дамуына себепші болатын іргелі жағдай болып табылады.

Дүниетаным бізді қоршаған табиғат пен қоғам құбылыстары тура көзқарастар, ұғымдар, түсініктер жүйесі ретінде адамның тіршілік әрекетінің ішкі әлеміне жатады.

Мемлекет діни ұйымдардың ұйымдық-құқықтық нысандарын, олардың заңды мәртебесінің ерекшеліктерін анықтайды. Діни қауымдастықтарға олардың өз миссиясын және т.б. Ауыртпалықсыз орындауы үшін мүмкіндіктер береді. Алайда қоғамдық-қоғамдық бірлестіктерді құқықтық реттеу шексіз емес. Ол ең алдымен ерікті бірлестіктердің ішкі өміріне кірмей-ақ сыртқы қарым-қатынастарына қатысты. Мемлекет заң шеңберінде жүзеге асырылатын діни ұйымдардың қызметіне араласпайды.

Қазақстан Республикасының Конституциясымен жарияланған діннің діни ұйымдардың мемлекеттен, діннен діни ұйымдардан мектептен бөлінуі мемлекет пен діни ұйымдар арасындағы серіктестік қарым-қатынасты орнату мақсатын көздейді.

«Зайырлы мемлекет қағидасы бойынша діннің мемлекетке үстемдік етуіне жол берілмейді, дін мемлекет істеріне араласпайды, алайда зайырлы мемлекет дінді мүлдем жоққа шығармайды. Яғни, зайырлылық дегеніміз, ол атеистік деген сөз емес» [6, 48 б.].

Өзін демократиялық, құқықтық мемлекет деп жариялай отырып, Қазақстан Республикасы мемлекет пен қоғамның өз қызметінің және жауапкершілігінің өз салалары бар дербес субъектілер ретінде өзара шарттылығын болжайды және мойындайды.

Демек, діни бірлестіктер ұйымшыл қоғам институттарының бірі болып табылады. Сонымен, дінді мемлекеттен бөлу дінді қоғамнан бөлуді, оның қоғамдық өмірге қатысуына тыйым салуды білдірмейді, керісінше, бұл қағида діни бірлестіктерді олардың мемлекеттігінен, мемлекеттің ішкі өміріне, ішкі нұсқамаларына және діни тәжірибесіне жаппай бақылаудан босатады.

Дінді, діни ұйымдарды мемлекеттен оның демократиялық трактовкасында бөлу принципі екі институтты бір-бірінің ерекше қызмет аясына өзара араласпауды білдіреді. Шын мәнінде, діннің табиғаты мен мемлекет табиғатының ерекшелігі олардың құзыреттілігінің, мақсаттарына жетудің құралдары мен формаларының өзгешелігін негіздейді. Мемлекет материалдық күшке базаға сүйеніп, болжанған жағдайларда мәжбүрлеу мүмкіндігін жоққа шығармайды, Дін өз діндерін басқару және рухани тәрбиелеу процесінде діни-адамгершілік құралдарды пайдаланады.

Өзара араласпау бір мезгілде осы институттардың өздерінің ерекше салаларында бір-бірінің құзыретін өзара құрметтеуі мен тануын білдіреді. сондықтан мемлекет діни ұйымдардың ішкі нұсқамаларының болуын таниды және оларды өз қызметінде мысалы, ел азаматтарының әскери міндеттерін орындауында ескереді. Ал діни қосылым азаматтардың ерекше қоғамдастығы ретінде олардың қызметін реттейтін мемлекет заңдарын таниды және сақтайды.

Мемлекет пен діннің, діни ұйымдардың әріптестік өзара қарым-қатынастары олардың айрықша құзыретіне жататын мәселелерде бір-бірінен бөлек және егемен болады. Осы екі қоғамдық институттардың да қазақстандық қоғамның мүддесінде әрекет ететінін мойындауға негізделеді. Олардың жалпы мақсаты адамның ар-ождан бостандығына құқығын қамтамасыз ету болып табылады. Қазақстандық қоғамды топтастыру, оның дәстүрлі мәдениетін сақтау және көбейту, оның құндылықтық бағдарын қалыптастыру, әлеуметтік мәселелерді шешу болып табылады.

Сондықтан, мемлекет пен қоғам және дін ол адам өмірінің ажырамас бөліктері. Адам қоғамнан тысқары, мемлекеттен бөлек өмір сүре алмайды. Мемлекет өз кезегінде адамсыз құрылмайды. Кез келген қоғамда өзінің діни нанымдары болады. Зайырлы мемлекет діннен, ал дін мемлекеттен бөлек дегенімен адам өмірінің осы екі маңызды элементтері бір-бірінің қажеттіліктерін өтеуге жәрдемдеседі [7, 120 б.].

Дін өз халқынан емес, мемлекеттен бөлінгенімен, ол әлеуметтік, ағартушылық және патриоттық қызметті кеңінен жүргізеді. Көптеген ғасырлар бойы жоғары адамгершілік идеалдар мен нағыз адами құндылықтарды тәрбиелей отырып, қоғамның ұйыстырушы күші болды және болып табылады деп айтуға болады. Қоғамның өзегі ретінде дін мемлекетке мемлекет пен дін ынтымақтас-тығының шынайы нәтижесіндегі келеңсіз құбылыстарды еңсеруге көмектесуге ұмтылады.

Тек қана біздің халқымыздың рухани жаңғыруы ғана емес, сонымен қатар экономикалық салада да табыстар пайда болады, өйткені мораль мен экономика өзара байланысты.

Мемлекеттік биліктің дәстүрлі дінмен өзара іс-қимылы нәтижесінде әлеуметтік байланыстардың рухани негізі, қоғамдық, сананың нысаны ретінде қоғамдық бағдарлар қалыптасады. Халықтың түрлі топтары мен арнайы топтарының мүдделерін білдіруге, оларды келісуге шақыруға атсалысады. Мемлекеттегі әлеуметтік-саяси жағдайға ықпал етудің кең спектрін қамтамасыз ете отырып, қоғамдағы әлеуметтік өзара іс-қимылды тиімді реттеуге қабілетті.

Мемлекеттік және діни биліктің өзара іс-қимылы нәтижесінде бекітілген жалпыадамзаттық құндылықтар, олардың негізінде жеке адам мен қоғам арасындағы үйлесімділікті қалыптастыру болып табылады. Қоғамның маңызды біріктіруші факторы, оның тұрақтылығын сақтау болып табылады. Бұл қазақстандық қоғамды патриоттық-рухани бастауларда өркениетті реформалауға жағдай жасайды, ол гуманистік идеялармен байытады.

Әлеуметтік ұйымдастырылған қоғамды дамытудағы діни аспектінің маңызы халық арасында сенушілердің көбеюімен үнемі өсуде.

Сонымен, Қазақстандық мемлекеттік-конфессиялық қатынастардың әріптестік моделін шығара отырып, ежелгі қазақ аксиомасы болған мемлекет пен діннің симфониясы болып шығады. Қазіргі қазақстандық қоғамның тұрақты базисін қалыптастырудағы рухани және зайырлы негіздердің тығыз және сындарлы өзара іс-қимылының үлгісі болуы тиіс деген қағиданы басшылыққа алады. Бүгінгі таңда интеграцияны қамтамасыз ету функциялары дамыту процесін күшейте отырып, негізінен мемлекеттік құқықтық институттарды өзіне алады, алайда қоғамдық тұрақтылық пен ынтымақтас-тықты қамтамасыз етудегі, моральдық ұстанымдарды нығайтудағы діннің рөлі айтарлықтай жоғары күйінде қалып отыр және қала бермек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылғы 30 тамыздағы. – Алматы: Жеті Жарғы, 2019. – 56 б.

2 Назарбаев Н.А. Рухани жаңғыру-болашақтың кепілі. Қазақстан Президенті Н.Назарбаевтың 1 наурыз 2017 жылдағы Қазақстан халқына Жолдауы. // Егемен Қазақстан – 2017. – №32 (654). – 8 б.

3 Қазақстан Республикасының дін саласындағы мемлекеттік саясатының 2017 – 2020 жыл-дарға арналған тұжырымдамасы// <http://adilet.zan.kz/kaz/> (Жүзінген күні: 18.08.2020 ж.)

4 Гаджиева Г.А. Государственно-церковные отношения в России (опыт прошлого, современное состояние). – М.: Издательство АСТ, 2013. – С. 210.

5 Кабышев В.Т. Религиозные организации деструктивного характера в современной России. – М.: Юрлитинформ, 2014. – 216 с.

6 Айталы А. Ұлт пен дін – тәуелсіздіктің арқауы (Мақалалар мен сұхбаттар). – Астана, 2012. – 157 б.

7 Абдукаримов Ш.Н. Мемлекет және дін: арақатынас мәселелері // Молодой ученый. – 2017. – № 8.1 (142.1). – С. 1-4.

КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО CONSTITUTIONAL LAW

УДК: 342

МРНТИ: 10.15.01

Е.Ч. Бонабаев¹

¹ Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы қ., Қазақстан

АДАМ ҚҰҚЫҚТАРЫ ҚОҒАМ МЕН МЕМЛЕКЕТТІҢ ДАМУ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ

Аңдатпа

Мақалада, азаматтың құқығы мен бостандығын қамтамасыз етуде халық пен халықаралық қауымдастық алдында заңнамамен жауапты мемлекет болып табылады. Сондықтан, құқықты қамтамасыз ету жүйесіне мемлекеттік органдар жүйесі сәйкес келуі керек. Яғни, олар осы саладағы қызметті жоғары кәсібилік пен келісімпаздық негізінде жүзеге асыруы тиіс. Адам құқығын қорғау ұлттық құқықтық тәртіптің маңызды міндеттерінің бірі. Мұндай құқықтар заңмен реттеледі және қатарына адамның либералдық құқықтарының барлығын жатқызуымызға болады. Позитивті құқықтарға келер болсақ, олар мемлекеттің жеке тұлғаға қандай да бір нақты әлеуметтік игіліктерді беру жауапкершілігіне негізделеді.

Түйін сөздер: құқық, тұлға, конституция, декларация, әлемдік, пакт, саяси, қоғам, полиция, президент, заң, ұлттық, тәуелсіздік.

Бонабаев Е.Ч.¹

¹Казахский национальный педагогический университет им. Абая, г. Алматы, Казахстан

ПРАВА ЧЕЛОВЕКА КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВА И ГОСУДАРСТВА

Аннотация

Государство является ответственным перед народом и международным сообществом за обеспечение прав и свобод гражданина. Поэтому, система правового обеспечения должна соответствовать система государственных органов. То есть они должны осуществлять деятельность в этой сфере на основе высокого профессионализма и согласованности. Защита прав человека является одной из важнейших задач национальной правовой системы. Эти права регулируются законом и включают все гуманитарные права человека. С точки зрения позитивных прав, они основаны на обязанности государства предоставлять конкретную социальную выгоду человеку.

Ключевые слова: право, личность, конституция, декларация, мировая, пакт, политическая, общество, полиция, президент, закон, национальная, независимость.

E.Ch. Borabaev¹

¹Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

HUMAN RIGHTS AS A FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF SOCIETY AND THE STATE

Abstract

In the article, the government is responsible to the people and the international community for ensuring the rights and freedoms of a citizen, which is considered by the legislation of the Republic of Kazakhstan. Therefore, the system of legal support must comply with the system of government bodies. That is, they should work out in this area on the basis of high professionalism and coherence. The protection of human

rights is one of the most important tasks of the national legal system. These rights are regulated by law and include all humanitarian rights. From the point of view of positive rights, they are based on the obligation of the government to provide a specific social benefit to a person.

Keywords: law, personality, constitution, declaration, world, covenant, political, society, police, president, law, national, independence.

Кіріспе

Тақырыптың өзектілігі. Жалпы адам құқығы жеке тұлғаға нақты бостандықтар мен әлеуметтік игіліктерге кепілдік беретін саяси қатынастар жүйесінде бекітілген ережелер мен принциптер жиынтығы. Адам құқығын қорғау ұлттық құқықтық тәртіптің маңызды міндеттерінің бірі [1]. Ең алғаш адам құқығы АҚШ конституциясы мен «Адам мен азамат құқығы туралы» Француз Декларациясында заңдастырылды. Бүгінгі күні адам құқықтары БҰҰ-ның негізгі бес құқықтық құжаттарында анықталып, оларға кепілдік берілген. Олар: «Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы» (1948 ж.), «Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы Пакт» (1966 ж.), «Азаматтық және саяси құқықтар туралы Пакт» (1966 ж.) және соңғысына қарасты екі факультативті хаттама.

Негізгі бөлім. Жоғарыда көрсетілген халықаралық құжаттар адамның құқықтары мен бостандықтарының нақты бір мемлекет еркіне байланысты емес екендігін көрсетеді. Адам құқығын кең мағынада екі жақты қарастыруымызға болады: теріс (негативті) және оң (позитивті). Бірінші топтағы құқық пен бостандықтар мемлекет пен басқа адамдардың тұлғаның жеке ісіне араласуына мүмкіндік бермеуге бағытталған, яғни жеке тұлғаның индивидтік бостандығының негізін құрайды. Бірінші топтағы құқықтар мен бостандықтар мемлекеттен қандай да бір ресурстарды, күштерді жұмсауды қажет етпейді. Бұл жердегі ең басты талап жеке тұлғаның ісі мен мүддесіне кедергі жасамау, оған араласпау. Мұндай құқықтар қатарына адамның либералдық құқықтарының барлығын жатқызуымызға болады. Позитивті құқықтарға келер болсақ, олар мемлекеттің жеке тұлғаға қандай да бір нақты әлеуметтік игіліктерді беру жауапкершілігіне негізделеді. Бұл жағдайда құқықтар кепілдігі мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық даму деңгейінен тәуелді. Егер мазмұндық тұрғыдан қарастыратын болсақ, онда адам құқықтары мен бостандықтары азаматтық, саяси, әлеуметтік-экономикалық, мәдени және экологиялық деп жіктеледі. Азаматтық құқық бұл адамға жаратылысынан берілетін құқықтар. Кез келген мемлекет бұл құқықтарды тәуелсіз және ашық сот, тұрғын үйге қол сұқпау, еркін жүріп тұру, тұрғылықты мекенді өз қалауынша таңдап алуды заңмен бекіту арқылы қамтамасыз етеді.

Зерттеудің мақсаты. Ал саяси құқықтар азаматтардың қоғам мен мемлекет ісін басқаруға қатысу құқығын қамтамасыз етеді. Бұл қатардағы құқықтарға сөз еркіндігі, ар-ұждан еркіндігі, ақпарат алу құқы, сайлау және сайлану құқы, бірлестіктерге бірігу құқы жатады. Әлеуметтік-экономикалық құқықтар бұл азаматтардың материалдық ресурстарды өндіру, алмасу мен пайдалану саласындағы мүмкіндіктері мен құқықтары.

Адам құқықтары қоғам мен мемлекет дамуындағы негізгі бағыттарды айқындайды. Әрі этатистік мемлекеттің құқықтық мемлекет ретінде дамуының басты факторы болып табылады. Адамның азаматтық құқықтары мен бостандықтары мемлекет өміріне дербес тұлға ретінде ену құқын білдіреді. Сонымен бірге, адам қалыптасқан саяси-құқықтық институттар мен тиімді механизмдер арқылы өзін-өзі таныту мен мемлекет пен қоғам өміріне қатыс алу мүмкіндігіне қол жеткізеді.

Мемлекеттік заң ережелері адам құқықтарын бұзбауы қажет. Адамның құқықтары мен бостандықтары жалпы мәні бар қажеттіліктер ретінде мемлекет, оның институттарымен қамтамасыз етілуі тиіс. Ал азаматтар өз кезегінде билікке саяси партиялар, қозғалыстар мен қысым көрсетуші топтарды құру арқылы өз мүдделері мен қажеттіліктерін білдіріп отырады.

Қазақстан өзін құқықтық мемлекет ретінде жариялай отырып адамның құқықтары мен бостандықтарына кепілдік береді. Яғни, мемлекет пен адам қарым-қатынасы мәселесінде адам мен оның құқығы пайдасына шешілуі тиіс. Себебі, Қазақстан Республикасының Конституциясында адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары ең қымбат қазына деп жарияланған.

Азаматтық құқық жеке тұлғаның азаматтық қоғам мүшесі ретінде оның бостандығы мен дербестігін қамтамасыз етуді білдіреді. Конституцияға сәйкес мойындалып, әрі оған кепілдік беріледі. Кеңестік жүйемен салыстырғанда тәуелсіз Қазақстан Конституциясында адамның құқығы мен бостандығы орталық ұғымдарға айналды. Біздің ата заңымыздың екінші бөлімі толығымен адам мен

азаматтың құқықтар мен бостандықтарына арналған. Қазақстан Конституциясында адам құқығы тұжырымының негізі қаланған.

Ата Заңымызда адамның келесі негізгі құқықтары мен бостандықтары жарияланған: әркімнің өмір сүруге құқығы бар, әркім өзінің жеке басының бостандығына құқығы бар; заң мен сот алдында жұрттың бәрі тең; ешкімді азаптауға, оған зорлық-зомбылық жасауға, басқадай қатыгездік немесе адамдық қадір-қасиетін қорлайтындай жәбір көрсетуге не жазалауға болмайды; адамның қадір-қасиетіне қол сұғылмайды; әркімнің жеке өміріне, өзінің және отбасының құпиясына қол сұғылмайды, абыройы мен ар-намысының қорғалу құқығы т.б.

Зерттеудің әдістемесі. Әркімнің өмір сүруге құқығы басқадай құқықтар мен бостандықтардың негізін құрайды. Әлемдік өркениеттегі ең басты құндылық деуімізге негіз бар, себебі адам қаза болған жағдайда басқадай құқықтар өздерінің мәні мен мағынасын жояды. Сондықтан мақсатымыз құқықтық мемлекет құру болғандықтан 2003 ж. 17 желтоқсанында қабылданған «Қазақстан Республикасында өлім жазасына мораторий енгізу туралы» Президент Жарлығының маңызы зор. Бұл жарлық еліміздегі құқықтық саясат тұжырымында қарастырылған қылмыстық заңнаманы гуманизациялауды жүзеге асыруға бағытталған [2].

Дегенмен, Конституция бойынша адам және азамат құқықтары мен бостандықтары мойындалғанмен, олар кейбір жағдайларда іс-жүзінде орындалмай отыр. Мәселен, Конституцияның 21 бабына сәйкес әрбір адам еркін-жүріп тұруға және тұрғылықты мекенді өз қалауынша таңдауға құқылы. Бірақ, заңдық шектеудің болмауына қарамастан, тәжірибеде ішкі істер органдарының қызметкерлерімен азаматтардың еркін-жүріп тұру құқығын шектеу жиі кездеседі. Азаматтарды заңсыз ұстау және оларды ішкі істер органдарына алып келу фактілері жиі кездеседі. Полиция қызметкерлері мұны тергеу істеріне дәлелдер табу мақсатында қолданады. Сонымен бірге азаматтардың конституциялық құқықтары тергеу барысында да бұзылуы жиі кездеседі. Тіптен, тергеудің рұқсат етілмеген азаптау құралдарын қолдану да жиі кездесетін жәйт.

Конституциямыздың 22 бабына сәйкес әркімнің ар-ождан бостандығына құқығы бар. Қандай дінді қалау немесе қаламау әрбір азаматтың жеке ісі, сондықтан мемлекет оған араласпайды. Мұның дәлелі бүгінгі күні Қазақстанда 40-тан аса конфессиялар қатар өмір сүруде. Ал ар-ождан және діни-нанымды таңдау құқығына кедергі келтіру қылмыстық Кодекспен жазаланады.

Саяси құқықтар мен бостандықтар азаматтың субъективті құқықтары мен бостандықтарының маңызды бөлігі. Олар тек азаматтарға қатысты айтылады, яғни саяси құқықтарға ие болу адамның нақты бір мемлекет азаматы болуына байланысты. Қазақстан Республикасы азаматтарының саяси құқықтарын мемлекеттік органдар мен лауазымды адамдардың орындап отыруына Қазақстан Конституциясында және басқа заң актілерінде кепілдік берілген.

Енді Қазақстан азаматтарының саяси құқықтары мен бостандықтарына келетін болсақ, онда олардың қатарында азаматтардың бірлесу бостандығын, бейбіт әрі қарусыз жиналуға, жиналыстар, митингілер мен шерулер өткізуге құқығын, сайлауға және сайлануға құқығын, жеке және ұжымдық өтініштер жолдау құқығын айтуымызға болады.

Сонымен бірге, азаматтардың саяси құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етуде Қазақстанның халықаралық құжаттарды бекітіп мойындауы да маңызды. 1999 жылдан Қазақстан азаматтарының саяси құқығы мен бостандығын қамтамасыз ету жаңа деңгейге көтерілді. Бұл Қазақстанның халықаралық конвенцияларды мойындай бастауымен байланысты.

Конституцияның 23 бабына сәйкес Қазақстан азаматтары бірлесу бостандығына құқылы. Яғни ортақ мүддеге негізделген қоғамдық бірлестіктер құру арқылы азаматтарға ұйымдасқан түрде өз құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыру құқы берілген. Қоғамдық бірлестіктердің қызметі қосымша «Қоғамдық ұйымдар туралы» және «Саяси партиялар туралы» заңдармен реттеледі. Бұл құқық тек әскери қызметшілер, ұлттық қауіпсіздік органдарының, құқық қорғау органдарының қызметкерлері мен соттарға қатысты шектеулі, олар партияларда, кәсіптік одақтарда мүшелік ете алмайды. Конституцияның 5 бабына сәйкес идеологиялық және саяси сан-алуандылықтың мойындалуы Қазақстан азаматтарының бірлесу бостандығын жүзеге асыруға толық мүмкіндік беруде. Саяси партиялардың құқықтық мәртебесі түбірімен өзгерді, енді саяси партиялар қоғамдық бірлестіктердің бір түрі ретінде қарастырылады.

Азаматтардың саяси құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асырудың тағы бір жолы бейбіт жиналыстар, митингілер, шерулер, пикеттер мен демонстрациялар бостандығына кепілдіктің берілуі.

Бірақ шеру, демонстрациялар, митингілерді өткізу мақсатында жергілікті атқарушы органнан рұқсат алу процедурасы, біздің ойымызша, оны ұйымдастырушылар үшін белгілі бір деңгейде

кедергілер туындатады. Заңдағы митингілер мен жиналыстар өткізуге рұқсат алу азаматтарға өз құқықтарын еркін жүзеге асыруға кедергі келтіреді.

Конституциядағы сайлау құқы ел азаматтарының сайлауларға өз еркімен және ашық қатынасуына кепілдік береді. Қазақстан Республикасының конституциялық заңына сәйкес жалпыға бірдей, тең және төте сайлау негізінде Президент, мәжіліс және мәслихат депутаттары сайланады. Сенат депутаттары жанама сайлау құқығы негізінде жасырын дауыс беру жолымен сайланады [3].

Азаматтардың сайлау құқы Конституциямен, «Сайлау құқы туралы» Конституциялық заңмен қамтамасыз етіледі. Қазақстан азаматтары тегіне, әлеуметтік және мүліктік жағдайына, жынысына, нәсіліне, ұлтына, тіліне, дінге көзқарасына, нанымына, тұрғылықты жеріне қарамастан сайлауда дауыс беруге құқығы бар. Бұл сайлау құқын жүзеге асыруда барлық азаматтардың теңдігін қамтамасыз етеді. Он сегізге толған әрбір азамат Республика Президентін, Парламент Мәжілісі мен мәслихаттарының депутаттарын сайлауға қатынасуға құқылы. Сонымен бірге Қазақстан азаматтарының сайлауға қатынасу құқысымен қатар сайлану, яғни өз кандидатурасын Республика Президентігіне, Қазақстан Республикасы Парламентінің, соның ішінде партиялық тізімдер бойынша, мәслихаттардың депутаттығына, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының мүшелігіне кандидат ретінде ұсынуға құқылы.

Конституция бойынша сөз бен шығармашылық еркіндікке кепілдіктің берілуі, еркін ақпарат алуы мен оны тарату құқысының болуы әрбір азаматтың өз ойын еркін жеткізуге, білдіруге жағдай жасайды. Сонымен бірге, Конституцияның 20 бабының 3 тараушасына сәйкес республиканың конституциялық құрылысын күштеп өзгертуді, оның тұтастығын бұзуды, мемлекет қауіпсіздігіне нұқсан келтіруді, соғысты, әлеуметтік, нәсілдік, ұлттық, діни, тектік-топтық және рулық астамшылықты насихаттауға немесе үгіттеуге жол берілмейді. Кез келген дамыған демократиялық, құқықтық мемлекет өз азаматтарының құқықтық қорғалуын қамтамасыз етуге тиіс. Құқықтық қорғау адамның құқықтарын жүзеге асыру болып табылады. Яғни, бұл адамның құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыруды қамтамасыз ету жолындағы мемлекеттің, қоғамдық ұйымдардың қызметі. Адамның азаматтық құқықтары мен бостандықтарын қорғау тәсіліне сүйене отырып, оны қамтамасыз ету барысында 4 топты көрсетуімізге болады: 1) мемлекеттік қорғау; 2) соттық қорғау; 3) мемлекеттік емес қорғау (құқық қорғау ұйымдары мен адвокат институты); 4) өзін-өзі қорғау. Тәуелсіздігімізді алған уақыттан бері Қазақстанда да жоғарыда көрсетілген құқық қорғау тәсілдеріне сәйкес адамның құқығы мен бостандықтарын қорғаудың ұлттық жүйесі құрылды. Олар Президент, Парламент, Конституциялық кеңес, атқарушы билік органдары, прокуратура органдары, құқық қорғау органдары сияқты мемлекеттік органдар; ең басты құқық қорғау институты ретінде сот; адвокат институты; қоғамдық ұйымдар мен үкіметтік емес құқықтық ұйымдар [4].

Азаматтың құқығы мен бостандығын қамтамасыз етуде халық пен халықаралық қауымдастық алдында жауапты мемлекет болып табылады. Сондықтан, құқықты қамтамасыз ету жүйесіне мемлекеттік органдар жүйесі сәйкес келуі керек. Яғни, олар осы саладағы қызметті жоғары кәсібилік пен келісімпаздық негізінде жүзеге асыруы тиіс. Мемлекеттік билік органдарының айрықша функциясы азаматтың құқығы мен бостандығын қорғау. Мемлекеттік билік белгілі бір институттар, механизмдер жүйесінсіз азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауды қамтамасыз ете алмайды. Бірде бір құқықтық мемлекет адам құқығына кепілдік беретін кең және көпжақты органдар мен іс-әрекеттер жүйесінсіз өмір сүре алмайды.

Қазақстанда құқықтық мемлекет орнату жолындағы мемлекеттік саясаттың маңызды бағыттарының бірі адам құқықтарын қорғаудың ұлттық жүйесін қалыптастыру болды. Біздің ойымызша, бұл жүйеде Президент орны ерекше. Қазақстан Президенті адам және азамат құқықтары мен бостандықтарының нышаны, әрі кепілі. Осы тұрғыдан алғанда Президент «Жолдауларының» орны ерекше. Президент «Жолдаулары» парламенттің адам құқығы мен бостандықтарын қорғау саласындағы заң шығарушы қызметіне бағыт-бағдар беріп отырады. Президент «Жолдауларына» талдау жасай отырып келесі қорытындыға келеміз, мемлекет басшысы барлық мемлекет органдарын азамат құқықтары мен бостандықтарын қорғау және жүзеге асыру саласында тиімді жұмыс істеуге бағыттайды.

Өкінішке орай, біздің елімізде шынайы құқықтық кеңістік қалыптасты деп айту қиын. Себебі, бізде заң адамның мінез-құлқын, олардың іс-әрекетінің шекарасын, мүдделерін реттеп отырған жоқ. Яғни пара, туыстық байланыстар, қоғамдағы билікке жақын болу сияқты және т.б. механизмдерге басымдық беріледі. Тіптен кейбір жағдайларда адамның қоғамдағы жоғарғы лауазымы немесе жеке байланыстары оны заңдық шешімдерден қорғай алуға дейін барады. Шенеуніктердің зансыздық және жемқорлықпен күресі негізінен тиімсіз. Бұл іс-әрекеттер қағаз жүзінде ғана қалуда. Сонда адамның құқықтары мен бостандықтарын жоғары құндылық деп жариялау жәй бос сөзге айналады.

Сондықтан еліміздегі құқық қорғау жүйесін нығайтып, адам құқығын қамтамасыз ету жүйесін халықаралық қалыптарға сәйкестендіру керек [5].

Қорытынды. Қорытындылар болсақ, Қазақстан азаматтарының құқықтары мен бостандықтарын іс-жүзіне асыруда белгілі бір шектеушіліктер де жоқ емес. Біздің ойымызша, Конституциялық бостандықтарға мемлекеттік лауазымды қызметкерлер рұқсатының қажеті жоқ. Азаматтың бостандыққа құқы оның лауазымды қызметкер көрсетуімен емес, өзінің ерікті мінез-құлқын білдіруі тиіс. Ал біздің елімізде саяси құқтар мен бостандықтарды жүзеге асыруда әзірге рұқсат ету тәртібі сақталып отыр. Сондықтан заңдарды жетілдірумен қатар олардың барлық деңгейде орындалуы қамтамасыз етілуі керек. Біздің ойымызша, басты принцип «заңмен тыйым салынбағанның барлығын жасауға болады» емес, заң алдында бәрі тең, заңды сыйлау, оны орындау болуы тиіс.

Өкінішке орай, біздің елімізде шынайы құқықтық кеңістік қалыптасты деп айту қиын. Себебі, бізде заң адамның мінез-құлқын, олардың іс-әрекетінің шекарасын, мүдделерін реттеп отырған жоқ. Яғни пара, туыстық байланыстар, қоғамдағы билікке жақын болу сияқты және т.б. механизмдерге басымдық беріледі. Тіптен кейбір жағдайларда адамның қоғамдағы жоғарғы лауазымы немесе жеке байланыстары оны заңдық шешімдерден қорғай алуға дейін барады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. – Алматы: Юрист, 2008. – 39 б.
2. Баймаханов М.Т. Сочетание международно-правовых и внутригосударственных форм обеспечения и защиты прав и свобод человека и гражданина. – Астана, 2007. – С. 360-367.
3. Алтай А. Адам құқығына ешкімнің қиянат жасап, қол сұғуға қақысы жоқ // Заң. – №12. – 2008. – 23 б.
4. Бусурманов Ж.Д. Евразийская концепция прав человека: Монография. – Алматы: КазГЮУ, 2006. – 481 с.
5. Кенжалиев З.Ж. Конституция және қоғамдық сана // Егемен Қазақстан. 25 тамыз, 2005. – 3-б.

УДК: 324.4

МРНТИ: 10.15.23

В.А. Taitorina¹

¹Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

RATIONAL MODEL OF THE CONSTITUTION FUNCTIONING

Abstract

The article considers a wide range of conceptual issues, the solution of which is an urgent task for domestic constitutional and legal research. Legal science presents a wide range of views on the essence and legal nature of the constitution in the system of constitutionalism. Modern scientific ideas about the rational mechanism for the implementation of the Constitution serve to strengthen the rule of law and the rule of law, help create favorable conditions for good law enforcement practice, and solve the problems of the economic and cultural development of modern society. The study contains an analysis of the value problem of the Constitution as the main programmatic legal document of the state. Great importance is attached to the stability of the norms of the Basic Law, the definition of the distribution of the influence of the Constitution in the regulation of public relations, and special status in the legislative system. The article analyzes the problem of the functional potential of the Constitution. Due attention is paid to the modernization of modern doctrine in the paradigm of studying the basic law - the idea of monitoring the constitution is discussed, the implementation of which will require, first of all, improving the scientific basis, which may subsequently lead to the emergence of a new scientific direction - the theory of monitoring the constitution.

Keywords: law, constitution, value, potential, supremacy, stability, monitoring of the constitution.

Б.А. Тайторина¹

¹ Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы қ., Қазақстан

КОНСТИТУЦИЯНЫҢ ФУНКЦИОНАЛДЫҚ РЕТТІК МОДЕЛІ

Аңдатпа

Мақалада конституцияның ұтымды моделі ұсынылған. Осыған байланысты тұжырымдамалық мәселелердің кең спектрі қарастырылған, оларды шешу конституциялық құқықтық зерттеулер үшін шұғыл міндет болып табылады. Заң ғылымы конституционализм жүйесіндегі конституцияның мәні мен құқықтық табиғаты туралы кең пікірлер ұсынады. Конституцияны іске асырудың ұтымды тетігі туралы қазіргі заманғы ғылыми идеялар заңдылық пен заңдылықты нығайтуға қызмет етеді, құқық қолдану практикасына қолайлы жағдай жасауға көмектеседі, қазіргі қоғамның экономикалық және мәдени даму мәселелерін шешеді. Зерттеуде мемлекеттің негізгі бағдарламалық-құқықтық құжаты ретіндегі Конституцияның құндылық мәселесіне талдау жасалған. Негізгі заң нормаларының тұрақтылығына, қоғамдық қатынастарды реттеудегі Конституцияның әсерін анықтауға, заң шығару жүйесіндегі ерекше мәртебеге үлкен мән беріледі. Мақалада Конституцияның функционалдық әлеуеті мәселесі талданады. Негізгі заңды зерттеудің парадигмасында заманауи доктринаны модернизациялауға көп көңіл бөлінеді - конституцияны бақылау идеясы талқыланады, оны жүзеге асыру, ең алдымен, ғылыми негізді жетілдіруді талап етеді, кейіннен жаңа ғылыми бағыттың - конституцияны бақылау теориясының пайда болуына әкелуі мүмкін.

Түйін сөздер: заң, конституция, құндылық, әлеует, үстемдік, тұрақтылық, конституцияны бақылау.

Тайторина Б.А.¹

¹Казахский национальный педагогический университет им. Абая, г. Алматы, Казахстан

РАЦИОНАЛЬНАЯ МОДЕЛЬ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ КОНСТИТУЦИИ

Аннотация

В статье представлена рациональная модель функционирования конституции. В связи с этим рассмотрен большой круг концептуальных вопросов, решение которых является актуальной задачей для конституционно-правовых исследований. В юридической науке представлен широкий спектр воззрений на сущность и юридическую природу конституции в системе конституционализма. Современные научные представления о рациональном механизме реализации Конституции служат укреплению законности и правопорядка, способствуют созданию благоприятных условий для надлежащей правореализационной практики, решению задач экономического и культурного подъема современного общества. Исследование содержит анализ проблемы ценности Конституции как главного программного нормативно-правового документа государства. Важное значение придается стабильности норм Основного закона, определению границы распространения влияния Конституции при регламентации общественных отношений, особому статусу в системе законодательства. В статье анализируется проблема функционального потенциала Конституции. Должное внимание уделяется модернизации современной доктрины в парадигме исследования основного закона – дискутируется идея мониторинга конституции, воплощение которой потребует в первую очередь совершенствования научной основы, что впоследствии может привести к возникновению нового научного направления – теории мониторинга конституции.

Ключевые слова: право, конституция, ценность, потенциал, верховенство, стабильность, мониторинг конституции.

Introduction

The problems of realizing the potential of the Basic Law of the State includes a wide range of conceptual issues, the solution of which is an urgent task for domestic constitutional research. Issues of constitutional development are in the most problematic plane of knowledge of constitutional law science [1, p. 68]. Legal science presents a wide range of views on the essence and legal nature of the constitution in

the system of constitutionalism. In these views, the idea is traced that the foundations of the constitutional system are one of the components of the concept of constitutionalism, which can include not only the constitutional system, but also a democratic political regime together with the constitutional protection system established in the state (constitutional state) [2, p. 28].

Results and discussion

The value of the Constitution lies in the fact that it: 1) formally fixes the system of values of society (formal value); 2) as an act of direct action regulates social relations (regulatory value); 3) is the basis for the development of specialized, special and integrated branches of legislation. The Constitution, as the main program normative legal document of the state, integrates and elevates the main directions and achievements of the democratic development of society and the state in their value manifestation to the highest regulatory level. Therefore, the fundamental importance of the stability of the norms of the Basic Law, ensured by the supremacy in relation to other regulatory legal acts of the state, is especially important. As noted by G.S. Sapargaliev, state bodies can (should) apply directly and directly the norms of the Constitution in the following cases: 1) if there is no special normative act regulating issues subject to consideration by a state body; 2) even if there is a special regulatory act, but it contradicts the Constitution; 3) if the provision of the Constitution does not contain an indication of the possibility (necessity) of its application, subject to the adoption of a normative legal act defining the rights, freedoms and duties of a person and citizen; 4) if the provision of the Constitution within the meaning does not require additional regulation” [3, p. 35-42]. M.T. Baimakhanov believes that the Constitution “cannot solve the problem of regulating the entire life of society and the state with exhaustiveness. Her own tools, her capabilities for this are clearly not enough, and therefore she begins to attract related political and legal institutions, forcing them to "work" for themselves, to achieve their goals and objectives. First of all, this refers to the current legislation” [4, p.99]. According to N. Starilov, “positively acting law and laws, based on constitutional and legal principles, specify the provisions of the Basic Law and ensure their application. Therefore, it is hardly possible, from this point of view, to talk about the subordinate nature of ordinary (subconstitutional) legislation. It itself sets the boundaries for the spread of the influence of the Constitution in the regulation of public relations. The constitution does not need to be embedded in the system of existing legal ties. On the one hand, it is already by definition at the center of this system; on the other hand, there is a need for an explanation of fundamental legal terms, concepts and principles. Only their clear definition in ordinary law can become the key to the effective application (implementation) of constitutional norms that regulate them in the most general form in the text of the Constitution” [5, p.17].

The constitution in legal literature is unanimously recognized as the basic law of the state and society, endowed with a special status in the system of legislation. “The most consistent implementation of the rule of law is the theory and practice of constitutionalism, in which the Constitution plays the role of the Basic Law in the state,” S.K. Amandykova. - All other law-making activities must have constitutional limits. This also explains the fact that constitutionalism as the highest expression of the rule of law should serve to protect social institutions of power from deformation shifts associated with its seizure and usurpation” [6, p. 91]. According to V.E. Chirkina, the characterization of the essence of the modern constitution should have five components: 1) determine the place of the constitution and constitutional law in the system of legal regulation, their leading role; 2) give not a list of the chapters of the constitution, but indicate the main participants in relations of cooperation and competition in society (a person, collective, state, which, as part of society, at the same time acquired an independent being, and society itself), one or another relationship of which determines essence of the constitution and constitutional order; 3) to characterize the main content of their relations, and, consequently, constitutional regulation: the basis for the creation, exchange and distribution of social and spiritual goods, life values in society, which is implemented in fixing the foundations of the economic, social, political systems and foundations of the spiritual life of society; 4) indicate the nature of the relationship regarding these benefits: cooperation on issues of preserving the life of the society, its development, and competition, confrontation on other issues; 5) point to the regulator of these relations - public, primarily state power, as power exercised on behalf of society as a whole, establishing the most general rules for such relations [7, p. 10-11].

K.K. Aitkhozhin suggests that the following are among the essential characteristics of the Constitution of the Republic of Kazakhstan:

1) the Constitution establishes the priority of law over the state and its bodies in order to limit state power and determine its legal borders and limits;

2) the consolidation by the Basic Law of the principle of popular sovereignty, proclaiming the power of the people, which is the sole source and supreme bearer of state power;

3) the declaration by the Constitution of the inborn, absolute and inalienable human rights and freedoms in order to ensure his personal freedom as the highest value of the state;

4) the establishment by the Basic Law of a power mechanism based on the principle of dividing a single state power into legislative, executive and judicial branches and their interaction with each other and using a system of checks and balances [8, p. 58]. The conclusion of Z.D. Busurmanova: "The constitutional and legal policy is called upon to develop and implement strategic legal ideas for improving and implementing the Constitution of the entire array of constitutional legislation. It should orient the state and society as a whole towards priorities in the constitutional legal sphere, guide the country in the direction of its progressive legal development, through the formation of a full-fledged and effective legal system, the core of which is the constitution" [9, p.193]. K.K. Aytkhozhin succinctly and logically defines the list of principles: "governing principles of paramount importance for the formation of an effective mechanism of constitutional and legal regulation in the country: 1) democracy; 2) humanism; 3) the priority of human rights; 4) social justice; 5) publicity; 6) the optimal combination of the interests of the individual, society and the state; 7) scientific validity; 8) constitutional legality [8, p.72].

The understanding of functions developed by philosophy as a definite relation, making functioning expedient, directed, establishing the dependence of one component (or a set of single-order properties) on another, as well as on the whole, makes it possible to distinguish various levels of functions of the Constitution. Constitutional norms in this process are most characteristic of integration, i.e. generalized regulation of that one, coinciding, which is characteristic of enlarged groups of social relations. Many constitutional norms have a primary, constituent, fixing or programmatic nature" [10, p. 33-34]. S.A. Avakyan under the functions of the Constitution means "various manifestations of its purpose, reflecting the role of the basic law in politics, the life of society and citizens, the implementation of the tasks of the state" [11, p.11]. A.N. Sagyndykova believes that "the functions of the Constitution are understood as the main directions of its impact on the development of public relations" [12, p. 49]. V.V. Maklakov also believes that the social functions of the constitution determine the direction of its impact on public life [13, p. 68-72]. Actively participating in a polemic on the problem of the functions of the Constitution, K.K. Aitkhozhin summarizes: "modern constitutionalists understand the functions of the Constitution, first of all, as the realization of its social purpose, which is formed and consists of the development needs of society and the state. The social purpose of the Constitution is to regulate, streamline the fundamental social relations, give them proper stability, create the necessary conditions for the realization of human rights and freedoms as the highest value of the state and the normal functioning of civil society as a whole.

The functions of the Constitution derive from its essence and content and are determined by the purpose of the Basic Law in society and the state. Therefore, the functions express the most essential and fundamental features of the Constitution and are generally aimed at the implementation of the most important tasks facing the Basic Law in the conditions of the formation of a democratic, social, secular and legal state. All this suggests that the functions of the Constitution are the main directions of its impact on fundamental social relations, the need for the implementation of which creates the need for the existence of the Basic Law as a special legal and socio-political act [8, p. 61-62].

Summing up the debate on the functioning of the Constitution, we turn to the text of Article 3, which defines the unity of the state-power mechanism for managing state affairs, which includes the functioning of legislative, executive and judicial authorities when using a system of checks and balances [14]. The unity of state power is justified by the right of a citizen to participate in government, in the implementation of state and public control through their representatives in government bodies representing all branches of government and a system of checks and balances.

High is the need for correlation of the regulatory potential of the current Constitution and the possibility of improving constitutional provisions expressing the foundations of the economic, political, social, legal systems of society, its ideological ideas. The constitutional order presupposes the stability of the Constitution, the inadmissibility of its frequent, not due to the objective necessity of amendments [15, p. 31]. Revealing the substantive aspect of the constitution's characteristics as a repository of constitutional values, researchers among the trends in the development of national constitutional values highlight their universalization as an objective process of deepening the integration of mankind in various spheres of its life (personal, economic, information-technological, socio-cultural and political within a particular country and in international communication) [16, p. 117].

Unfortunately, the constitutional reforms carried out in the republic are devoid of systemic nature, which leads to the emergence of contradictions in the content of the most basic law. The presence of a wide range of unresolved issues of both a doctrinal and an applied nature determines the relevance of a comprehensive review of the theoretical problems of modernizing the Constitution from the standpoint of the unity and interconnection of the conceptual, procedural and substantive aspects of this complex political and legal process. When declaring the Republic of Kazakhstan as a unitary state with a presidential form of government, the following contents clearly represent a model of a different, mixed form of government. The full expression of the form of government in the Constitution involves resolving the issue of the concept of a constitutional model of separation of powers, which, in turn, involves determining the main characteristics of the constitutional system of checks and balances, including the presence of system-forming signs and boundaries, as well as opportunities for improvement. Determining the real political content of the constitutional principle of the separation of powers, the basic law should contain a formula for deciding on the degree of independence of the legislative, executive and judicial branches of government; as well as the norms fixing the limits of the system of checks and balances, forecasting the political consequences of the actions of state authorities that go beyond this system.

The dynamics of the development of the potential of the Constitution depends on the political situation, on the availability of goals, conditions and means necessary for the further constitutional development of society and the state. The formation of its legal mechanism and programmatic framework, as well as the identification of the degree to which the constitution of the state complies with complex legal processes in the development of current legislation, is of great importance for ensuring the dynamics of constitutional reform.

The norms of the Constitution affecting economic relations do not give rise to specific legal relations; an assessment of their effectiveness is possible only by analyzing their interaction with the norms of current legislation and law enforcement practice. Problems of the development of constitutional provisions affecting the economic system in other laws entail a situation in which codified acts of branches of the current legislation may contain provisions that are broader in scope than the Constitution itself - a constructive analysis of the compliance of these provisions with constitutional norms is necessary.

A deeper reading and transformation of the Constitution is carried out through special legal and technical techniques, which are tools of non-textual modification of the basic law. Among such methods, modern researchers include the limitation of the original meaning of the norm; expansion of the initial semantic volume of the norm; distortion of the true meaning of the norm (for example, by changing the nature of its requirements); the actual addition of the norm as a result of discovering the meaning hidden in it; filling the gap in the basic law and, as a consequence of this, the actual creation of new constitutional norms, the introduction of new legal concepts; "replenishment" of the constitutional norm by saturating the concrete content of abstract concepts and legal structures; neutralization of the norm of the fundamental law as a result of crowding out of it with a transformed norm or due to a long-term lack of practice in its implementation [17, p. 9]

Currently, the doctrine of constitutional law is discussing the idea of monitoring the constitution, the implementation of which will require, first of all, improving the scientific basis, which subsequently may lead to the emergence of a new scientific direction - the theory of monitoring the constitution. In this regard, the task of developing the monitoring of the constitution, determining the criteria and indicators for assessing its norms, correlating the results of monitoring the constitution with the results of other types of monitoring (environmental, financial, etc.), establishing patterns in this area [18, p. 14]. Modern scientific ideas about the rational mechanism for the implementation of the Constitution serve to strengthen the rule of law and the rule of law, contribute to the creation of favorable conditions for good law enforcement practice, and the solution of the problems of the economic and cultural advancement of society.

Conclusion

From the point of view of the task of improving the Constitution, it seems appropriate to concretize the norms and principles that characterize the essence of the state and the main aspects of its interaction with society. The points of contact between the institutions of the state and society are justified by the objective need to implement such functions of the state as the implementation of social management in the interests of the multinational people of Kazakhstan, the main direction of which is the impact on the economic, political, social systems, as well as the cultural sphere of society; implementation of cooperation with other states and international organizations; the management of society within the limits established by the Constitution and

legislation of the republic, ensuring the control of society over the adoption of political decisions; the use of coercion in the interests of the people in the manner, forms and ways established by laws.

It is very urgent to develop new elements of theoretical knowledge about the constitutional legal responsibility of state authorities and officials. First of all, it is necessary to study the structure and determine measures of constitutional legal responsibility. The institution of constitutional legal responsibility is of the greatest practical importance, being one of the guarantees of strengthening the rule of law, protecting the rights and freedoms of citizens, and thereby acting as a necessary prerequisite for the formation of a democratic regime, a condition for the formation and development of the rule of law

In order to expand the potential of the basic law of the state and society, in addition to the adequate application of constitutional norms, it is necessary to identify the nature of national legislation; analysis of intra-systemic links of sources of constitutional legislation study of the stages of development of constitutional legislation and the characteristic features of constitutional legislation of each stage of development; disclosure of the forms and trends of the development of the Constitution, carried out by implementing the norms of the Basic Law, improving the constitutional text and amending it; study of the content and ways to increase the effectiveness of constitutional legislation.

References:

1. Kireev V.V., Mayorov V.I. *Strategy of constitutional development of modern Russia (values, goals, risks)* // *Lex Russica*, 2017. - №. 6 (127). - p. 68-74.
2. Goshulyak V.V. *constitutional system, constitutional state, constitutionalism as the main categories of constitutional law // proceedings of higher educational institutions. Volga region. Social science.* - 2018. - №. 3 (47). - p. 25-33.
3. Sapargaliev G. *Constitutional law of the Republic of Kazakhstan.* – Almaty: Zheti Zhargy, 1998. – 336 p.
4. *Combination of international legal and domestic forms of ensuring and protecting human and civil rights and freedoms / ruk. author. the team and ed. edited by M. T. Baimakhanov.* – Astana, 2007. – 368 p.
5. Starilov N. *the Future of the Constitution of the Russian Federation: "implementation without changes", "transformation" or "inevitability of revision"?* (part 1) // *Law and policy.* – 2005. – №. 1. – P. 4-24.
6. Amandykova S.K. *Constitutionalism as the basis of rule of law // problems of formation of legal state and the constitutional process in the Republic of Kazakhstan: materials resp. scientific theory. Conf., dedicated to the 70th anniversary of academician of the national Academy of Sciences of Kazakhstan M.T. Baymakhanov.* – Almaty: Norma-K, 2004. – P. 89-93.
7. Chirkin V.E. *Russia, Constitution, decent life: analysis of interrelations // State and law.* - 2006. - No. 5. – P. 5-13.
8. Aitkhozhin K.K. *Theoretical issues of the Constitution of the Republic of Kazakhstan: dis. Doct. the faculty of law.science: 12.00.02.* – Almaty, 2008. – P. 351.
9. Busurmanov J.D. *the Eurasian concept of human rights: monograph.* – Almaty: Kazakh State Law University, 2006. – 481 p.
10. Luchin V.O. *Constitution Of The Russian Federation. Implementation problems.* – Moscow: unity-dana, 2002. – 687 c.
11. Avakian S.A. *Constitution of Russia: nature, evolution, modernity.* – M.: RUID: "Sashko", 2000. – 528 p.
12. Sagyndykova A.N. *Constitutional law of the Republic of Kazakhstan: a course of lectures.* – Almaty: Bilim, 1999. – 336 p.
13. *constitutions of foreign States: studies. manual / comp. V.V. Maklakov.* – Moscow: BEK, 2001. – 592 p.
14. *Constitution of The Republic of Kazakhstan.* – Almaty: Lawyer, 2008. – 44 p.
15. Narutto S.V. *the Supremacy of the Constitution as the basis of the constitutional order in Russia // Russian law: Education. Practice. The science.* - 2018. – № 3. – P. 30-35.
16. Nevinsky V.V. *Essence and universalization of constitutional values in modern society /// Lex Russica*, 2018. – №11(144). – P. 106-121(117).
17. Anichkin E.S. *"Transformation" of the Constitution of the Russian Federation and the development of constitutional legislation in the late 20-early 21 centuries: autoref. Diss. d. u. n.* – 2010. – 50 p.
18. Khabrieva T. *the Constitution of the Russian Federation in the focus of modern constitutional and legal doctrine (to the 25th anniversary of the Basic Law of Russia) // Journal of Russian law.* – 2018. – P. 5-17.
19. Yugov A.A., Belykh S.V. *Mechanism of implementation of the Constitution of the Russian Federation // Russian law: Education. Practice. The science.* – 2019. – №4. – P. 36-50.

ОТБАСЫ ҚҰҚЫҒЫ СЕМЕЙНОЕ ПРАВО FAMILY LAW

УДК: 347.61/64
МРНТИ: 10.47.01

А.Т. Қамза¹, Г.А. Даулетбаева²

¹ Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы қ., Қазақстан

² №178 лицей, Алматы қ., Қазақстан

ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙДА АТА-АНА МЕН БАЛАЛАРДЫҢ АРАСЫНДАҒЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАТЫНАСТАРДЫ ЖЕТІЛДІРУ

Аңдатпа

Мақала мақсаты – ата-ана мен бала арасындағы құқықтық қатынастарды реттейтін отбасылық заңнамалардың өзекті мәселелерін зерттей отырып, олардың орындалуын басшылыққа алу, қадағалау бойынша алдын-алу шараларын анықтау. Ата-ана мен бала арасындағы құқықтық қатынастар бұл теориялық қана емес, сондай-ақ тәжірибелік те маңызға ие. Бұл өз кезегінде ата-ана мен бала арасындағы құқықтық қатынастарды заңнамалық тұрғыда дұрыс ұғынуға алып келеді.

Сондықтан, мақалада ата-ана мен балалар арасындағы құқықтық қатынас түсінігі мен оның мәнін айқындау, ата-ана құқықтары мен міндеттерінің негізгі аспектілерін зерттеу және қазіргі өмір сүру жағдайында бала құқықтарын қорғау төңірегінде туындайтын өткір де даулы мәселелерді анықтау сөз болады. Сонымен қатар, балалар тәрбиесіне қатысты ата-аналық міндеттерін тиісінше немесе тиісті дәрежеде орындамау салдарынан туындайтын жауапкершіліктің ерекшеліктері зерделенеді.

Түйін сөздер: ата-ана, бала, отбасы, құқықтық қатынас, құқықтар, міндеттер, Конвенция.

Камза А.Т.¹, Даулетбаева Г.А.²

¹Казахский национальный педагогический университет им. Абая, г. Алматы, Казахстан

²лицей №178, г. Алматы, Казахстан

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПРАВОВЫХ ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ РОДИТЕЛЯМИ И ДЕТЬМИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Аннотация

Цель статьи – изучить актуальные вопросы семейного законодательства, регулирующие правоотношения между родителями и детьми, контроль за их исполнением, определить профилактические меры по надзору. Правовые отношения между родителями и детьми имеют не только теоретическое, но и практическое значение. Это в свою очередь, приводит к правильному пониманию правовых отношений между родителями и детьми.

Поэтому, в статье рассматривается определение понятия и значения правоотношений между родителями и детьми, изучение основных аспектов родительских прав и обязанностей и выявление острых и спорных вопросов, возникающих в сфере защиты прав ребенка в современных условиях жизни.

Кроме того, изучается особенности ответственности, возникающие вследствие надлежащего или ненадлежащего исполнения родительских обязанностей в отношении воспитания детей.

Ключевые слова: родители, дети, семья, правовые отношения, права, обязанности, Конвенция.

A.T. Kamza¹, G.A. Dauletbaeva²

¹Abai Kazakh National Pedagogical University (Almaty, Kazakhstan)

²Lyceum N 178 (Almaty, Kazakhstan)

IMPROVEMENT OF LEGAL RELATIONS BETWEEN PARENTS AND CHILDREN IN MODERN CONDITIONS

Abstract

The purpose of the article is to study current issues of family legislation regulating legal relations between parents and children, to be guided by their implementation, and to determine preventive measures for supervision. Legal relations between parents and children are not only theoretical, but also practical. This, in turn, will lead to a legally correct understanding of the legal relationship between parents and children.

Therefore, the article considers the definition of the concept and meaning of legal relations between parents and children, the study of the main aspects of parental rights and responsibilities, and the identification of acute and controversial issues that arise in the field of protection of children's rights in modern life.

In addition, it examines the features of responsibility that arise as a result of proper or improper performance of parental duties in relation to the upbringing of children.

Key words: parents, children, family, legal relations, rights, obligations, Convention.

Қашанда, қандай заман болмасын, қандай ел болмасын отбасының, ата-ана мен балалар арасындағы қарапайы қатынастан бастап адамзат ұрпағына тигізетін ықпалы мен әсерін өмірдегі басқа ешнәрсенің күшімен салыстыруға болмайды.

Өйткені, отбасы – адам баласының өсіп-өнер, тәрбие алар алтын ұясы. Адамның өміріндегі ең қуанышты сәттері, қызықты керемет дәурені осы отбасында өтеді. Бала өмірінің алғашқы туылған күнінен бастап, ата-ана өздерінің негізгі борыштарын – балаларға есім беру, оларды қорғау, денсаулығын сақтау, білім беру және тәрбие жұмыстарын атқаруға кіріседі.

Осы кезден бастап ата-аналар мен балалар арасындағы құқықтық қатынас басталады. Бала дүниеге келген күні оған туу туралы куәлік беріліп, онда, баланың аты-жөні, туылған уақыты, туылған жерімен қатар, ата-анасының аты-жөні жазылады. Сондықтан, бала кәмелет жасқа келіп, жеке куәлік алғанша ата-ана баласының заңды өкілі болып саналады. Ата-ана баланың барлық құқықтарын қорғап, міндеттерін атқарады. Бала құқықтарын қорғау сонау ерте заманғы қазақ дәуірінен басталғанын білеміз.

«Егер тарихқа үңілсек, жесірлер мен жетімдердің мүліктік және жеке құқықтарын, сондай-ақ оларға қатысты қауымның және қайтыс болғандардың туыстарының міндеттемелерін регламенттейтін дала заңдарының жинағы Жеті Жарғының өзінде (XVII ғасыр) Жесірлер туралы заң болғанын атап көрсетуге болады [1, 4].

Бала құқықтарының егемен еліміздегі тарихы 1994 жылы Қазақстанда Балалар құқықтары туралы конвенцияны ратификациялаудан басталады. Қазақстан бұрынғы кеңестік елдер кеңістігінде алғашқылардың бірі болып Конвенцияға қосылды және оны ратификациялады. Қазақстан Республикасының Конституциясының 27-бабында «Неке мен отбасы, ана мен әке және бала мемлекеттің қорғауында болады. Балаларына қамқорлық жасау және оларды тәрбиелеу - ата-ананың етене құқығы әрі міндеті. Кәмелетке толған еңбекке қабілетті балалар еңбекке жарамсыз ата-анасына қамқорлық жасауға міндетті» - деп нақты көрсетілген [2].

Алайда, қазіргі кездегі елдегі экономикалық әлеуметтік жағдайлардың қиындығы, жұмыссыздық, материалдық-рухани қажеттіліктердің тапшылығы осының бәрі отбасындағы ата-ана мен бала арасындағы қарым-қатынасты күрделендіріп отыр. Бала тәрбиесінің негізі – бұл оның отбасы. Осы шағын әлеуметтік топ – бала үшін өмір мектебі. Отбасындағы ата-ана – баланың өмірлік ұстазы және тәрбиешісі. Баланың болашағы, білімі, мәдениеті отбасындағы ата-ананың сіңірген еңбегіне, тәлім-тәрбиесіне байланысты. Сондықтан, әрбір ата-ана өзінің баласын білімді, мәдениетті, жан-жақты етіп тәрбиелеуге міндетті. Қазіргі кезде отбасы тәрбиесі мәселесі әлемдік деңгейде қарастырылуда. Оған «Балалар құқығы туралы Конвенция» (1995), Қазақстан Республикасының «Білім туралы заңы»

(2007), Қазақстан Республикасының «Балалардың құқығы туралы заңы» (2002), «Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы» 2019) сияқты құжаттар дәлел бола алады [3,4,5,6].

2015 жылы республика өзіне Біріккен Ұлттар Ұйымының 2030 жылға дейінгі тұрақты даму мақсаттарына, оның ішінде бәрін қамтитын және әділ сапалы білім беруді және баршаға арналған өмір бойы оқу мүмкіндігін ынталандыруды қамтамасыз етуді көздейтін 4-мақсатына қол жеткізу бойынша міндеттемелерді қабылдады. Оған қол жеткізу үшін әлемдегі білім беруді дамытудың негізгі бағыттары айқындалды: мектепалды даярлықты қамтамасыз ету, 12 жылдық мектеп білімінің моделі, оқушылардың бойында 21 ғасыр дағдыларын дамыту, арзан және сапалы ТЖКБ мен жоғары білімге тең қол жеткізу. Аталған бағыттар қазақстандық білім беру жүйесі үшін де басым болып табылады [6]. Бұл, 2004 жылы ақпан айында Үкіметтен қолдау тапқан «Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейін Білім беруді дамыту тұжырымдамасы» үздіксіз білім беру жүйесінің алғашқы сатысы балабақшадан бастап, мектеп аяқтағанға дейінгі балаларды оқыту, тәрбиелеу мәселесін жоспарлы түрде шешіп, отбасына педагогикалық көмек беруді мақсат етеді. Ал ата-ананың педагогикалық білімінің неғұрлым жоғары болуы олардың қоғам алдында өз балаларының тәлім-тәрбиесі үшін жауапкершілігін арттырады. Сондықтан да баланы жағымды ортада тәрбиелеу мен оқыту қазіргі таңдағы ең өзекті мәселелердің бірі болып табылады.

Елімізде төтенше жағдай орын алып, індет дендеп ене бастағанда, пандемия жағдайында балалардың мектепке дейінгі тәрбие мен оқуға деген құқығына шек қоймастан, сондай-ақ, жалпы білім беретін мектептердің мектепалды сыныптарының, сондай-ақ жетім балалар мен ата-аналарының қамқорлығынсыз қалған балаларға арналған балалар үйлері мен мектеп-интернаттардың мектепке дейінгі топтарының және мектептен тыс ұйымдардағы мектепке дейінгі топтардың ұйымдасқан тәрбиесі мен оқуын қамтамасыз етуде мемлекет тарапынан оңтайлы шешімдер қабылданып та үлгерді. Солардың бірі, балалардың денсаулығын сақтау мақсатымен білім ошақтарының қашықтықтан жұмыс істеуіне мүмкіндік жасалған болатын. Қазіргі таңда еліміздің барлық мектептері қашықтықтан білім беріп келеді. Қашықтықтан білім беру барысында, баланың оны қабылдау ерекшеліктері айқын көрінеді. Әр баламен жеке жұмыс істеуді, қадағалауды жалғастыру енді мұғалімдерденде бұрын, ата-ананың рөлі орасан зор болды. Балалардың кейбір тапсырмаларды орындауда ата-ана көмегіне жүгінетіндігі рас. Сондықтан әр балаға мән беріп, барлығын оқытып отырған ата-аналарына барлық жауапкершілігі бұрынғыдан да арта түсіп отыр.

Қашықтықтан оқыту – ақпараттық құралдар және ғылыми негізделген тәсілдер арқылы білім алу формасы. Қашықтан оқытуда екі компонент бар: оқытуды басқару және өз бетімен білім алу. Мұғалімдердің алдын – ала дайындау және ұйымдастыру шаралары жүргізілмесе, программалық қамтамасыз етілмесе оқушылардың білімі жоғарламайды. Өйткені оқушының білімін, үлгерімін көтеруіміз үшін оқытушының біліктілігін көтеруіміз керек. Қашықтан оқыту бұл мұғалімнің біліктілігін көтереді, оқушының өз бетімен білім алуын қалыптастырады, ата-аналардың жаңа технологияға деген көзқарасын өзгертеді [7].

Қазіргі жағдайда ата-аналардың балаларды тәрбиелеу процесі білім берумен жалғасуда. Қашықтықтан оқыту кезінде ата-аналардың басты міндеті баланы міндетті түрде жан-жақты қадағалау, яғни оның кесте бойынша сабаққа кіруі, оның сабаққа қатысуы, үлгерімімен қатар, үзілістерде қажетті демалу мүмкіндігін жасай отырып, баланы жалықтырмау. Ол үшін ата-ана барлық уақытта мұғаліммен байланыста болу керек, өйткені, бала түсінбей қалған жағдайда, қажетті мәліметтерді ұстаздан барлығын сұрап алу, сонымен бірге оқушының сабақты қаншалықты меңгергендігін ұстазға айтып отыруы қажет. Ондағы ата-ананың мақсаты – мектепке дейінгі білім беру, сауықтыру және түзеу бағдарламаларымен қамтуды үй жағдайында дәйекті түрде ұлғайту жолымен балалардың білім алуына бірдей бастапқы мүмкіндіктерді қамтамасыз ету керек. Ал, балаларға қашықтықтан білім беру саласында мұғалім, оқытушылардың міндеттері әлеуметтік жағдайы мен тұратын орнына қарамастан, барлық балаларды қажетті бағдарламалармен ертерек қамту, бес жастағы балаларды мектепалды даярлығымен толық қамтуды қамтамасыз ету, мектепалды даярлығының мазмұнын мектеп жасына дейінгі балаларға тән қызмет түрлерін, жасына және даралығына сай тәсілдерді ескере отырып қайта қарау және оқу-тәрбие процесін ұйымдастыру кезінде заттық кеңістік ортасын жасау болып табылады. Мектепке дейінгі және бастауыш білімнің оқыту бағдарламаларының

үйлесімділігі, баланы шаршаудан қорғау мақсатында оны оңтайлы жүктемемен қамтамасыз ету, салауатты өмір салтының құндылықтарына баулу арқылы денсаулығын нығайту, баланың бойында оқу қызметін меңгеруге қажетті жеке қасиеттерді тәрбиелеуде маңызды орын алады. Сондықтан, тәрбие мен оқыту мазмұны бірінші деңгейде қызметтің өзіндік түрлерін және баланың даму бағытын, оның кейінгі мектеп жағдайына бейімделуін ата-ана барлық жағдайда қамтамасыз етуге тиісті.

Ата-ана құқықтарын жүзеге асыру кезінде ата-аналар балалардың дене және психикалық денсаулығына, олардың адамгершілік жағынан дамуына зиян келтіруге құқығы жоқ. Балаларды тәрбиелеу әдістерінде адамның қадір-қасиетін кемсітетін немқұрайлылық, қатыгездік, дөрекілік, балаларды қорлау немесе қанау болмауға тиіс [8].

Ата-ана құқықтарын балалардың құқықтары мен мүдделеріне нұқсан келтіре отырып жүзеге асыратын ата-аналар заңда белгіленген тәртіппен жауап береді.

Ата-ана – алғашқы тәрбиеші болғандықтан, балаға ең үлкен әсер етушілер. Ж.Ж. Руссо: “Балаға соңғы тәрбиешінің әсерінен гөрі алдыңғысынікі көбірек”, - деп тұжырымдаған [9]. Сондықтан отбасында бала қалай тәрбиеленсе, болашақтағы жолы мен өмірі соған байланысты болмақ.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Айтпаева С. Балалар құқығын қорғаудағы бетбұрыс // <https://egemen.kz/article/178843-balalar-quqyghyn-qorghaudaghy-betburys> (Өтініш берген күн: 28.08.2020)

2 Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылғы 30 тамыздағы. – Алматы: Жеті Жарғы, 2019. – 56 б.

3 Балалар құқығы туралы Конвенцияны ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының Жоғары Кеңесінің 1994 жылғы 8 маусымдағы Қаулысы// <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/> (Өтініш берген күн: 28.08.2020).

4 Қазақстан Республикасының «Білім туралы» 2007 жылы 27 шілдедегі заңы // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/> (Өтініш берген күн: 28.08.2020).

5 Қазақстан Республикасының «Балалардың құқығы туралы» 2002 жылы 8 тамыздағы заңы//<http://adilet.zan.kz/kaz/docs/> (Өтініш берген күн: 28.08.2020).

6 Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы ҚР Үкіметінің 2019 жылғы 27 желтоқсандағы № 988 Қаулысы//<http://adilet.zan.kz/kaz/docs/> (Өтініш берген күн: 28.08.2020).

7 Жұмабаева Р. Қашықтықтан оқыту кезіндегі ата-ананың жауапкершілігі// <http://almaty-akshamy.kz/> (Өтініш берген күн: 28.08.2020).

8 Қазақстан Республикасы неке(ерлі-зайыптылық) және отбасы Кодексі., 27 желтоқсан 2011 жыл. – Алматы: «Юрист», 2018. – 126 б.

9 Жан Жак Руссоның педагогикалық көзқарастары// <https://baribar.kz/student/> (Өтініш берген күн: 28.08.2020).

ӘЛЕУМЕТТІК ҚАМСЫЗДАНДЫРУ ҚҰҚЫҒЫ ПРАВО СОЦИАЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ SOCIAL SECURITY LAW

УДК: 349.3
МРНТИ: 10.67.01

Zh. Khamzina¹, Ye. Buribayev¹

¹Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

OPPORTUNITIES FOR MODERNIZATION OF SOCIAL PROTECTION PARAMETERS IN KAZAKHSTAN

Abstract

The relevance of this research is determined by the interests of the state and society in the qualitative consolidation and regulation of social rights in the modern legal system and public relations. The formation of social policy for the medium term is based on the Strategic Development Plan of the Republic of Kazakhstan until 2025, according to which, Kazakhstan is aimed at achieving socio-economic and institutional development at a level not inferior to the OECD member states, and subsequent accession to the OECD. The tasks are to ensure social welfare, minimum social standards, to develop the pension system, social insurance, to strengthen the targeting of social assistance, and to modernize the social service system.

Keywords: OECD, social security, social protection, pensions, benefits.

Хамзина Ж.А.¹, Бурибаев Е.А.¹

¹Казахский национальный педагогический университет им. Абая, г. Алматы, Казахстан

ВОЗМОЖНОСТИ МОДЕРНИЗАЦИИ ПАРАМЕТРОВ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация

Актуальность настоящего исследования обусловлена интересами государства и общества в качественном закреплении и регламентации социальных прав в современной правовой системе и общественных отношениях. Формирование социальной политики на среднесрочную перспективу основывается на Стратегическом плане развития Республики Казахстан до 2025 года, согласно параметрам которого, Казахстан нацелен на достижение социально-экономического и институционального развития на уровне, не уступающем странам - членам ОЭСР, и последующее вступление в ОЭСР. Поставлены задачи: обеспечение социального благополучия, обеспечение минимальных социальных стандартов, развитие пенсионной системы, развитие социального страхования, усиление адресности социальной помощи и модернизация системы социального обслуживания.

Ключевые слова. ОЭСР, социальное обеспечение, социальная защита, пенсии, пособия.

Ж.А. Хамзина¹, Е.А. Бурибаев¹

¹ Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы қ., Қазақстан

ҚАЗАҚСТАНДА ӘЛЕУМЕТТІК ҚОРҒАУ ПАРАМЕТРЛЕРІН ЖАҢҒЫРТУ МҮМКІНДІКТЕРІ

Аңдатпа

Осы зерттеудің өзектілігі қазіргі құқықтық жүйеде және қоғамдық қатынастарда әлеуметтік құқықтарды сапалы бекіту мен реттеуде мемлекет пен қоғамның мүдделерімен анықталады. Орта мерзімді перспективаға арналған әлеуметтік саясатты қалыптастыру Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспарына негізделеді, оның параметрлеріне сәйкес

Қазақстан ЭЫДҰ-ға мүше елдерден кем емес деңгейде әлеуметтік-экономикалық және институционалдық дамуға қол жеткізуге және кейіннен ЭЫДҰ-ға кіруге бағытталған. Алға қойылған міндеттер: әлеуметтік әл-ауқатты қамтамасыз ету, ең төменгі әлеуметтік стандарттарды қамтамасыз ету, зейнетақы жүйесін дамыту, әлеуметтік сақтандыруды дамыту, әлеуметтік көмектің атаулылығын күшейту және әлеуметтік қызмет көрсету жүйесін жаңғырту.

Түйін сөздер: ЭЫДҰ, әлеуметтік қамсыздандыру, әлеуметтік қорғау, зейнетақы, жәрдемақы.

In Kazakhstan, based on the desire and development vector aimed at joining the OECD, relevant analyses of developments in foreign social legal science, and the experience of legislation of the Organization's member states on social protection are in demand. It should be assumed that the use of foreign experience requires the knowledge not only of the legal norms and models but also of the conditions of the legal systems in which they exist and are implemented. It is necessary to understand how these conditions and legal systems are comparable to ours and are suitable for the use of the borrowed models.

One of the models being actively implemented is that differences between countries are explained by the legal origin of the country (customary law or civil law tradition). It is argued that due to stronger legal protection of external investors and less government intervention, common law countries have achieved higher levels of economic and social prosperity compared to the civil law countries. To a large extent, this hypothesis has been supported by much empirical data (Charron et al., 2012).

However, in our opinion, the arguments about the priority of the state structure and the effectiveness of public administration over the theory of legal origin are more convincing. The sustainability and effectiveness of public administration affect primarily the social outcomes of the government, or in other words, "empirical analysis shows that public infrastructure is indeed more influential than legal traditions concerning some institutional variables (formalism, judicial independence, guarantees of basic rights, and case law), as well as some social outcomes (corruption, rule of law, and property rights)" (Charron et al., 2012).

The effectiveness of the state's social function has very specific measurement parameters: a reduction in the number of people living below the poverty line; a high level of employment; positive demographic dynamics; an increase in life expectancy; and the absence or a minimum number of social and labor conflicts. These are common components that, we believe, first of all, indicate the effectiveness of the state power and the functioning of its institutions.

In this study, we show that the application of foreign experience in reforming the social protection system for Kazakhstan is to study and implement the best practices and achievements, primarily of European countries that are members of the OECD. Also, the International Labor Organization is the most important generator of universal social welfare standards. Kazakhstan, a member of the ILO since 1993, has ratified a number of its fundamental documents.

In 2012, the ILO adopted new social protection standards set out in Recommendations No. 202 On Minimum Levels of Social Protection. The recommendations are the basic tools for determining the level of social protection in most OECD states and are relevant parameters for Kazakhstan in order to develop the national social protection system.

The ILO member states, under their national circumstances, should implement and maintain their minimum levels of social protection, including basic social guarantees, as soon as possible. These guarantees should ensure that people in need have access to basic health services and basic income security throughout their lives, which together provide actual access to the goods and services identified as necessary at the national level.

Minimum levels of social protection should generally include the following basic social guarantees: (a) access to the nationally determined types of goods and services that constitute essential health services, including maternity protection, that meet the criteria of availability, accessibility, acceptability, and quality; (b) basic guaranteed income for children that is not below the nationally determined minimum level, allowing the access to nutrition, education, care, and any other necessary goods and services; (c) basic guaranteed income not below the national minimum level for persons of economically active age who are not able to earn sufficient income, in particular as a result of illness, unemployment, pregnancy and childbirth, or disability; (d) basic guaranteed income not below the national minimum level for older persons.

National minimum income levels may correspond to the monetary value of a set of necessary goods and services, the national subsistence minimum, the income limits for social assistance, or other comparable

criteria established by the national legislation. Minimum levels of social protection should be funded from the national resources. The member states should develop and implement national strategies to expand the coverage of social protection.

For Kazakhstan, it is important to establish minimum social standards that ensure a decent life for a person and family. Article 17 of the RK Constitution proclaims that human dignity is inviolable. In constitutional law, the dignity of the individual is a measure of the state's attitude to the individual and its legal status. Dignity determines the absolute value of a person as such. It is a humiliation of human dignity to live below the poverty line and to have an income below the subsistence minimum.

The problem of providing a basic income for children to ensure human dignity is urgent. Guaranteeing a basic income for all children, at least at a minimum level, can be achieved by almost all countries in the world. Even low-income countries can make great strides in providing at least a basic level of guaranteed income for children and families, as enshrined in the national legislation. The ILO estimates that it will take an average of 1.9 % of national GDP in 57 low- and middle-income countries to get the universal child benefit. Social protection is both a human right and a sound economic policy. Social protection significantly contributes to the reduction of poverty, social exclusion and inequality, as well as to the strengthening of political stability and social cohesion. Social protection also contributes to economic growth by supporting household income and, consequently, domestic consumption; this is particularly important at a time of slow recovery and depressed global demand. Besides, social protection increases human capital and productivity, so it has become an essential policy tool for transformational national development. Minimum levels of social protection for children and their families are essential for global recovery, inclusive development, and social justice, and should, therefore, be an integral part of the post-2015 development agenda (Social Protection for Children..., 2015).

Also, Kazakhstan is currently discussing the introduction of basic unconditional income for all citizens, regardless of their income level and providing them with other forms of social assistance. The crisis caused by the global coronavirus pandemic in 2020 led to the provision of basic social benefits to all citizens in several OECD states, regardless of the degree of need (USA, Germany). The idea of universal basic income (UBI) has been widely tested.

A recent cited study rightly concludes that, under certain conditions, the unconditional basic income can be an important policy innovation for redistributing the benefits of automation and globalization, creating a buffer against shocks and systemic risks, and creating positive incentives for the supply of labor among the poor. While this policy is simple and transparent, it may require higher taxes or cuts in other transfers to fund it, resulting in reduced efficiency and equity. Therefore, to get a net benefit from an unconditional basic income, thorough processing of taxes and transfers is necessary. There is enough theoretical and empirical evidence to suggest that UBI may be a viable alternative or complement to selective and conditional social assistance policies. UBI seems to be a particularly smart approach to redistribute the benefits of automation and globalization by creating an effective and transparent buffer against global instability and systemic risks, creating positive incentives, and preventing recurring risks of falling into poverty. Compared to proven funds and conditional policies, UBI is likely to be the winner on most of the criteria used for comparison. A possible exception is the cost of the UBI policy (relative to the cost of the verified funds and conditional policies). A cautious strategy may be to initially introduce UBI as a partial replacement for current conditional forms of social assistance, perhaps limiting it to the population groups defined based on external characteristics such as age and gender (Colombino, 2015, 2019).

Note that *de jure* unconditional basic income for children has been in existence for a long time in most OECD states, as an effective form of combating child poverty, to ensure every child living wage and the minimum starting conditions for life to every child, regardless of income, social and material situation of his/her family. The rationale for this initiative with regard to the conditions of Kazakhstan will be offered in the relevant chapter of this monograph.

In the conditions of the declared NE throughout Kazakhstan during the coronavirus pandemic, the state took an unprecedented measure, taking responsibility for the consequences of the regime, and introducing unconditional payments to the population in the amount of the minimum wage (42500 Tenge). At the same time, following the instructions of the RK President, given at the meeting of the State Commission on the

National Emergency¹, monthly payments were to be made to all persons who lost their income due to the state of emergency, in the amount of 1 MW, and to the citizens whose financial condition was negatively affected by the NE. Such a broad coverage of the population, which should have been provided with a monthly unconditional payment, has subsequently been significantly corrected by the MLSPP when developing appropriate payment Rules². The following groups are under the coverage of unconditional payment: employees who are on vacation without pay; individual entrepreneurs who do not use wage labor; persons engaged in private practice; individuals who are payers of a single aggregate payment; individuals who receive income under civil contracts, the subject of which is the performance of works (services), for which mandatory pension contributions were paid by tax agents.

The unconditional payment has not covered the employees who were dismissed as a result of the NE introduction; individual entrepreneurs who used the work of employees; civil servants, employees of state organizations who are on unpaid leave; persons registered as unemployed; self-employed citizens, persons who are on unpaid leave to care for a child until they reach the age of three, employees in respect of whom employers issued a state of downtime due to the NE and stopped paying wages, etc. Thus, we believe, the government and the MLSPP changed the original idea laid down by the RK President, when announcing the beginning of social assistance payments for the NE period, reducing the number of recipients. Therefore to argue that the payoff in the NE period wore universal coverage is impossible but it was the first experience of unconditional payments, which were carried out outside the system of social risks recognized in the RK, without establishing the fact of disability of the beneficiary and regardless of previous participation of the subject in the formation of funds for financing of this form of social protection. In this connection, it is possible to say with a certain degree of conditionality that in Kazakhstan, the practice in question has become the initial experience of an unconditional base payment, the effectiveness of which has yet to be evaluated from the position of political, economic, and social consequences. We believe, this important experience can be used as the basis for the upcoming development of the Kazakhstani social protection system.

The analysis of the formation of legislation on social protection and social insurance suggested that in the future this development will include several areas, such as legislative consolidation of specific criteria and standards at the national level, which will allow more clearly defining the types and amounts of guaranteed social protection, and further development of new forms of social assistance.

In the area of social protection, the opportunities for further modernization include as follows:

providing legal and organizational opportunities for including employees in non-standard jobs;

ensuring effective social protection measures for the self-employed;

providing a basic income for all children, regardless of the family's financial situation;

providing a basic income for people of economically active age at the onset of social risks such as illness, unemployment, parenthood, and disability, as well as providing sufficient social benefits for retirees.

One demands and expects the modernization of the social protection system of Kazakhstan to solve the problems of poverty, which should include the development of new social indicators and levels of social assistance in accordance with the average standards of the OECD member states.

Summarizing the parameters of the social protection systems of the European OECD states allowed us to formulate the following conclusions. General social risks in the states are recognized as the following life situations: retirement age, disability, death, permanent (without disability) and temporary disability, loss of the breadwinner, orphanhood, pregnancy and childbirth, the birth of a child, labor injury, injury, unemployment, child care, and care for a disabled child.

Social protection systems apply not only to citizens of the country but also to foreign workers. The financing of social benefits is subsidized: the funds of the insured person, including the self-employed, the funds of the employer, and the state budget. As a rule, the maximum and minimum income from which contributions are made is fixed. Insurance payments are differentiated depending on the length of participation

¹Speech by President Kassym-Jomart Tokayev at a meeting of the State Commission on the National Emergency. URL: https://www.akorda.kz/ru/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/vystuplenie-prezidenta-kasym-zhomarta-tokaeva-na-zasedanii-gosudarstvennoi-komissii-po-chrezvychainomu-polozheniyu.

² Order of the Minister of Labor and Social Protection of the Population of the Republic of Kazakhstan dated March 26, 2020 No. 110.

in insurance systems. Pension provision is characterized by flexible retirement conditions, including early retirement, combined with the provision of incentives for postponing the registration of pension rights.

Considering the constitutional guidelines for the establishment of Kazakhstan as a social state, the highest values of which are the person, his/her life, rights and freedoms; based on the fundamental principle of the Republic's activity – economic development for the benefit of all the people, as well as the recognition and guarantee of human rights and freedoms under the Constitution; modern state social policy should proceed from the need to provide measures for social protection on all recognized social grounds at a minimum guaranteed level, in accordance with the subsistence minimum, and additional forms of social protection should be provided by the personal participation of citizens in the formation of funds, which is the source of financing the activities. Benefits and contribution rates, along with many other parameters of social protection systems, are determined politically and can be changed at any time during the legislative process. Therefore, to predict adjustments to social protection taxes and benefits, it is necessary to model the determinants of political support for social protection and the impact of the demographic transition on these determinants (Gonzalez-Eiras and Niepelt, 2008).

The research notes the high role of the Constitution in ensuring social human rights, and the direct correlation between the level of constitutional consolidation of social rights and the GDP expenditures on social protection is noted. The constitutional commitment to social protection has a positive and significant impact on the share of transfer payments in the GDP (Ben-Bassat and Dahan, 2008). While the translation of social rights, such as the right to social protection, can be expressed in different levels of generosity, the degree of constitutional commitment has practical implications for social protection policy. Thus, the constitutional commitment to social rights seems to play a role in explaining the large differences in the population coverage inherent in the welfare states around the world (Ben-Bassat and Dahan, 2016).

However, economic and social rights are not formed, interpreted or implemented in an institutional, ideological or political vacuum. In particular, the prospects for the development of economic and social rights in a state cannot only be reduced to the constitutional sphere and cannot be effectively analyzed in isolation from specific fiscal realities, the legacy of social protection, the historical influence of left-wing political forces, and public opinion on key issues of health, education, and relations between the executive and judicial authorities in this state. In short, there are many ways and trajectories of realizing (or ignoring) economic and social rights to social protection, where their constitutional status is only one aspect (Jung et al., 2014). Besides, the constitutionalization of social rights can affect results in other ways. For example, it could change the way politicians talk about social justice, or the way judges decide cases in other areas. Besides, the proclamation and guarantee of social rights may have distributional consequences that are not reflected in the general social expenditure data. Future research should explore these possibilities (Chilton and Versteeg, 2017).

In our opinion, it is necessary to secure the guarantees for the implementation of two interrelated areas of further development of legislation and constitutional social rights of the individual: the first is to secure the mandatory normative guarantee of the right to social protection not below the subsistence minimum; the second is to secure the updated basis for providing social protection – disability, including those related to the threshold values of physiological age (child, pension age), poverty, unemployment, and the presence of responsibilities for upbringing and care.

In the modern world, the arguments in favor of social protection are immutable. Social protection allows for the realization of the human right to social protection and is a key element of a sound economic policy. Social protection is a powerful factor in reducing poverty, social exclusion and inequality, while at the same time enhancing political stability and social cohesion. Social protection also encourages economic growth, as it helps maintain household income and thus supports domestic consumption; this is especially important in our time, which is characterized by a slow pace of recovery and a low level of demand in the world. Besides, social protection enriches human capital and increases productivity; thus, it has become one of the most important policies aimed at life-transforming of national development. Social protection – more precisely, minimum levels of social protection – are necessary for economic recovery, inclusive development and social justice (World Social Protection Report 2014-15...). social protection is a tax and transfer program that is present in almost all countries. It accounts for a significant portion of countries' Gross Domestic

Product, and it accounts for an even larger portion of their tax revenue. There are also great differences between countries in social protection functions (Alonso-Ortiz, 2014).

The term "social protection" is quite often found in the existing legal acts. The Kazakhstani legislation contains many laws that are generally devoted to social protection issues, and this is reflected in their titles. However, in the system of the Kazakhstani legislation, the sphere of legislation on social protection is not distinguished as an independent one. In general, the considered array of legislative acts in many cases confirms the intersectoral nature of legal regulation of the social protection relations. This applies to the areas, where social protection is provided, the composition of subjects to social protection, and the types of security provided through the social protection system. Special attention should be paid to the fact that the relevant legislative acts do not always correspond to each other in terms of terminology and the nature of legal regulation of similar issues, there are contradictions between them, and law enforcement practice reveals the gaps.

The analysis of the problems related to the development of the legislation on social protection allowed us to identify the main modern trends in this development:

1) solving the issue of budget security of social protection measures. Within the framework of this trend is the distribution of budgetary powers and responsibilities of two levels of the state power – the national and regional;

2) in the development of legislation on social protection, there is another major trend associated with the more active formation and manifestation of non-state elements in the social protection system. Ensuring an effective combination of the state and non-state forms of social protection and adequate legal regulation of this process is a task that will be solved soon.

3) consideration of the implementation of the European Social Charter standards in the legislation of Kazakhstan. We believe, the European universal social standards of living should become the reference points to which we should be guided.

It is very urgent to improve the legislation based on a uniform definition of the subject structure, conceptual apparatus, terminology, and stable legal structures in order to avoid the inconsistencies in the rules governing relations to ensure social protection.

Besides, the most important issue that needs to be addressed is the improvement of social protection financing mechanisms. The research suggests the following directions for modernizing the national funding system. There are eight options: (i) redistributing government spending; (ii) increasing tax revenue; (iii) expanding social protection coverage and contribution revenue; (iv) lobbying for the increased aid and transfers; (v) eliminating illicit financial flows; (vi) using fiscal and foreign exchange reserves; (vii) borrowing or restructuring debt; (viii) adoption of a more appropriate macroeconomic framework. All financing options are described in the policy statements of the UN and the international financial institutions. Governments around the world have been using them for decades, demonstrating a wide range of income options. Each country is unique, and all options must be carefully considered, including the potential risks and trade-offs associated with each opportunity, and considered in a social dialogue of alternatives to promote national socio-economic development through jobs and social protection. The national social dialogue best articulates the optimal decisions in the area of macroeconomic and fiscal policy, as well as the investments in job development, social protection, support for women and children, and the formation of the human rights guarantees (Ortiz et al., 2015).

We have analyzed the practice of functioning social protection systems in the European Union (based on the work of several authors: Scharpf, 2002; Erikson et al., 1987; Trifiletti, 1999). This analysis has shown an ambiguous picture of the state of social protection systems in these countries, in connection with which different types and models of social protection systems are distinguished (Scandinavian-Anglo-Saxon and continental types; redistributive-institutional and marginal models; continental, Anglo-Saxon, Scandinavian, and southern European models). In no state do these models of social protection exist in their pure form; we can only speak of the predominance of their elements in each of them. The characteristics of each model were summarized by groups of countries, by the types of collateral, and an overview was made for individual countries (Germany, France, Great Britain, Sweden, and Italy).

Despite the differences in the ways of development and features of the organization, the quality and volume of services, as well as methods of financing, all social protection systems operate on the basis of

common approaches and principles. These are general approaches defining the fundamental characteristics of social protection systems: the insurance approach (the insurance principle) and the non-insurance approach (the principles of universal security and pay-as-you-go participation).

Social protection systems are characterized by a) a combination of voluntary and mandatory types of social insurance; b) a competitive or monopoly order of organization of social protection institutions; c) a combination of various forms of social protection in the state, public, commercial institutions and organizations, which allows ensuring both guaranteed social protection of citizens from social risks, and more complete satisfaction of the demand of various categories of the population for social services. Even though most social protection systems in the European Union countries have organizational differences, almost all of them include the following components: 1) medical insurance; 2) old age and breadwinner's loss insurance; 3) occupational accident insurance; 4) unemployment insurance; 5) disability insurance. The social protection system also includes minimum social protection (social assistance) and social transfers within the framework of housing, education, and family policies.

The social legislation of Western European countries is stable. Many legal acts were adopted at the beginning and middle of the last century and are still in force with the changes. Traditional social risks inherent in European systems are as follows: retirement age, disability, loss of breadwinner, pregnancy, and childbirth, and child-rearing.

In Austria, disability benefits are paid from the social insurance funds and account for 60% of the amount from which the contributions were calculated. The amount of the benefit is reduced depending on the amount of the remuneration received by the disabled person. Additionally, disabled people are paid an increased allowance if they are engaged in child care. Survivor's benefits amount to up to 60% of the deceased's income. Maternity payments are made from the social insurance system and are applied to employees. The minimum monthly income used for calculating contributions is 415.72 Euro. The maximum monthly salary used for calculating contributions is 4.860 Euro. The maternity benefit is 100% of the insured woman's average earnings for eight weeks before and eight weeks after the expected date of birth. In order to pay unemployment benefits, requirements are made for the length of service in the social insurance system, registration as an unemployed person, and the amount to be paid is up to 55% of the income. Besides, there is a vocational training allowance and an assistance allowance for unemployed in emergency situations. Family allowances are paid for every child under 18 y.o. (the age increases if the child is studying). The allowance is 111.80 Euro monthly per child under the age of 3 y.o.; 119.60 Euro per child aged 3 to 9 y.o.; 138.80 Euro per child aged from 10 to 18; 162 Euro for a child since it is 19. The amount of the allowance for each subsequent child is increased.

In Germany, the child-rearing allowance was introduced in 1985, funded by the Federal Government, and amounts to 184 Euro per month for the first and second child; 190 Euro for the third one; 215 Euro for each subsequent child.

In France, the social protection system provides disability insurance payments in the amount of 30 to 50% of the highest income for any 10 years of insurance premiums. The maximum monthly salary used for calculating benefits is 3.218 Euro. The burial allowance is a lump sum from 370.32 to 9258 Euro. Maternity allowance is 100% of the average earnings for the three months before the maternity leave, paid six weeks before and 10 weeks after the expected date of birth for the first and second child; eight weeks before and 18 weeks after the birth of the third child. The maximum monthly salary used for calculating benefits is 3.218 Euro. To receive a family allowance, a child must be under 20 y.o., the amount varies depending on the number of children and the family income: from 32.37 to 129.47 Euro with two children; 73.84 to 295.35 Euro with three children; or from 115.31 to 461.23 Euro with four children.

In Slovenia, the insurance premiums are 15.5% of the monthly income. The monthly pension is 26% (men) or 29% (women) of the average adjusted income of the insured person for the first 15 years of contributions plus 1.25% (men) or 1.41% (women) of the average adjusted income for each additional year of coverage (from 2017 – 1.25% for men and women). Early retirement reduces its size by 0.3% for each month until the age of 65. Deferred registration of pension rights increases by 1% for every three months of coverage up to 60 years (early retirement) or 65 years (old age pension) up to three years. An employee can remain in an employment relationship without age restriction. Maternity allowance is 100% of the average earnings for the last year before the maternity leave, and it is paid 28 days before and 77 days after the

expected date of birth. Child care allowance is 90% of the average earnings for the last year before the parental leave and is paid for 260 days starting from the termination of the maternity benefit. Child benefit: it is paid to a family with three or more children under the age of 18, while checking the household income, which should not exceed 64% of the average salary in the country. The average monthly salary in the country is 1 431.42 Euro. The amount of the allowance is 395 Euro (for three children) and 480 Euro (for four or more children).

According to the core provisions of the continental model of social protection, it is based on the relationship between the level of social protection and the success (duration) of professional activity. Social rights are determined by the deductions that are paid throughout an active life. On the other hand, this model assumes that any person, regardless of their membership in the active population, has the right to minimal protection against diseases, old age or other reasons for reducing their material resources. Such social protection measures are financed through taxes from the state budget. In this case, the principle of national pay-as-you-go, based on the concept of distributive justice, prevails. Thus, following the German experience, child support is provided regardless of the height of income received by his/her parents. Child benefits can be paid, depending on the situation and the wishes of the parents or guardians, either in the form of reduced taxes on parental income or direct monetary payments. In France, guaranteed state benefits are designed to ensure that a woman does not have to reduce her standard of living with the birth of a child.

A study of trends in the level of social protection for pregnancy and childbirth in the EU member states of the OECD has revealed the following. Social reforms in recent years have led to some reduction in the level of benefits. In the Czech Republic, the level of maternity benefit was temporarily reduced from 69% to 60% of the contributions in 2010 but it has now been increased again. Germany reduced maternity benefits from 67% to 65% of the previous salary for those who received the payment after deducting all taxes of more than 1.200 Euro per month. Ireland reduced the maximum maternity benefit for new applicants from 262 Euro to 230 Euro per month as of January 2014 in order to save 30 million Euro. Since 2014, the allowance for pregnancy and childbirth is treated as taxable income.

In Latvia, the replacement rate for maternity benefits was reduced from 100 to 80 % of the number of insurance receipts in 2011. In Lithuania, the legislation was amended in 2010 to reduce the replacement rate for maternity and paternity benefits from 100 to 90% of the previous income. In the UK, the conditional "health during pregnancy" allowance of 190 pounds for each pregnant woman was abolished in 2011 in order to reduce the public deficit. The allowance was replaced by a one-time payment of 500 pounds.

On the other hand, many countries have currently expanded social protection for women before and after childbirth. In Australia, the national parental leave scheme was introduced in 2011, which established the right to the state-paid parental leave of 18 weeks; the rate of payment is the national minimum wage, and the paid leave covers all women, regardless of whether they are employed.

The ILO has developed social protection standards, including a universal maternity allowance for low- and middle-income countries. The amount of the benefit should be 100% of the national poverty line and paid to all mothers after giving birth for four months. The average level of expenditure on maternity benefits in low- and middle-income countries reaches 0.41% of their national GDP. According to the methods used by the ILO (World Social Protection Report 2017-19...), Kazakhstan is in the group of countries where social protection expenditures, except for healthcare, are less than 5% of GDP. This is a low indicator. The ILO estimates that a universal cash maternity benefit that provides a guaranteed basic income for the critical period before and after childbirth will require an average of 0.41 % of the national GDP in 57 low- and middle-income countries. In addition to the universal access to maternal healthcare such cash benefits will help strengthen social protection for mothers of newborns and their families at a critical time in their lives (Social Protection for Maternity..., 2015).

The analysis of Kazakhstani relative strengths and weaknesses in the area of well-being with reference to the OECD average and the average results of the OECD partner countries shows the following results. Kazakhstan has several advantages: according to the official statistics, the country has a high level of employment, while long-term unemployment is low. However, the small scale of social assistance limits its impact on poverty reduction. Although extreme poverty has almost been eliminated, the level of national poverty remains quite high, especially in rural areas. The level of poverty is high among children, which makes social assistance to families with children the most popular.

The informal employment sector, high levels of emigration, and reduced participation of women in legal labor relations pose significant risks to the national social protection system in the near future. Social services for children and other vulnerable groups are under-resourced and underdeveloped.

Besides, the NE regime announced in connection with the world coronavirus pandemic and the negative financial and economic consequences of the global economic downturn exposed the hidden problems of the labor market in Kazakhstan, caused a surge in unemployment. Thus, social payments from the State Social Insurance Fund (SSIF) due to the loss of income in the NE period (March-April 2020) were assigned to 3 million 482 thousand citizens³. This means that the number of unemployed in Kazakhstan has increased by almost 3.5 million people of working age over a month of the NE regime. If at the end of 2019 440.7 thousand people were officially registered in Kazakhstan⁴, the increase in unemployment, considering those who receive social benefits for loss of work, is enormous.

Internal and external negative factors of economic development will undoubtedly become determinants of social reforms in the near future. We believe, the transformation of the social protection system should be aimed at the further systematization of the forms, methods and measures for social support of the population, as well as at the improvement of information and administrative systems of social protection. Summarizing the experience of the European States, one can see that increasing the level of unconditional social assistance does not solve the problem of poverty. The current trend in the development of legislation in this area consists of two interrelated directions: providing assistance at the level of 30-60% of the average national income from work, combined with the participation in active employment measures, and involvement in the labor market.

Notably, the legislation on social protection and social insurance should not be subject to momentary and unjustified changes or unpredictable deformations. Frequent changes and additions to laws complicate law enforcement practice. The situation is no less difficult when the newly adopted laws contain fundamentally different approaches to the implementation of the citizens' social rights through the social protection system. The lack of a high-quality legal framework in these cases leads to the gaps and contradictions in the legislation, which does not allow citizens to fully exercise their rights. In such circumstances, it is important to see the future development of legislation and to determine the main conceptual directions of this development in advance. The most striking recent example of the lack of development in the adoption and subsequent changes to social legislation is the legal provision of a social payment of 1 MW for the NE period. For example, the rules for making social payments to the participants in the mandatory social insurance system and the individuals who receive income under the civil law contracts, the subject of which is the performance of works (services) for which mandatory pension contributions were paid by tax agents for the NE period⁵, underwent significant changes three times⁶ less than in twenty days of their validity, which has fundamentally changed both the procedure for granting payments and the range of the entities entitled to them. In this regard, the original version of these rules was in fact completely changed.

The analysis of the development of legislation on social protection and social insurance suggests that in the future this development will include several areas, including: 1) starting work on systematization and codification of legislation on social protection and social insurance (in full or in part); 2) continuing to form the legal framework for mandatory social insurance for temporary disability, pregnancy, and childbirth; updating the legislation on health insurance; 3) legislative consolidation of specific criteria and standards at the national level, which will make it possible to define the types and amounts of guaranteed social protection more clearly.

Building a welfare state in Kazakhstan implies a large, continuous work in the field of forming the mechanisms aimed at creating conditions for a decent human life (Khamzin et al., 2015). Almost thirty years of development of Kazakhstan as an independent state have not provided a structure of social legislation that

3 More than 3 million people were assigned SSIF payments due to the loss of income during the NE period. URL: <http://gfss.kz/#/aboutus/about/details/>

4 Main socio-economic indicators of the Republic of Kazakhstan. Data for 1991-2019. URL: <https://stat.gov.kz/official/dynamic>.

5 Approved by Order of the Minister of Labor and Social Protection of the Republic of Kazakhstan dated March 26, 2020 No. 110.

6 See: Order of the Minister of Labor and Social Protection of Population of the Republic of Kazakhstan dated March 29, 2020, No. 11; Order of the Minister of Labor and Social Protection of Population of the Republic of Kazakhstan dated April 3, 2020, No. 124; Order of the Minister of Labor and Social Protection of Population of the Republic of Kazakhstan dated April 15, 2020, No. 134.

would fully guarantee the implementation of social rights of the individual under the generally recognized standards, despite positive changes in this area.

The basis of the normative process in the field of social protection relations should be strategic planning and forecasting of the social effect, in a clear relationship with the social indicators developed by the state. The development of social legislation should be aimed at raising social standards, bringing them into line with the global, generally recognized requirements and parameters of guaranteeing the measures for social protection, service, and assistance. The emergence of new forms of providing social benefits corresponds to these processes.

For the purposeful movement of the Republic of Kazakhstan on the way of building a social state, legally established indicators of decent living conditions or parameters of life quality are necessary. The state should determine what specific indicators form the life quality of a person and family at the present stage, corresponding to the level of socio-economic development of the country, and identify the indicators and digital parameters in the legal space that reflect the quality of human life in a social state.

The state does not currently have a unified approach to recognizing certain circumstances as socially significant risks, and therefore cannot adequately identify target groups that need social protection. In this direction, we should start from the genesis of the science of social protection law, namely, the recognition of the right to social protection, primarily for disabled members of society. Besides, the law traditionally links the emergence of the right to social protection to the following circumstances: motherhood and childhood, participation in hostilities, work experience in harmful and dangerous conditions, and income below the subsistence minimum. Two risks should be identified as indisputable social factors: disability in the broad sense, due to objective circumstances of inability to work, and poverty. There is a need to update the system of social risks, which should include the responsibilities for the care, raising and maintaining a child, work with special conditions, the specifics of professional employment, living in territories with a special environmental status, etc. The social protection system should be completely revised from the position of the expediency of preserving existing and introducing new social facts that will be recognized as such at the present stage.

References:

1. *Alonso-Ortiz J. (2014). Social security and retirement across the OECD. Journal of Economic Dynamics and Control, 47, 300-316.*
2. *Ben-Bassat A., & Dahan M. (2016). Constitutional commitment to social security and welfare policy. Review of Law & Economics, 12(1), 165-201.*
3. *Charron N., Dahlström C., & Lapuente, V. (2012). No law without a state. Journal of Comparative Economics, 40(2), 176-193.*
4. *Chilton A., & Versteeg, M. (2017). Rights Without Resources: The Impact of Constitutional Social Rights on Social Spending. The Journal of Law and Economics, 60(4), 713-748.*
5. *Colombino U. (2019). Is unconditional basic income a viable alternative to other social welfare measures? IZA World of Labor, 128-128.*
6. *Gonzalez-Eiras M., & Niepelt, D. (2008). The future of social security. Journal of Monetary Economics, 55(2), 197-218.*
7. *Khamzin A. S., Khamzina, Z. A., & Buribayev, Y. A. (2015). The Decent Work Programme of Kazakhstan: Social and Labor Rights Protection from an Institutional Aspect of International Law. Journal of East Asia and International Law, 8, 539.*
8. *Ortiz I., Cummins M., & Karunanethy, K. (2015). Fiscal space for social protection and the SDGs options to expand social investments in 187 countries. International Labour Organization.*
9. *Social protection for children: key policy trends and statistics. International Labour Office, Social Protection Department. – Geneva: ILO, 2015. URL: <https://www.social-protection.org>.*

АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО CIVIL LAW

УДК: 347

МРНТИ: 10.27.01

М.Е. Жусипбек¹

*¹Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты,
Құқықтану кафедрасының 7М04201-құқықтану мамандығының 2-курс магистранты
Ғылыми жетекшісі: Е.А. Бурибаев
Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты,
Құқықтану кафедрасының профессоры, з.ғ.д.*

КОРПОРАТИВТІК ҚҰҚЫҚТЫҢ ЖАЛПЫ СИПАТТАМАСЫ

Аңдатпа

Мақалада автор корпоративтік құқықтың анықтамасына тоқталып, корпоративтік құқықтың құқықтық нормаларының негізгі үш мақсатын айқындайды: біріншіден, шаруашылық субъектілерінің құқықтық мәртебесін анықтау және бекіту; екіншіден, шаруашылық субъектілерін құру тәртібін анықтау; үшіншіден, шаруашылық субъектілерінің қызмет ету тәртібін анықтау. Ғылым саласы ретінде корпоративтік құқық әлі де болса қалыптасу барысында. Корпоративтік құқық ғылымы корпоративтік қатынастарды құқықтық реттеудің ерекшеліктерін, сондай-ақ, корпоративтік құқық доктринасын, соның ішінде, корпоративтік құқық саласындағы алуан түрлі құқықтық тұжырымдарды, анықтамаларды, теорияларды, корпоративтік заңнаманы қолдану тәжірибесін зерттейді.

Түйін сөздер: азаматтық құқық, корпорация, корпоративтік құқық, акционерлік қоғам

Жусипбек М.Е. ¹

*¹магистрант 2-курса специальности 7М04201- юриспруденция Института истории и права
КазНПУ имени Абая*

Научный руководитель: Е.А. Бурибаев

д.ю.н., профессор кафедры Юриспруденции Института истории и права КазНПУ имени Абая

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА КОРПОРАТИВНОГО ПРАВА

Аннотация

В статье автор остановился на определении корпоративного права и определяет три основные цели правовых норм корпоративного права: во-первых, определение и утверждение правового статуса хозяйствующих субъектов; во-вторых, определение порядка создания хозяйствующих субъектов; в-третьих, определение порядка деятельности хозяйствующих субъектов. Корпоративное право как сфера науки все еще находится на стадии становления. Наука корпоративного права изучает особенности правового регулирования корпоративных отношений, а также доктрину корпоративного права, в том числе различные правовые концепции, определения, теории, практику применения корпоративного законодательства в области корпоративного права.

Ключевые слова: гражданское право, корпорация, корпоративное право, акционерское общество

M.E. Zhusipbek¹

¹Master of the 2nd year of the specialty 7M042010- jurisprudence of the Institute of History and Law of the Abai KazNPU

Research supervisor: Ye. Buribayev

Doctor of Law, the professor of Chair of jurisprudence of Institute of history and law of Abai KazNPU

GENERAL CHARACTERISTICS OF CORPORATE LAW

Abstract

In the article, the author discussed the definition of corporate law and defines three main goals of legal norms of corporate law: firstly, the determination and approval of the legal status of business entities; secondly, determining the procedure for creating business entities; thirdly, determining the procedure for the activities of economic entities. Corporate law as a sphere of science is still in its infancy. The science of corporate law studies the peculiarities of the legal regulation of corporate relations, as well as the doctrine of corporate law, including various legal concepts, definitions, theories, and the practice of applying corporate law in the field of corporate law.

Keywords: civil law, corporation, corporate law, joint stock company

Корпорация бұл – белгілі бір әлеуметтік пайдалы қызметті жүзеге асыратын, бірлескен капитал (ерікті салымдар) негізінде құрылған ұжымдық бірлестік, заңды тұлға ретінде танылған ұйым. Кейбір авторлар англосаксондық жүйеде қолданылатын түсініктерді посткеңестік құқықтық ғылымға енгізуге тырысады. Осылайша, Г.В. Петров корпоративтік және акционерлік құқықты теңдестіреді [1]. Корпорацияны берілген анықтама бойынша талдап көрейік.

Біріншіден, корпорация жай ғана индивидтердің бірлестігі емес. Ол құрамына кіретін индивидтердің топтық мүддесі бойынша бүтін бірлестік ретінде сыртқы қатынастарда өз атынан қатысатын, белгіленген тәртіп бойынша құралған ұжымдық тұлғалар одағы, яғни ассоциация. Бірлестіктер, әлемнің пайда болуынан дамып, ортақ істер мен ортақ мүдделер бар жерде орын алатындығын айтып кеткен жөн. Алайда, бірлестіктердің барлық түрлері корпорацияларды құрамайды.

Екіншіден, корпорация – бұл адамдардың ғана емес, капиталдардың да бірлесуі (коммерциялық емес корпорациялардағы-салымдар). Корпорация қызметін ұйымдастыру үшін өз капиталдарын ұсынған тұлғалар шеңбері, сонымен қатар капиталдарының (салымдарының, пай мөлшерінің, акцияларының және тағы басқа) көлемі корпорация қызметін жүзеге асыру барысындағы кез-келген уақытта өзгертілуі мүмкін. Аталған капиталдардың категориялары корпорацияның қаржылық негізін құрайды. Корпорацияның құрылтайшыларымен немесе қатысушыларымен ұсынылған капитал, оның баламалы нысанында, яғни анықталған шаруашылық-өндірістік кешені немесе белгілі бір мүлік түрінде болуы мүмкін. Соңғысы әдетте серіктестік нысанындағы ұсақ фирмаларды құру кезінде кеңінен кездеседі. Белгіленген мүлік нысанындағы капитал меншік ретінде барлық корпорацияға тиесілі. Корпорация қатысушылары құн ретінде салынған капиталдың иелері болып қала береді.

Үшіншіден, корпорация бұл – белгілі бір әлеуметтік тұрғыдан пайдалы қызметті жүзеге асыру үшін ұйымдастырылған адамдар бірлестігі. Бұған қандай қызмет түрлері жатқызылатындығы туралы заңнамада тікелей көрсетілмейді. Әдетте, қоғамға қауіпті, зияны бар, сондықтан тыйым салынған қызмет түрлері туралы ғана айтылады. Қалғандары «тыйым салынбағанның барлығы рұқсат етілген» қағидасы бойынша дамыған. Корпорациялардың қызметі қоғамдық өмірдің әртүрлі салаларында жүргізілуі мүмкін. Мүліктік игіліктер пайда болуына үлесін салатын өндірістік салалар аса қызығушылықты білдіретіндігі де рас. Корпорацияда біріктірілетін капитал әрдайым қызмет жасап, корпорацияның алдына қойылған мақсатына жету үшін жағдай жасауға міндетті. Капиталды оңтайлы қолданып әлеуметтік маңызы бар әрекеттерді жасау оңай іс емес. Сондықтан, корпорация ішінде мамандырылған арнайы кешендердің құрылуы (цехтер, бөлімдер, қатысушылар) және басқару аппаратының реттеуі арқылы өзара байланыста болатыны ықтимал.

Төртіншіден, ұжымдық бірлік тек қана корпорация болып қалыптасқан жағдайда ғана заңды тұлға мәртебесін иеленеді. Оның мемлекеттік тіркеуден өту міндеттілігі осыған дәлел. Заңды тұлғаны мемлекеттік тіркеуден өткізу романогермандық жүйеде тамырланған Қазақстан үшін ғана емес,

континентальді Еуропадағы мемлекеттердің басым көпшілігі үшін міндетті ереже. Континентальді құқықтық жүйеде корпорация түсінігі англосаксондық құқықтық жүйедегі түсінікке қарағанда әлдеқайда кеңірек. Онда Англия мен АҚШ-ның құқығына сәйкес корпорация ретінде танылмайтын немесе мүлдем қарастырылмаған тұлғалардың бірлестігі қосылған (мысалыға серіктестіктер). Бірақ, басқа жағынан қарағанда кейбір жағдайларда тар мағынада түсіндірілуі мүмкін. Континентальді Еуропада заңды тұлға ретінде танылмайтын, демек, сәйкесінше корпорациялар бола алмайтын бұқаралыққа байланысты корпорациялар болуы мүмкін. Әңгіме басқару қызметімен айналысатын мемлекеттік органдар туралы айтылуда. Егер терминдерге көңіл аудармай, жалпы құқық жүйесіндегі бұқаралық корпорациялар мен континентальді құқықтағы мемлекеттік органдар арасында теңдік белгісін қоятын болсақ, онда корпорация түсінігі Англия және АҚШ-тағы құқыққа қарағандағы кеңірек екендігіне көзімізді жеткізуге болады. Оған акционерлік қоғамдардан басқа заңды тұлғалар қосылады: серіктестіктер (толық, коммандиттік, жауапкершілігі шектеулі және қосымша жауапкершілігі бар), шаруашылық бірлестіктер (концерн, ассоциация, холдингтер), өндірістік және тұтынушылық кооперативтері.

Қазақстандық құқық ғылымы үшін корпоративтік құқық ұғымы жаңа ұғым болып табылады. «Корпоративтік құқық» түсінігінен оның реттеу пәні болып корпорациялары құру және олардың қызметіне байланысты қоғамдық қатынастар табылатындығын айтуға болады. Корпоративтік құқық отандық құқық үшін жаңа болғандықтан оның құқық саласы, ғылым саласы және оқу пәні ретіндегі мәнін анықтау өте маңызды.

Корпоративтік құқықтың құқық саласы, ғылым саласы және оқу пәні ретіндегі түсінігін анықтамас бұрын «корпорация» сөзінің түсінігін ашу қажет. «Корпорация» термині американдық және европалық құқықтық жүйеде жиі қолданылатын түсінік. Оған сәйкес, шетелдік құқық ғылымында корпорация – заңға сәйкес тұлғалардың ұйымы ретінде құрылған заңды тұлға түсініледі. Яғни, корпорация заңды тұлғалардың ұйымдық-құқықтық нысанының бір түріне жатады [2].

Қазақстандық құқықта корпорация заңды тұлғаның ұйымдық-құқықтық нысанының бір түрі ретінде көрсетілмеген. Отандық құқықта корпорация акционерлік қоғамдармен теңдестіріледі. Сондықтан, Қазақстандағы корпоративтік құқық ұғымын қарастырған кезде бұл құқық саласын акционерлік қоғамдардың қызметімен байланыстыру қажет. Өз қызметін жүзеге асыру үшін қаражат тарту мақсатымен акциялар шығаратын заңды тұлға акционерлік қоғам деп танылады [3].

Жалпы корпоративтік құқықты екі мағынада түсіндіруге болады. Кең мағынада, корпоративтік құқық дегеніміз – шаруашылық субъектілерін құру және қызмет ету тәртібін реттейтін, олардың құқықтық мәртебесін анықтайтын құқықтық нормалардың жиынтығы. Тар мағынада, корпоративтік құқық дегеніміз – коммерциялық ұйымның әкімшілігі немесе меншік иесі бекіткен, сол ұйымның ішкі құқықтық қатынастарын реттеуге бағытталған ережелер жүйесін білдіреді. Бұдан корпоративтік құқыққа келесідей анықтама беруге болады: корпоративтік құқық дегеніміз – шаруашылық субъектілерін құру және олардың қызмет етуімен байланысты туындайтын қоғамдық қатынастарды жеке-басқарушылық әдістер негізінде құқықтық реттеуге бағытталған құқықтық нормалардың жиынтығы.

Корпоративтік құқық ғылым саласы ретінде корпоративтік нормаларды, корпоративтік қатынастарды, сондай-ақ кор-поративтік қатынастарды құқықтық реттейтін теориялық және қолданбалы аспектілер, тұжырымдар және қағидаларды зерттеуге бағытталған ғылыми білімдер жиынтығы. Корпоративтік құқық ғылымы қазіргі таңда корпорацияларды құру және қызметін құқықтық реттеуге байланысты доктриналды зерттеулер жиынтығы. Бұл ғылым корпорациялардың құрылу және қызметімен байланысты объективті заңдылықтарды зерттеумен және корпоративтік қатынастар мәнін ашуға байланысты.

Корпоративтік құқықты еңбек ұжымының еркін білдіретін, ұйымның қызметін реттеуге бағытталған, тұлғалар мен капиталды біріктіруге негізделген, компаниялар мен ұйымдарда бекітілген ережелер жүйесі деп түсіндіруге болады. Тұлғалар мен капиталдың бірлестігі болып табылатын кез келген компания қандай да бір қызмет түрін іске асыру үшін өздерінің жұмысын неғұрлым тиімді ұйымдастыру және алға қойылған мақсаттар мен міндеттерге жету мақсатында ішкі тәртіп ережелерін бекітуге құқылы.

Кез келген құқық саласы ретінде танылуы үшін оның өзіндік реттеу пәні болуы қажет. Реттеу пәні – осы құқық саласымен реттелетін қоғамдық қатынастар жиынтығы.

Корпоративтік құқық пәніне байланысты ғалымдар арасында берілген ортақ анықтама жоқ. Ғалымдардың бір тобы корпоративтік құқықтың пәнін анықтау кезінде оны азаматтық құқықтың бір бөлімі ретінде қарастыру қажеттігін айтады. Бұл қатарда Е.А. Суханов, А.А. Зурбаян және А. Байков сияқты ғалымдарды айтуға болады. Карагусов Ф.С. корпоративтік құқық пәніне байланысты келесі ойын білдіреді: «бастапқыда корпоративтік құқық азаматтық-құқықтық қатынастардың жеке түрі ретінде азаматтық құқық аясында пайда болған, уақыт өте келе нарықтық қатынастардың дамуына байланысты корпоративтік құқықтық пәні кеңейе түсті» [4]. Енді бір ғалымдардың тобы «корпоративтік құқық кәсіпкерлік құқықтың институты бола отырып, корпорацияларды құру және қызметін реттеуге байланысты пайда болатын қоғамдық қатынастарды реттеуге бағытталған нормалар жиынтығы» деп көрсетеді [5].

Корпоративтік құқықтың пәні – корпоративтік қатынастар болып табылады. Құқық теориясында құқықтық қатынастар болып құқық нормаларымен реттелген, қатысушылары субъективтік құқықтар мен міндеттерге ие болатын қоғамдық қатынастар табылады. Осылайша, құқықтық қатынастар – бұл қоғамға маңыздылық сипатына қарай құқық нормаларымен реттелген қоғамдық қатынастардың бір түрі. Құқық нормаларында құқықтық қатынастар қатысушыларының құрамы, олардың құқықтары мен міндеттері, құқықтық қатынастардың пайда болу және даму шарттары, құрамы, яғни қоғамдық қатынастардың типтік үлгілері қалыптасады.

Корпоративтік қатынастарды екі аспектіде қарауға болады: тар мағынадағы корпоративтік қатынастар – корпорацияның ішкі қатынастары, мысалы, қоғамды басқару және оның қызметіне байланысты акционерлердің құқықтары; кең мағынадағы корпоративтік қатынастар – корпорацияның заңды тұлға ретіндегі кәсіпкерлік қызметімен байланысты қатынастар. Екінші аспектідегі қатынастар мемлекеттік басқарумен байланысты болады.

Корпоративтік қатынастардың міндетті субъектісі болып корпорация табылады. Корпоративтік құқықтық қатынастардың субъектісі болып қоғам мемлекеттік тіркеуден өткеннен кейін акционер мәртебесіне ие болатын қоғамның құрылтайшысы табылады. Акционерлердің құқықтық жағдайы ол ие болатын акциялардың түріне байланысты [6].

Көптеген ғалымдар корпоративтік қатынастардың міндетті субъектісі ретінде қоғамның басқару органын да көрсетеді. Бұл жағдайда корпоративтік құқықтық қатынастардың субъектісі ретінде қоғамның басқа да органдарын айту қажет. Ерекше өкілеттіктерге ие болатын корпоративтік қатынастардың корпоративтік хатшы сияқты субъектісі бар. Корпоративтік хатшы – қоғамның директорлар кеңесінің және атқарушы органының мүшесі болып табылмайтын акционерлік қоғамның қызметкері, оны қоғамның директорлар кеңесі тағайындайды және ол қоғамның директорлар кеңесіне есеп береді, сондай-ақ өз қызметі шеңберінде акционерлер жиналысының және қоғамның директорлар кеңесінің отырыстарын дайындауға және өткізуге бақылау жасайды, акционерлердің жалпы жиналысының күн тәртібіндегі мәселелер бойынша материалдарды және қоғамның директорлар кеңесінің отырысына материалдар әзірлеуді қамтамасыз етеді, оларға қол жеткізудің қамтамасыз етілуін бақылайды. Корпоративтік хатшының құзыреті және қызметі қоғамның ішкі құжаттарында айқындалады.

Бұдан басқа корпоративтік қатынастардың лауазымды адамы және тәуелсіз директор сияқты субъектілер атауға болады. Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 13 мамырдағы «Акционерлік қоғамдар туралы» заңында лауазымды адамға келесі анықтама берілген: лауазымды адам – акционерлік қоғамның директорлар кеңесінің, оның атқарушы органының мүшесі немесе акционерлік қоғамның атқарушы органының функцияларын жеке-дара жүзеге асыратын тұлға. Ал, тәуелсіз директор – аталған акционерлік қоғамның аффилирленген тұлғасы болып табылмайтын және өзі директорлар кеңесіне сайланар алдындағы үш жыл ішінде ондай тұлға болмаған (оның осы акционерлік қоғамның тәуелсіз директоры қызметінде болған жағдайды қоспағанда), осы акционерлік қоғамның аффилирленген тұлғаларына қатынасы жөнінен аффилирленген тұлға болып табылмайтын; аталған акционерлік қоғамның немесе осы қоғам ұйымының аффилирленген тұлғаларының лауазымды адамдарына бағынышты емес және директорлар кеңесіне сайланар алдындағы үш жыл ішінде сол тұлғаларға бағынышты болмаған; мемлекеттік қызметші болып табылмайтын; осы акционерлік қоғам органдарының отырысында акционердің өкілі болып табылмайтын және өзі директорлар кеңесіне сайланар алдындағы үш жыл ішінде ондай аудитор болмаған; аудиторлық

ұйым құрамында жұмыс істейтін аудитор ретінде осы акционерлік қоғамның аудитіне қатыспаған және өзі директорлар кеңесіне сайланар алдындағы үш жыл ішінде мұндай аудитке қатыспаған директорлар кеңесінің мүшесі.

Корпоративтік қатынастардың объектісіне де байланысты ғалымдар арасында ортақ пікір жоқ. Д.В. Ломакин корпоративтік қатынастардың объектісі ретінде ұйымның жеке немесе іс-әрекетінің жиынтығын емес оның қызметін және осы қызметтің нәтижесін көрсетеді [7]. Е.Б. Сердюк құқықтық қатынастар бағытталған іс-әрекеттер деп көрсетеді. Яғни құқықтық қатынастар осы қызметке байланысты пайда болады. Ал, материалды объектілерді міндеттеменің орындалу пәні ретінде қарастырады.

Корпоративтік құқық нормаларымен реттелетін қоғамдық қатынастар бірінші кезекте заңды тұлғаның ішінде туындайтын қоғамдық қатынастар.

Корпоративтік қатынастар дегеніміз – шаруашылық субъектілерін құру және олардың қызмет етуімен байланысты туындайтын қоғамдық қатынастар.

Корпоративтік құқықтың нормативтік негізін заңды тұлғалар туралы заңнамалық актілер, сондай-ақ, заңды тұлғалардың құқықтық мәртебесімен, қызмет етуімен және басқа да мән-жайлармен байланысты әртүрлі ережелер, стандарттар және құжаттамалар құрайды.

Корпоративтік құқықтың құрамына заңды тұлғаның ішінде қабылданатын, заңды тұлғаның ішінде ғана қолданылатын және ішкі корпоративтік қатынастарды реттеуге бағытталған нормалар да кіреді.

Корпоративтік құқықта азаматтық құқық саласына тән жеке-құқықтық әдістер де, кәсіпкерлік құқыққа тән жария-құқықтық әдістер де қолданылады. Дегенмен, теңдік принципі басым болатын азаматтық құқықтық қатынастарға қарағанда, корпоративтік құқықтық қатынастарда билік-бағыну принципі басым келеді. Корпоративтік құқықтық қатынастарда азаматтық құқықпен реттелетін мүлктік қатынастардан басқа, императивтік нұсқаулар басым кездесетін ұйымдастырушылық-басқарушылық аспектілер де кездеседі. Бұл – корпоративтік құқықтық қатынастардың ерекшелігі болып табылады.

Демек, корпоративтік құқықтық реттеу әдістемесі диспозитивтік-императивтік сипатқа ие деп тұжырымдауға болады.

Корпоративтік құқықтың анықтамасынан көріп отырғанымыздай, корпоративтік құқықтың құқықтық нормаларының негізгі үш мақсаты бар: біріншіден, шаруашылық субъектілерінің құқықтық мәртебесін анықтау және бекіту; екіншіден, шаруашылық субъектілерін құру тәртібін анықтау; үшіншіден, шаруашылық субъектілерінің қызмет ету тәртібін анықтау.

Ғылым саласы ретінде корпоративтік құқық әлі де болса қалыптасу барысында. Корпоративтік құқық ғылымы корпоративтік қатынастарды құқықтық реттеудің ерекшеліктерін, сондай-ақ, корпоративтік құқық доктринасын, соның ішінде, корпоративтік құқық саласындағы алуан түрлі құқықтық тұжырымдарды, анықтамаларды, теорияларды, корпоративтік заңнаманы қолдану тәжірибесін зерттейді.

Қазіргі таңда корпоративтік құқықты оқу пәні ретінде жоғары оқу орындарында оқу бағдарламаларына енгізу фактілері байқалады. Корпоративтік құқық пәні корпоративтік қатынастарды жария-құқықтық және жеке-құқықтық реттеуді іске асыратын болғандықтан кешенді сипатқа ие. Оқу пәнінің бағдарламасы шеңберінде, әдетте, корпоративтік құқық доктринасы, корпоративтік заңнаманың жай-күйі мен ерекшеліктері, заңды тұлғаларды құру тәртібі, олардың қызмет ету барысы, жарғылық капиталды қалыптастыру, корпоративтік басқару мәселелері, заңды тұлғалардың басқару органдары және олардың қызмет ету тәртібі, сондай-ақ, заңды тұлғалардың ішкі қатынастарының ерекшеліктері оқытылады.

Кез келген құқық саласы жүйелендірілген болуы керек. Жүйелендіру құқықтық нормаларға тән белгі. Құқықты жүйелендіру негізінде құқықтық ережелерді логикалық тұрғыда, қандай да бір тәртіпті сақтай отырып, рет-ретімен бекітіп, көрсету мақсаты жатады. Жүйелендірілген жағдайда құқық нормаларын қолдану да жеңіл болады. Құқықты жүйелендірудің мәні – құқық саласын әртүрлі құқықтық институттарға бөлумен сипатталады, яғни, құқық жүйесі – құқықтың мазмұнын сипаттайтын, оның ішкі құрылымы.

Корпоративтік құқықтың жүйесін толық және дұрыс ашып көрсету үшін корпоративтік құқықтың азаматтық құқық жүйесінде алатын орнын анықтап алу қажет. Себебі, корпоративтік құқық бірінші кезекте, азаматтық құқықтың бөлігі болып табылады.

Корпоративтік құқықтың жүйесі корпоративтік құқықтың түсінігі, пәні, құқықтық реттеу әдістері, корпоративтік қатынастар, заңды тұлғалар туралы жалпы ережелер; заңды тұлғалардың ұйымдық-құқықтық нысандары; заңды тұлғалардың мүлкі; заңды тұлғаларды құру, қайта құру және жою тәртібі секілді тараулардан тұрады. Корпоративтік қатынастардың қайнар-көздеріне корпоративтік қатынастарды реттеуге бағытталған заңнамалық құжаттар жатады. Бұл құжаттарға Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі негізгі заң ретінде, сондай-ақ Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 13 мамырдағы «Акционерлік қоғамдар туралы» заң жатады. Бұл заңдар корпорацияның құрылу тәртібі, қызмет етуі, осы қатынастарға қатысушы субъектілердің құқықтық жағдайын, олардың құқықтары мен міндеттерін реттейді.

Аталған негізгі заңдардан басқа корпорацияның ішкі қатынастарын реттейтін ішкі нормативтік құжаттар бар. Мысал ретінде, құрылтай шартын келтіруге болады. Құрылтай шарты әрбір құрылтайшының немесе оның өкілінің шартқа қол қоюы арқылы жазбаша нысанда жасалады. Ал, егер құрылтайшы жалғыз болса жалғыз құрылтайшының шешімі жазбаша нысанда ресімделіп, оған құрылтайшы немесе оның өкілі қол қояды. Құрылтай шартын нотариат куәландыруға тиіс. Құрылтай шартында жазылған мәліметтер, егер шарттың өзінде өзгеше көзделмесе, коммерциялық құпия болып табылады. Құрылтай шарты мемлекеттік органдарға, сондай-ақ үшінші тұлғаларға қоғамның шешімі бойынша не Қазақстан Республикасының заң актілерінде белгіленген жағдайларда ғана берілуге тиіс.

Қоғамның жарғысы да ішкі нормативтік құжатқа жатады: Қоғамның жарғысы қоғамның заңды тұлға ретіндегі құқықтық мәртебесін айқындайтын құжат болып табылады. Акционерлердің жалпы жиналысы уәкілеттік берген адам қол қоятын, жарғыға Қазақстан Республикасының заңнамасында көзделген тәртіппен ресімделген өзгерістер мен толықтыруларды (оның ішінде жарғының жаңа редакциясы түрінде жазылғандарды) қоспағанда, қоғам жарғысына құрылтайшылар не оның өкілдері қол қоюға тиіс. Қоғамның жарғысын, сондай-ақ оған енгізілетін барлық өзгерістер мен толықтыруларды нотариат куәландыруға тиіс.

Сонымен, қорыта келе, корпоративтік құқық – жеке құқық саласы ретінде қалыптасып келе жатқан, өзіндік құқықтық реттеу пәні мен зерттеу аясы бар, корпоративтік қатынастардың ерекшеліктеріне қарай өзіндік құқықтық реттеу әдістері бар, бірақ, әлі де болса жетілдіруді, ғылыми тұрғыда негіздеуді қажет ететін құқық саласы деп тұжырым жасауға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Петров Д.А. Саморегулирование в системе государственного регулирующего воздействия на общественно-экономические отношения // Юрист. – 2013. – № 11. – С. 8-12.
2. Андреев В.К., Лаптев В.А. Корпоративное право современной России: монография. – М.: Проспект, 2017. – С. 102.
3. Акционерлік қоғамдар туралы Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 13 мамырдағы N 415 Заңы// http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z030000415_ (өтініш берген күні: 01.08.2020).
4. Карагузов Ф.С. Основы корпоративного права учебное пособие. – Алматы (Казахстан): Научно-издательский центр Каспийского общественного университета, 2010. – 280 с.
5. Карагузов Ф.С. Основы корпоративного права и корпоративное законодательство Республики Казахстан. Издание второе, дополненное. – Алматы: Бастау, 2011. – 368 с.
6. Корпоративное право: учебный курс: в 2 т. / Е.Г. Афанасьева, В.А. Вайпан, А.В. Габов и др.; отв. ред. И.С. Шиткина. – М.: Статут, 2018. – Т. 2. – 990 с.
7. Ломакин Д.В. Акционерное правоотношение. – М., 1997. – С. 186.

УДК: 347.02
МРНТИ: 10.27.51

А.Ж. Утегенова¹

*¹Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты,
Құқықтану кафедрасының 7М04201-құқықтану мамандығының 2-курс магистранты
Ғылыми жетекшісі: Ж.А. Хамзина
Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты,
Құқықтану кафедрасының профессоры, з.ғ.д.*

МЕНШІК ҚҰҚЫҒЫН ҚОРҒАУДЫҢ ЗАТТЫҚ – ҚҰҚЫҚТЫҚ ӘДІСТЕРІ

Аңдатпа

Меншік құқығы мемлекет пен құқық тарихының барлық кезеңдерінде негізгі, бағыттаушы құқықтық институт болып табылады. Адамзат дамуының тарихындағы әртүрлі дәуірлер олардың меншік нысандарын сипаттайды. Осылайша, барлық құқық жүйелерінде меншік құқығы институтына ерекше назар аударылды. Қорғаудың заттық-құқықтық әдістері меншік құқығын және басқа да заттық құқықтарды тікелей қорғауға бағытталған, меншік иесімен міндеттемелік құқықтық қатынаста өзара байланысы жоқ кез келген үшінші тұлғалардың оларды бұзған жағдайда қолданылады. Бұл әдістер меншік құқығының иелерін иеленуді, пайдалануды және билік етуді қалпына келтіруге, осы өкілеттіктерді жүзеге асыру кезінде кедергілерді немесе күмәндерді жоюға бағытталған.

Түйін сөздер: меншік құқығы, виндикациялық талап, негаторлық талап, меншік құқығын қорғау

Утегенова А.Ж. ¹

*¹магистрант 2-курса специальности 7М04201- юриспруденция Института истории и права
КазНПУ имени Абая
Научный руководитель: Ж.А. Хамзина
д.ю.н., профессор кафедры Юриспруденции Института истории и права КазНПУ имени Абая*

ПРЕДМЕТНО – ПРАВОВЫЕ МЕТОДЫ ЗАЩИТЫ ПРАВА СОБСТВЕННОСТИ

Аннотация

Право собственности является основным, направляющим правовым институтом на всех этапах истории государства и права. Различные эпохи в истории развития человечества характеризуются присутствием им формами собственности. Отсюда то исключительное внимание, которое уделяется институту права собственности во всех системах права. Вещно-правовые способы защиты направлены на непосредственную защиту права собственности и иных вещных прав, применяются в случае их нарушения любым третьим лицом, не состоящим с собственником в обязательственных правоотношениях. Данные способы имеют целью восстановить владение, пользование и распоряжение обладателей вещных прав, устранить препятствия или сомнения в осуществлении этих правомочий.

Ключевые слова: права собственности, виндикационный иск, негаторный иск, защита прав собственности

A.Zh. Utegenova¹

*¹Master of the 2nd year of the specialty 7M042010- jurisprudence of the Institute of History and Law of the
Abai KazNPU
Research supervisor: Zh. Khamzina
Doctor of Law, the professor of Chair of jurisprudence of Institute of history and law of Abai KazNPU*

SUBSTANTIVE - LEGAL METHODS OF PROPERTY RIGHTS PROTECTION

Abstract

The right to property is the main, guiding legal institution at all stages of the history of the state and law. Various epochs in the history of the development of mankind are characterized by their inherent forms of ownership. Hence the exceptional attention paid to the institution of property rights in all systems of law. Real-legal methods of protection are aimed at direct protection of the right of ownership and other real rights,

are applied in case of their violation by any third party who is not in the relationship of obligation with the owner. These methods are aimed at restoring the possession, use and disposal of holders of property rights, to remove obstacles or doubts in the exercise of these powers.

Keywords: property rights, vindication claim, negation claim, protection of property rights

Меншік құқығын қорғаудың шарттан тыс әдістері азаматтық құқықта Ежелегі Рим кезеңінен бері белгілі. Бұл қорғау әдістері бөтеннің заңсыз иелігінен меншік иесімен мүлікті талап ету туралы талаптар (виндикациялық талап), сонымен қатар иеліктен айырумен байланысты емес бұзушылықтан меншік иесінің құқықтарын қорғау туралы талаптар (негаторлық талап) кеңінен қолданылып келеді. Қазіргі таңда бірқатар ғалым-цивилистер осы екі талаптардың қатарына тағы бір талапты қосып отыр – ол белгілі бір мүлікке меншік құқығын тану туралы талап. Заттық-құқықтық талаптардың мұндай түрлерін негізге ала отырып, олардың ерекшеліктерін қарастырайық. Олардың ерекше сипаты:

1) бөтеннің заңсыз иелігінен меншік иесінің мүлікті талап ету туралы талап;

2) иеліктен айырумен байланысты емес бұзушылықтардан меншік иесінің құқықтарын қорғау туралы талап;

3) меншік құқығын тану туралы талап.

Заттық-құқықтық талаптар үшін келесі ерекшеліктер тән болып келеді:

- олар шарттан тыс сипатқа ие болады;

- талап меншік иесі мен затқа қатысты заңсыз қол сұғатын кез келген тұлғаға қойылуы мүмкін;

- тікелей заңнан туындайды;

- меншік құқығын қорғаудың абсолюттілігі туралы куәландырады.

Бөтеннің заңсыз иелігінен меншік иесімен мүлікті талап ету (виндикациялық талап). Виндикациялық талап ҚР АҚ-тің 260-бабымен реттеледі. Бұл нормаға сәйкес, меншік иесі өз мүлкін бөтеннің заңсыз иелігінен талап етуге құқығы бар [1].

Меншік құқығын қорғау әдісі ретінде виндикациялық талап ежелден белгілі екені анық. Талаптың атауы латын сөзі *vindicere*, яғни күш қолдану туралы жариялау дегенді білдіреді. Яғни оның мағынасы – меншік иесіне өз затын іздестіріп, табуға байланысты құқық беретін, қай жерден затты тапсам, сол жерден аламын дегенді білдірді. Талап қоюшы болып заттың иесі табылатын, ал жауапкер болып дау туындау сәтіндегі кез келген оның иесі табылды. Талап қоюшы нақты белгіленген затқа өзінің меншік құқығын дәлелдеуге міндетті еді. Егер талап қоюшы сол затқа өзінің меншік құқығын дәлелдейтін болса, жауапкердің сол затты сақтап қалуға ешқандай мүмкіндігі болмайтын [2, 208 б.].

Қазіргі таңда виндикациялық талаптың концепциясы осы құрылымды жетілдіріп, виндикациялық талап мынадай ерекше қасиеттерге тән болады:

1) бұл талап шарттан тыс болып табылады және талап талап қоюшы мен жауапкердің арасында шарттық, міндеттемелік қатынастар болмаған жағдайда ғана қойылуы мүмкін. мысалы, мүлікті виндикациялауға құқық жалдау шартының негізінде жалға алушыға затты берген меншік иесінде пайда болмайды. Виндикацияға құқық мұндай жағдайда меншік иесінде пайда болуы мүмкін, егер жалдау шарты өз әрекет етуін тоқтатқан жағдайда;

2) виндикация құқығына ие болатын субъект – талап қоюшы болып, талап етіліп отырған затқа өзінің құқықтарын дәлелдеуге тиіс болатын мүліктің меншік иесі табылады. Меншік иесінің дәлелдемесі ретінде заңмен кез келген фактілік мәліметтер танылады, оның негізінде заңмен белгіленген тәртіпте сот тараптардың талаптары мен қарысылықтарын негіздейтін мән-жайлардың болуы мен болмауын, сонымен қатар істі дұрыс шешу үшін мәні бар басқа да мән-жайларды белгілейді.

Процессуалдық заңнаманың маңызды талабы болып, белгілі бір құқықтың болуы немесе болмауына қатысты дәлелдемелер заңда көзделген жерлерден алынуы тиіс. Бұл тараптардың түсіндірмелері, куәгерлердің айғақтары, жазбаша құжаттар мен заттай дәлелдемелер, сарапшылардың қорытындысы. Аталған құралдардың көмегімен меншік иесі өзінің талап етіліп отырған затқа меншік құқығын дәлелдейді. Мұндай жағдайда, әдетте, заттың сатып алынғанын дәлелдейтін құжаттар, мысалы, чектер, түбіртектер, қолхат және т.б. рөлі маңызды. Егер талап етіліп отырған зат жылжымайтын мүлік болса, онда жылжымайтын мүлікке құқықтарды тіркеуді жүзеге асыратын орган-

ның анықтамасы болуы қажет. Заңды тұлғалар үшін мүліктің олардың балансында болу фактісін анықтау қажет;

3) виндикацияның объектісі болып әрқашан талап қою сәтінде зат түрінде сақталған нақты анықталған зат табылады. Виндикация барысында затқа шын мәнісінде иеленуді қалпына келтіру туралы айтылады. Бұл затты көптеген заттардан бөліп алу қажет. Затты дараландыру үшін адамзат көптеген әдістерді ойлап шығарды. Мысалы, жаппай өндірілетін заттардың сериялық нөмірі (теледидар, автокөлік және т.б.), жергілікті жерде орналасқан жер учаскесінің жоспары және т.б. Бұл ережені жоққа шығару азаматтық айналым субъектісіне сол заттың тиесілі екендігін дәлелдеу қиындыққа әкеп соқтырады. Сондықтан, виндикация барысында сол түрдегі және сол сападағы ұқсас затты талап ету заң тұрғысынан дұрыс емес. Сондықтан, виндикациялық талапты топтық белгілермен анықталған заттарға қатысты немесе жойылған, бүлінген, ұрланған заттарға қатысты қоюға болмайды. Мұндай жағдайда зиянды, шығынды өтеу туралы талап қойылады;

4) виндикация барысында міндеттеменің субъектісі болып кез келген тұлға емес, тек талап қою сәтінде затқа ие болып табылатын заңсыз иеленуші табылады. Заңсыз иеленуші болып виндикацияның пәні болып табылатын затқа заңды негізсіз мүлікпен иеленген тұлға табылады [3, 112 б.].

Жоғарыда келтірілген төрт талап болған жағдайда ғана меншік иесінде мүліктің виндикациясына құқығы пайда болады. Виндикацияға құқықты жүзеге асыру үшін ҚР АҚ-тің 260-263 баптың нормаларын басшылыққа алу қажет.

Мәселен, меншік иесі өз затын жоғалтып алды дерлік. Соңғы жағдайда меншік иесінің иелігінен заттың шығып кеткен жағдайын да негізге аламыз. Виндикацияға өз құқығын жүзеге асыру үшін меншік иесі, ең алдымен, затты заңсыз иеленіп отырған тұлғаны табуы тиіс. Әдетте, ол жоғалған заттың иесімен белгілі бір іздестіру шараларын ұйымдастыру және жүргізу жолымен жүзеге асырылады. Кейде меншік иесі үшінші тұлғалардың, мемлекеттік органдардың және т.б. көмегіне жүгінуі мүмкін. Өз затын заңсыз иеленушіден тапқан жағдайда ғана, ол өзінің виндикацияға құқығын жүзеге асыра алады.

Виндикация туралы меншік иесінің талаптарын қанағаттандыру белгілі бір мән-жайлардың болуы не болмауына байланысты болады:

1) егер меншік иесі оның меншік құқығын тікелей бұзған тұлғадан өз затын тапқан болса, онда виндикациялық талап сөзсіз қанағаттандырылады. Одан басқа, ҚР АҚ-тің 263-баптың 1 тармағына сәйкес, меншік иесі заңсыз иеленушіден иелену кезінде алған немесе алуға тиіс болған барлық табыстың өтелуін немесе қайтарылуын талап етуге құқылы;

2) егер затты талап ету меншік иесімен үшінші тұлғалардан жүзеге асырылатын болса, онда заң шығарушы иеленушінің адалдығына байланысты виндикацияның мүмкіндігі туралы ғана айтады. Адал иеленуші деп затты бергенге дейін затты иеліктен шығарушының сол затқа билік ету құқығының жоқ екендігін білмеген және білуге тиіс болмаған тұлғаны айтамыз.

Өз кезегінде заңсыз (адал емес) иеленуші деп затты иеліктен шығарушының сол затқа билік ету құқығы жоқ екендігін білген немесе білуге тиіс болған тұлғаны айтамыз. Мұндай жағдайда, меншік иесінің өз мүлкіне виндикация қоюға құқығы бар;

3) адал иеленуші болған жағдайда заң шығарушы меншік иесі үшін ғана виндикацияның мүмкіндігін қарастырады. Мұндай мүмкіндік адал иеленушімен затты ақылы немесе ақысыз иелену әдістеріне тікелей байланысты. Соңғы жағдайда, меншік иесінің мүлікті адал иеленушіден талап етуге құқығы бар;

4) ақылы адал иеленген жағдайда виндикацияға құқық меншік иесінің иелігінен немесе заңсыз иесінен заттың шығуына байланысты болады: а) еркінен тыс немесе ә) олардың еркімен. Бірінші жағдайда, меншік иесінде виндикацияға құқығы пайда болады. Мұнда меншік иесінің иелігінен зат қандай мән-жайлардың негізінде шыққаны маңызды емес. Ондай мән-жай болып тойтарылмайтын күш, жоғалту және т.б. болуы мүмкін.

Сот тәжірибесінде меншік иесінің белгілі бір шарттың негізінде мүлікті берген жағдайлар кездеседі. Берілген затты иеліктен шығаруға бағытталған заңды иеленушімен мәміле жасасу нәтижесінде меншік иесінде виндикацияға құқығы болмайды, егер заңсыз иеленуші адал болса, және оның иеленуі ақылы сипатқа ие болса [4].

Келтірілген мысалда меншік иесінде негізі болып шарт табылатын міндеттемелік құқық табылады. Сәйкесінше, шарт талаптарын бұзған жағдайда, меншік иесінде қарсы тараптан шығындарды

өтеуге ғана құқығы болады. Меншік иесі үшін зат біртұтастай жоғалды деп саналады. Бұл мысалдың негізінде меншік құқығын қорғау өзінің абсолюттік сипатын жоғалтады.

Сот тәжірибесінен виндикацияға қатысты мысал. Кооператив бала-бақшамен әртүрлі құрылғыларды салу туралы мердігерлік шартын жасасты. Арбитраждық соттың шешімі бойынша бұл шарт аталған мерзімде орындалмағанына байланысты шарт бұзылған.

Содан кейін арбитраждық сотқа кооператив бала-бақшадан үш беседканы талап ету туралы талаппен жолданды. Сот бұл талапты қанағаттандырды, өйткені тараптар арасында мердігерлік шарты бұзылған, кооперативке төленген алдын ала төлем толығымен қайтарылған. Басқаша айтқанда, тараптар арасында міндеттемелік құқықтық қатынастар толығымен тоқтатылды.

ҚР АҚ-тің 263-бапқа сәйкес, меншік иесі мен заңсыз иенің арасында мүлікті виндикациялау барысында есеп айырысу тәртібін белгілейді. Бұл тәртіп иесінің адалдығына немесе адал еместігіне байланысты.

Адал емес иеленушіден меншік иесі бөтеннің затын иеленген уақыт барысында алған немесе алуға тиіс болған барлық табыстардың өтелуін немесе қайтарылуын талап етуге құқығы бар.

Иеліктен шығарумен байланысты емес бұзушылықтардан меншік құқықтарын қорғау (негаторлық талап). Цивилистік әдебиеттерде негаторлық талаптың келесі ерекшеліктерін бөліп қарастырады:

- 1) бұл талап меншік иесінің мүлкіне қатысты егемендік биліктің бар екендігін көрсетеді;
 - 2) тек қана меншік құқығын қорғау үшін емес, сонымен қатар өзге заттық құқықтардың, мысалы, сервитуттарды қорғау үшін де қолданылады;
 - 3) негаторлық талап индивидтердің субъективтік құқықтарына кез келген қол сұғушылықтан тиімді қорғауды қамтамасыз етеді;
 - 4) бұл талап мүліктік құқыққа айқындылық пен анықтылықты енгізу мақсатын көздейді;
 - 5) негаторлық талап мүліктік құқықтың ұзақ уақыт бойы созылуынан қорғаудың тыйым салу шараларын қамтиды. Мұндай қорғау мүліктік құқықты жүзеге асыруда әртүрлі негіздегі алдын алу шаралары ретінде қаралуы мүмкін;
- б) негаторлық талап шығындардың өтелуін де талап етеді.

Бұл талап латын сөзі – *actio negatoria*, яғни «бас тарту туралы талап» деген ұғымды білдіреді. Ол меншік иесінің құқықтарын бұзатын тұлғалардан қорғайды. Талап қоюшы мұндай жағдайда өзінің меншік құқығын ғана дәлелдейді, ал жауапкер талап қоюшының осы әдіспен құқықтардың толықтығын шектеуге өзінің құқықтарын дәлелдеуі тиіс. Негаторлық талап меншік құқығын анықтау, бастапқы қалпына келтіру және осындай әрекеттерді келешекте жасауға тыйым салу және зиянды өтеуге бағытталған болатын [5, 228 б.].

Негаторлық талаптың заманауи концепциясы ҚР АҚ-тің 264-бабымен белгіленген, оған сәйкес, меншік иесі оның құқықтарын бұзатын барлық әрекеттерді жоққа шығаруды талап етуге құқылы.

Меншік иесімен өзінің бұзылған құқықтарды қорғау үшін негаторлық талапты қолдану барысында келесі талаптардың болуы қажет:

- 1) меншік құқығының субъектісі өз иелігінде затты сақтауы қажет. Егер бұл талап болмаса, онда меншік құқығын басқа қорғау әдістерінің көмегімен қорғауды білдіреді;
- 2) өзінің субъективтік құқықтарын жүзеге асыру барысында үшінші тұлғалардың тарапынан меншік иесі үшін кедергілердің болуы. Әдетте, мұндай жағдайда, меншік иесі оның мүлкін шектеулі пайдалануға үшінші тұлғаның құқығы, яғни сервитуттың жоқ екендігін дәлелдеейді.

Мысалы, сотқа иеліктен шығарумен байланысты емес, тұрғылықты емес үй-жайға меншік құқығының бузылуын жою туралы талап арызбен ЖШС жолданады. Сотқа ұсынылған құжаттардан даулы үй жай талап қоюшыға меншік құқығында тиесілі екендігі анықталды. Бұл үй-жай Акционерлік қоғаммен жалға алынған үй-жайға тиіп тұрады, және дауды қарау сәтінде олармен орналастырылған темір есік ЖШС-ның үй-жайына кіру жолды жауып қояды. Сот іс материалдарын қарап, шын мәнісінде үй-жайға кіру тек акционерлік қоғамның үй-жайынан кіруге болатындығын зерттеді. Сондықтан, мұндай жағдайда сот талап арызды қанағаттандырып, жауапкерді кедергіні жоюды міндеттейді [4];

3) үшінші тұлғалардың құқыққа қайшы сипаттағы әрекеті.

Құқыққа қайшылық мұндай жағдайда заң талаптарына қайшылық ретінде қаралады. Бұл ереженің мәнісін түсіну үшін ҚР АҚ-тің 3 бабының 1 тармағына сүйенген жөн. Оған сәйкес, азаматтық заңнама азаматтық кодекстен, өзге заңдардан және парламенттің қаулыларынан, Президенттің жар-

лығы мен қаулыларынан, Үкімет қаулыларынан тұрады делінген. Әрине, кез келген нормативтік құқықтық актілердің ережелері олардың заң актілерінің талаптарына сәйкестігімен қаралуы қажет.

Сонымен, меншік құқығына қатысты үшінші тұлғалардың құқыққа қайшы немесе құқыққа сай әрекеті ҚР АҚ-тің 3 бабының 1 тармағына сәйкес белгіленген заң терминдерінің мағынасымен бағалануы тиіс.

4) үшінші тұлғалардың тарапынан құқыққа қайшы әрекеттерінің негаторлық талап қою сәтінде ұзақтылығы немесе мұндай әрекеттердің салдарының жойылмауы. Бұл жерден негаторлық талаптың бір елеулі ерекшелігі туындайды: оларға талап қою мерзімі қолданылмайды, өйткені негаторлық талаптың негізінде созылмалы құқық бұзушылық орын алып отыр (ҚР АҚ-тің 187 бабы).

Негаторлық талапты қолдану нәтижесінде меншік иесі зиянның орнын толтыруды талап етуі мүмкін. Ол үшін зиянның болуын және үшінші тұлғалардың әрекеті мен туындаған мүліктік зиянның арасындағы себепті байланыстың бар екендігін дәлелдеуі тиіс. Рим құқығы бойынша негаторлық талаптың концепциясынан меншік иесі меншік құқығын қорғаудың осы әдістерін қолдану нәтижесінде, келешекте үшінші тұлғалардың тарапынан мұндай әрекеттің болуына жол бермеуді талап ете алады [5, 230 б.].

Негаторлық талаппен толығымен меншік құқығын қорғау жүзеге асырылады. Бірақ, үшінші тұлғалардың тарапынан болатын бұзушылықтар меншік иесінің жекелеген өкілеттіктеріне де нұқсан келуі мүмкін. Дегенмен, мұндай бұзушылықтар меншік құқығының бір бөлігіне ғана емес, оны тұтастай жүзеге асыруына кедергі келтіреді.

Негаторлық талаптың заңи құрылымын талдауды қорытындылай келе, негаторлық талап – бұл меншіктегі субъективтік құқықты дұрыс жүзеге асыруға кедергі келтіретін кемшіліктерді жою туралы меншік иесінің үшінші тұлғаларға қоятын талабы болып табылады.

Тағы бір қорғау әдістерінің бірі – тану туралы талаптардың көмегімен меншік құқығын қорғау (тану туралы талап). Ұзақ уақыт бойы Қазақстанның азаматтық заңнамасында мұндай талаптар болмаған. Тек ғылыми ортада ғана мұндай талаптардың болу мүмкіндігі туралы айтылатын. Бірақ қазіргі таңда меншік құқығын тану туралы талаптар ҚР АҚ-тің 259-бабында өз бекітілуін тапты.

Сот тәжірибесінде құқықты тану және олардың көмегімен меншікке субъективтік құқықтарды қорғау туралы талаптардың әрекет етуі мүлікті қамаудан босату туралы, тізілімнен мүлікті шығару туралы талаптардан өз бастамасын алады. Мұндай талаптар сот тәжірибесінде жиі кездесетін.

Тану туралы талаптар әрекетету үшін екі негіз келтіруге болады:

1. Азаматтардың өз құқықтарын қорғау тиісті құқықты тану жолымен сотта жүзеге асырылуы мүмкін. сонымен қатар азаматтық заңнама азаматтық құқықтардың келесідей қорғалу әдістерін де белгілейді, мәселен, құқық бұзылғанға дейін әрекет еткен құқықты бастапқы қалпына келтіру, сонымен ұатар құқықты бұзатын немесе оның бұзылуына қауіп төндіретін әрекеттердің алдын алуы. Сонымен, мұнда субъективтік меншік құқығын қорғаудың кең мағынада талқылаудың әдістерін де көруге болады.

2. Меншік құқығын қорғаудың мұндай әдістерінің әрекет етуі тәжірибелік мысалдармен, тәжірибелік қызметкерлердің тәжірибелік қорытындыларымен расталады. Мысалы, А.Арифалин және С.Герасименконың пікірлері бойынша, теорияда қорғаудың үш негізгі әдістері бар:

- даулы мүлікке меншік құқығын тану (затты иелену құқығы);
- бөтеннің заңсыз иелігінен мүлікті талап ету (виндикациялық талап);
- иеленуден айыруға байланысты емес, меншік иесінің бұзылған құқықтарын жою (негаторлық талап) [6].

Мұндай жағдайда меншік құқығын тану туралы талаптар бірінші орынға қойылады деп айтуға болады, өйткені қорғаудың бұл түрі виндикациялық немесе негаторлық талапқа қарағанда жалпы сипатқа ие болады. Соңғысы өзінің мүлкіне деген құқығын тану туралы талаптың көмегімен қорғай алады, содан кейін ғана сотпен танылған құқықтың негізінде қорғаудың басқа да шарттан тыс әдістерін қолдана алады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. *Қазақстан Республикасының 27 желтоқсан 1994 жылғы № 269-ХІІ Азаматтық кодексі (Жалпы бөлім) // Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесінің Жаршысы. – 1994. – №23-24 (21.01.2019 жылғы өзгерістер мен толықтырулармен) (өтініш берген күні: 01.02.2020).*

2. *Скрябин С.В. Вещное право: Учебное пособие. – Алматы: Научно-издательский центр КООУ, 2009. – 292 с.*

3. Ынтымақов С.А. Азаматтық құқық: Практикум. Жалпы және ерекше бөлім. – Алматы: Заң әдебиеті, 2006. – 220 б.

4. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының азаматтық істер жөніндегі сот алқасының қаулылары // Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының Бюллетені, 2016. – №5 // <http://sud.gov.kz/rus/content/byulleten-za-2016-god> (04.04.2019 жылғы жағдайы бойынша).

5. Новицкий И.Б. Римское право: Учебник. 4-е изд., стер. – М.: КНОРУС, 2016. – 304 с.

6. Скрябин С.В. Защита гражданских прав: Монография / Отв. ред. М.К. Сулейменов// http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31518805 (по состоянию на 01.02.2020 г.).

УДК: 347.734

МРНТИ: 10.21.55

Е.Н. Несипбеков¹, Л.И. Жазылбек¹

¹Казахский национальный педагогический университет им. Абая, г. Алматы, Казахстан

ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ЭЛЕКТРОННЫХ БАНКОВСКИХ УСЛУГ В КАЗАХСТАНЕ: СОСТОЯНИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Аннотация

В статье рассматривается банковские услуги в условиях рыночной экономики, являясь традиционной сферой предпринимательской деятельности, становятся важнейшим источником увеличения банковских доходов и удовлетворения потребностей корпоративных клиентов и частных лиц. Банковская система – это сфера многообразных услуг своим клиентам – от традиционных депозитно-ссудных и расчетно-кассовых операций, определяющих основу банковского дела, до новейших форм денежно-кредитных и финансовых инструментов, используемых банковскими структурами (лизинг, факторинг, траст и т.д.).

Ключевые слова: система, динамика лизинг, факторинг, касса

Несипбеков Е.Н.¹, Жазылбек Л.И.¹

¹ Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы қ., Қазақстан

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЭЛЕКТРОНДЫҚ БАНКТІК ҚЫЗМЕТТЕРДІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ: ШАРТТАРЫ МЕН БОЛАШАҒЫ

Аңдатпа

Мақалада банктік қызметтер нарықтық экономика жағдайында, кәсіпкерлік қызметтің дәстүрлі саласы бола отырып, банктік кірістерді ұлғайтудың және корпоративті клиенттер мен жеке тұлғалардың қажеттіліктерін қанағаттандырудың маңызды көзіне айналатындығы, банк жүйесі өзінің клиенттеріне дәстүрлі депозиттік және несиелік, есеп айырысу және қолма-қол ақшадан бастап қызмет көрсету саласы болып табылады. Банк құрылымын пайдаланатын ақша-несие құралдарының ең жаңа түрлеріне дейін (лизинг, факторинг, траст және т.б.) банктің негізін анықтайтын операциялар.

Түйін сөздер: жүйе, лизинг динамикасы, факторинг, касса

E.N. Nessipbekov¹, L.I. Zhazylbek¹

¹Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

LEGAL BASIS OF ELECTRONIC BANKING SERVICES IN KAZAKHSTAN: CONDITIONS AND PROSPECTS

Abstract

The article examines banking services in a market economy, being a traditional field of entrepreneurial activity, becoming the most important source of increasing bank income and meeting the needs of corporate clients and individuals. The banking system is a sphere of diverse services to its customers - from traditional

deposit and loan and settlement and cash services. operations that define the basis of banking, to the latest forms of monetary and financial instruments used by banking structures (leasing, factoring, trust, etc.).

Keywords: system, leasing dynamics, factoring, cash desk

Банк, осуществляя функцию перераспределения временно свободных денежных ресурсов, осевших в банке в качестве депозитов, выдавая кредиты физическим и юридическим лицам, выступает в качестве своего рода посредника между теми, у кого избыток денежных средств и теми, у кого возникает их временный недостаток. Особенность здесь заключается в том, что лицо, располагающее необходимыми ресурсами, желает при соответствующих гарантиях, на конкретный срок, под процент отдать ее заемщику. Разумеется, в современной экономике совпадение интересов кредитора и заемщика является случайным. Связующим звеном здесь выступает банк-посредник, обеспечивающий возможность осуществления сделки с учетом спроса и предложения. В отличие от индивидуального кредитора банк может удовлетворить потребности самых разнообразных заемщиков, предоставить выбор кредита на любой вкус, срок, обеспечение, ссудный процент. Это связано с тем, что банк располагает огромными привлеченными ресурсами, которые способны принести соответствующий доход при правильном их размещении [1].

Посреднические услуги банков – это услуги, оказываемые от имени и по поручению клиентов. Доходы от подобных операций формируются за счет получаемой банками комиссии, что позволяет называть посреднические услуги комиссионными услугами. Развитие посреднических и нетрадиционных (дополнительных) операций коммерческими банками связано с необходимостью: улучшить качество обслуживания клиентов, предлагая широкий круг банковских операций, превращаясь в «финансовые супермаркеты»; привлечь новых клиентов, предлагая более широкий круг услуг, более разнообразные и качественные услуги, чем в других банках; расширить состав источников доходов, прибыли; диверсифицировать риски банковской деятельности, предоставляя разнообразные (в т.ч. и с учетом риска) банковские операции; улучшить структуру баланса банка, его ликвидность. Основы развития посреднических услуг составляют: относительная свобода, предоставленная законодательством, регулирующим банковскую деятельность; размер банка и наличие квалифицированного персонала, обладающего специфическими знаниями по проведению посреднических операций. Посреднические услуги включают в себя: посредничество в кредите, посредничество в расчетах, кастодиальная деятельность, брокерско-дилерская деятельность, прочие услуги банка (брокерское обслуживание, хранение ценностей, доверительные (трастовые) услуги банков и др.).

Количество услуг, предоставляемых банками, особенно зарубежными, исчисляется сотнями, однако все они могут быть подразделены на ряд крупных групп.

Банковская услуга по своим свойствам схожа с другими услугами. Она обладает следующими характеристиками:

- несохраняемость;
- неосвязаемость, абстрактность;
- непостоянство качества услуг и неотделимость услуг от квалифицированных людей, их представляющих.

Несохраняемость услуг предполагает наличие действующего механизма баланса спроса и предложения. Услуги не хранятся как товары на полках магазина, они потребляются одновременно с моментом их получения. Неосвязаемость услуг означает невозможность материального их ощущения, увидеть и оценить их до момента получения результатов их предоставления. Главной и ключевой характеристикой банковской услуги является ее эффективность, иными словами, конкретная выгода и польза, получаемые потребителем от банковской услуги [2].

Классификация банковских услуг:

- 1) В зависимости от соответствия специфике банковской деятельности:
 - а) специфические услуги;
 - б) неспецифические услуги;
- 2) В зависимости от субъектов получения услуг:
 - а) юридические лица;
 - б) физические лица;
- 3) В зависимости от способа формирования и размещения ресурсов банка:
 - а) активные операции;
 - б) пассивные операции;
 - в) активно-пассивные (комиссионные);
- 4) В зависимости от оплаты за предоставление:
 - а) платные услуги;

- б) бесплатные услуги;
- 5) В зависимости от связи с движением материального продукта:
 - а) услуги, связанные с движением материального продукта;
 - б) чистые услуги.

Исходя из вышесказанного, можно сказать, что в качестве посредника банки выполняют следующие операции (рисунок 1):

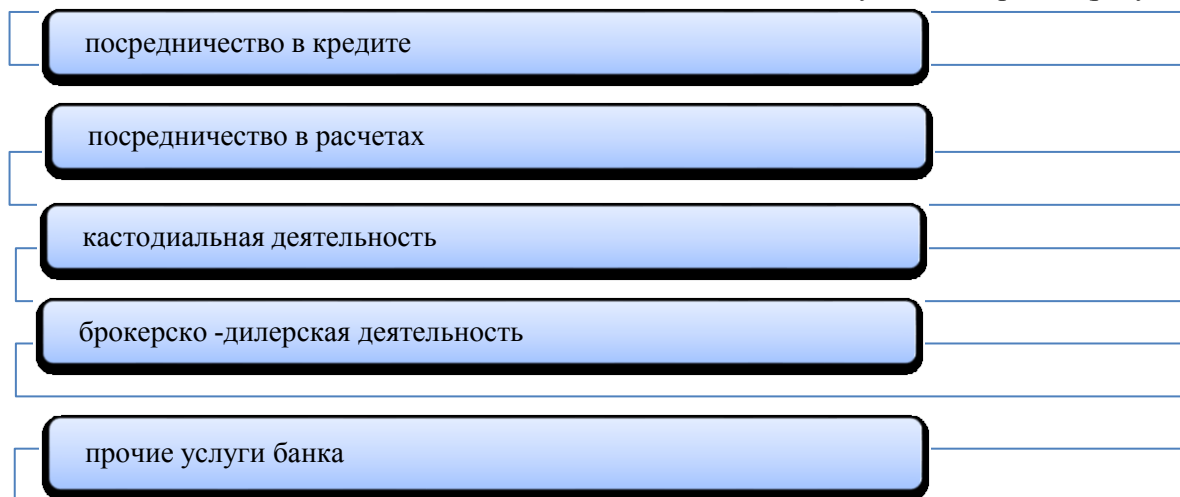

Рисунок 1. Посреднические услуги коммерческих банков

Примечание - составлено автором на основе источника [3]

Помимо этого в своей деятельности банк осуществляет следующие операции:

- пассивные операции;
- активные операции;
- собственные операции банков.

Пассивные операции – это операции, связанные с формированием ресурсов банков, которые могут формироваться за счет собственных, привлеченных и эмитированных средств (рисунок 2).

Рисунок 2. Посреднические услуги коммерческих банков

Примечание - составлено автором на основе источника [3]

Операции, совершенные с использованием платежных карточек в Казахстане

Показатели	Февраль 2019		Февраль 2020	
	Безналичные платежи	Операции по выдаче наличных	Безналичные платежи	Операции по выдаче наличных
Количество (тыс. транз.)	6 088,3	14 541,7	8 695,8	16 614,5
Объем (млн. тенге)	67 308,7	550 085,9	106 203,1	671 912,7

В этом случае наглядно поведение в Казахстане иностранных граждан, пытающихся (вероятно не задумываясь) везде предъявить к оплате платежные карточки. Причем, если раньше проблемой расширения сети POS-терминалов являлась их относительно высокая стоимость, то уже более года реализована возможность использования мобильных POS-терминалов (mPOS), которые не только по стоимости на порядок ниже, но и универсальны в использовании, то есть, не привязаны к месту дислокации (ограничения лишь по зоне работы сети мобильных операторов).

Если говорить о банковской системе Казахстана и о методах его регулирования, то, прежде всего, необходимо отметить вмешательство Национального банка РК в деятельность банков второго уровня, осуществляемое различными способами. Одним из них является допуск иностранных банков, присутствующих на рынке Казахстана, принуждая их к приобретению тех казахстанских банков, которые находятся в плохом финансовом положении. Это имеет положительный эффект в плане того, что, во-первых, улучшается финансовый климат и происходит постепенное оздоровление критических банков, и, во-вторых, качественный уровень обслуживания банками своих клиентов. Немаловажно и то, что это является одним из видов инвестирования страны.

В результате теоретического изучения понятия банковских услуг, методов формирования портфеля банковских услуг, изучения практики предоставления банковских услуг, выявления путей совершенствования электронных банковских услуг коммерческими банками Республики Казахстан сделаны следующие выводы. Современные коммерческие банки выполняют различные виды операций. Они не только организуют денежный оборот и кредитные отношения; через них осуществляется финансирование народного хозяйства, страховые операции, купля-продажа ценных бумаг, а в некоторых случаях посреднические сделки и управление имуществом. В настоящее время многие банки предлагают широкий ряд продуктов, охватывающий практически все аспекты банковской деятельности при предоставлении финансовых услуг населению.

Список использованной литературы:

1. Панова Г.С. *Кредитная политика коммерческого банка*. – Москва, 2011. – 89 с.
2. *Банковское дело: современная система кредитования: учебное пособие / О.И. Лаврушин*. – М.: КНОРУС, 2008. – 264 с.
3. *Банковское дело: учебное пособие / Под.ред. д.э.н., профессора Исакова У.М.: Экономика, 2011. – 582 с.*
4. *Банковское дело: учебник / Междунар. банковское объединение; ред. Е.Ф. Жуков. - 2-е изд. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2009. – 575 с.*
5. *Святков С.А. Банки и банковское дело*. – Алматы, 2012. – 131 с.
6. *Белов В.А. Новые способы обеспечения банковских обязательств. // Бизнес и банки. – №45. – 2011.*
7. *Банковские операции: Учебник / А.В. Печникова, О.М. Маркова, Е.Б. Стародубцева. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ИД ФОРУМ: НИЦ ИНФРА-М., 2014. – 336 с.*

АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСС ГРАЖДАНСКИЙ ПРОЦЕСС CIVIL PROCEEDING

УДК: 347.9.08
МРНТИ: 10.31.21

Г.Б. Мейірбекова¹

¹ Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы қ., Қазақстан

АЗАМАТТЫҚ ІСТЕРГЕ АДВОКАТТАРДЫҢ ҚАТЫСУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа

Мақалада азаматтық процесс бойынша адвокаттың қызметі және оның құқықтық позициясы бойынша өзекті мәселелері сөз болады. Сондай-ақ, адвокаттың азаматтық процесс бойынша сот процесі басталғанға дейінгі өкілдік қызметі, заң кеңесін беру, дәлелдемелерді қамтамасыз ету әдістері қамтылады. Бұл өз кезегінде адвокаттың азаматтық процестік қатынастарға қатысуын дұрыс түсінуге, заңнамалық тұрғыда дұрыс құқықтық реттеуге алып келеді.

Сонымен бірге, мақалада қазіргі заман талабындағы адвокаттық қызмет түрлерінің, міндеттерінің сан алуандығына тоқтала отырып, азаматтық процесс бойынша адвокаттың азаматтық іске қатысуына жалпы түсінік беру, оның сот процесіндегі қызметін реттейтін заңнамаларды жетілдіру туралы айтылады.

Түйін сөздер: адвокат, өкіл, азаматтық процесс, заң кеңесі, талап арыз, сот, дәлелдеме.

Меирбекова Г.Б.¹

¹Казахский национальный педагогический университет им. Абая, г. Алматы, Казахстан

ОСОБЕННОСТИ УЧАСТИЯ АДВОКАТА В ГРАЖДАНСКОМ ПРОЦЕССЕ

Аннотация

В статье рассматриваются актуальные вопросы участия адвоката в гражданском процессе и его правовой статус. Освещается представительская функция адвоката в гражданском процессе до начала стадии подготовки гражданского дела, методы обеспечения и представления доказательств. Это, в свою очередь, приведет к правильному пониманию участия адвоката в гражданско-процессуальных отношениях, правильному законодательному правовому регулированию.

Вместе с тем, в статье говорится о многообразии современных видов адвокатской деятельности, обязанностей, об общих понятиях участия адвоката в гражданском процессе, совершенствовании законодательства, регулирующего его деятельность до судебного процесса.

Ключевые слова: Адвокат, представитель, гражданский процесс, юридическая консультация, исковое заявление, суд, доказательство.

G.B. Meirbekova¹

¹Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

FEATURES ACTIVITIES OF THE LAWYER IN THE CIVIL PROCESS

Abstract

The article deals with topical issues of the lawyer's activity in civil procedure at the stage of preparation and his legal position. They also include representation of a lawyer in civil proceedings before the start of the trial, legal advice, and methods of providing evidence. This, in turn, will lead to a correct understanding of the lawyer's participation in civil procedural relations, and correct legal regulation.

At the same time, the article talks about the variety of modern types of legal activity, duties, General concepts of participation of a lawyer in civil proceedings, improvement of legislation regulating his activities before the trial.

Key words: Lawyer, representative, civil procedure, legal advice, statement of claim, court, proof.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 13-бабында әркімнің білікті заң көмегін алуға құқығы бар. Заңда көзделген жағдайларда заң көмегі тегін көрсетіледі – деп жазылуы тәуелсіз еліміздегі жеке тұлғалар мен заңды тұлғаларға берілген кепілдіктердің айқын бір көрінісі [1].

Заңда көмек көрсетудің түрлері әр алуан. Ол конституцияны, заңдарды түсіндіру ретінде, не адвокаттардың қылмыстық, азаматтық, әкімшілік істерге байланысты сот істеріне қатысып, заң көмегін беруі ретінде болуы мүмкін.

Қолданыстағы «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2018 жылы 5 шілдеде қабылданып, 2019 жылғы 1 қаңтардан бастап қолданысқа енгізілді [2].

Адвокатура азаматтардың барлық жағдайда құқықтары мен бостандықтарын заң тұрғысынан көмек беріп қорғайтын бірден-бір заңи ұйым болып табылады. Қолданыстағы заңда бұрынғы заңда көрсетілмеген заң көмегін көрсету қағидаттары енгізілді. Оның заң көмегін көрсету түрлері мен әдістері және құқықтық негіздері әр алуан, өзіне тән ерекшеліктермен ерекшеленеді.

Қазіргі нарықтық экономика жағдайында байланысты адвокаттардың көрсететін қызметтері әр құқық саласы бойынша өзгешеленеді, сонымен қатар кәсіби және білікті қызмет түрлерін көрсету үстінде.

Адвокаттардың қазіргі таңдағы көрсететін заң көмегінің түрлері: шешілуі кәсіби заң білімдерін қажет ететін мәселелер бойынша консультациялар, түсіндірмелер, кеңестер мен жазбаша қорытынды береді; талап қою арыздарын, шағымдар мен құқықтық сипаттағы басқа құжаттарды жасайды; соттарда, мемлекеттік және өзге де органдарда азаматтық істерде, сонымен қатар әкімшілік құқық бұзушылық істерде өкіл ретінде қатысады; алдын ала тергеу кезінде, сотта қылмыстық істер бойынша қорғаушы ретінде заң көмегін көрсетеді, жәбірленушінің, азаматтық талапкер, азаматтық жауапкер өкілдігін жүзеге асырады. Сонымен қатар адвокаттар азаматтарға, ұйымдарға және өзге де заңдарда тыйым салынбаған өзге де заң көмегін көрсетеді.

Әр адам азаматтық процесс барысында білікті заң көмегін алуға құқығы бар. Әр адам бұзылған құқықтарын немесе заңмен қорғалатын мүдделерін қорғау үшін азаматтық іс жүргізу заңнамасында белгіленген тәртіппен сотқа жүгінуге құқылы. Азаматтар өздеріне берілген азаматтық құқықтарды, соның ішінде өздерін қорғау құқығын өз қалауыша пайдаланады.

Азаматтар мен заңды тұлғалар өздеріне берілген құқықтарды жүзеге асырған кезде адал, парасатты және әділ әрекет жасап заңдардағы талаптарды, қоғамның адамгершілік қағидаттарын сақтауға тиіс.

Адвокат азаматтық істер бойынша талаптың пәнін айқындап алғанан кейін, қандай материалдық құқыққа жататындығын білгеннен кейін ғана консультация, яғни кеңес беруге дайын болады [3, 25 б.]. Заң кеңесін беру өкілеттікті алуымен тығыз байланысты емес, яғни кім болмасын талап қоюшы, жауапкер, үшінші тұлғалар, кез-келген уақытта да бұлардың құқықтық бағыттары талаптардың дәлелдемелілігі жөнінен заң кеңестерін ала алады. Адвокат ісі материалды-құқықтық бағыты бойынша жай және күрделі болуы мүмкін. Егер азаматтық іс жай болған жағдайда, адвокат тапсырманы алуға не одан бас тартуға құқылы. Ал егер де күрделі болса, онда адвокат бірқатар құқықтық толықтыру жұмыстарын жүргізеді, яғни іс бойынша құқықтық бағытын айқындауы тиіс.

Адвокат құқықтық бағытын айқындап алғанан кейін төмендегідей жағдайларды білуі керек: талап арызға тұлғаның құқығы бар ма? талап арыз сотта қаралуы тиіс пе? талапкер мен жауапкер процесуалдық құқық қабілетіне ие ме? осы бойынша, осы тараптардың арасында, осы дауға байланысты заң күшіне енген соттың шешімі бар ма, немесе талапкердің талап арыздан бас тартуы болған ба, немесе бітімгершілік келісімге келген бе? осы істі алқалық сотқа жіберу туралы келісімдер жоқ па? Кез келген жағдайда азаматқа іс бойынша құқықтық бағыты түсіндірілуі керек. Егер адвокаттық құқықтық бағыты тараптың бағытына қарсы келсе, онда адвокат бұл істі өз өндірісіне алмауға тиіс.

Іс бойынша адвокаттың бағыты белгілі бір тараптарға сай болуы керек: өкіл берушінің мүдделерінің заңдылығы және адвокаттық қызметінің мінездемесі; өкіл берушінің бағыты мен адвокаттың құқықтық бағыты қарама қайшы келмеуі тиіс; өкіл берушінің адвокаттық құқықтық бағытын білуі; іс бойынша құқықтық бағытын анықтағанан кейін, адвокат азаматтық іс жүргізуді өзіне қабылдайды. Адвокат іс жүргізуді өзіне қабылдағанан кейін материалға керекті айғақтар мен дәлелдемелерді дайындайды. Егерде қылмыстық істерде алдын ала тергеу органдарының лауазымды тұлғалары дәлелдемелерді дайындаса, азаматтық істерде жұмыс адвокаттық қызметі болып табылады. Бастапқыда адвокат дәлелдеу пәнін айқындап алуы тиіс. Дәлелдеу пәнін адвокатпен қатар сотта айқындайды [4, 35 б.].

Әр тарап өзінің тараптарының және қарсылықтарының негізі ретінде сілтеме жасайтын мән-жайларды дәлелдеуі тиіс. Дәлелдеу пәнін айқындағанан кейін адвокат сотқа керекті қандай дәлелдемелерді жинау керек мәселесін қарастырады. Адвокаттық істе заңмен көзделген тәртіпте сот – тараптардың талаптары мен қарсылықтарын негіздейтін мән-жайлардың бар жоғын, сондай-ақ істі дұрыс шешу үшін өзге де маңызы бар мән-жайларды, солардың негізінде анықтайтын заңды түрде алынған фактілі деректер дәлелдеме болып табылады.

Дәлелдемелер көп болған жағдайда талап арызды немесе қарсылықты дәлелдеуге жеңілдететін маңызды дәлелдемелерді іріктейді. Кез келген жағдайда дәлелдемелер іске қатысты және шындыққа сәйкес болуы керек. Адвокат дәлелдемелерді өзі жинайды, кейде дәлелдемелерді сұратып алу көмегіне жүгінеді.

Адвокаттың дәлелдемелерді сұратып алу түрлері: заң консультациясы арқылы сұрату; сотқа іс бойынша дәлелдемелерді сұратып алу; сотқа, сот тапысрмаларын сұрату туралы өтінім береді. Сотқа өтінім жазбаша түрде жазылуы тиіс және қандай дәлелдемелер, сонымен қатар дәлелдемелерді алуға адвокаттың өзінің келмеген себептерін көрсетеді. Адвокат сотқа өтінім жасаған кезде дәлелдемелер іс бойынша қажет екендігі көрсетіп, жазып өтуі тиіс.

Адвокат істің дәрежесіне байланысты кез келген дәлелдеу құралдарын пайдалана алады, яғни тараптар мен үшінші тұлғалардың түсініктемелері, куәлардың айғақтары, жазбаша және заттай дәлелдемелер, сарапшылардың қорытындысы. Азаматтық істе адвокат дәлелдеу тәсілін жүзеге асыруы керек. Сонымен қатар адвокат дәлелдемелерді қамтамасыз ету туралы сотқа өтініш береді, өтінішінде дәлелдемелердің жоғалып кетпеуіне кепілдік береді.

Әрбір дәлелдеменің – қатыстылығын, шындыққа сәйкестігін азаматтық істі шешу үшін жеткіліктілігін бағалауға тиіс. Келесі сатыда осы іске қатысты тұлғалардың тізімі дұрыс анықталмаған жағдайда істің кідірткіп қалатыны сөзсіз. Осыдан кейін адвокат іс-жүргізу құжаттарын толтырады.

Қазақстан Республикасының Азаматтық Процестік Кодексінің 148-149 баптарында талап қою арызының нысанынымен мазмұнына қойылатын талаптар көрсетілген, осы талаптарды талап қоюшы сақтауға тиіс. Талап арыз істің категориясына қарамастан, келесідей бөліктерден тұрады: іске қатысты деректі жағдайларды бейнелеу; көрсетілген деректерді дәлелдейтін дәлелдемелерге нұсқау; даудың құқықтық біліктілігін белгілеу [5].

Азаматтық іс жүргізу бойынша тек қана талап қоюшы ғана адвокат-өкіл жалдау құқығына ие емес, жауапкерде өзіне адвокат өкіл қызметіне жүгіне алады.

Жауапкердің адвокаты іс бойынша жазбаша түсініктеме береді. Бұл талап арызға жауап және талап арызға қойылатын талаптарды сақтай отырып жазылуы тиіс. Мұндай түсініктеме де жауапкердің талап арызды толық не ішінара мойындауы көрсетіледі [6, 46 б.].

Жауапкер бірінші сатыдағы сот шешімі шығарғанға дейін алғашқы талап қоюмен бірлесіп қарау үшін талап қоюға құқылы. Қарсы талап қою туралы жалпы ережелер бойынша жүргізіледі.

Судьяға қарсы талап қоюды қабылдау шарттары: қарсы талап алғашқы талапты есепке алуға бағытталса; қарсы талап қоюды қанағаттандыру алғашқы талап қоюдың толық немесе қанағаттандыру бөлігінде болдырмаса; қарсы және алғашқы талап қоюлардың арасында өзара байланыс болса болса және оларды бірлесіп қарау дауларды неғұрлым жылдам және дұрыс қарауға әкелсе. Істі сот қана емес, сонымен қатар адвокат та жүргізеді. Адвокат материалдардың көшірмесін алуға құқығы бар. Іс бойынша барлық құжаттар қажет, адвокаттан талап арыздың көшірмесін, өтініш алынады, қарама-қарсы жақтан іс бойынша түсінік т.б құжат алынады, ал соттан сот шешімінің үзінділерін сот отырысының қаулысы алынады.

Адвокат пен клиент арасында, олардың кездесу барысында белгілі бір қатынастар туындайды: сенімділік, яғни заң көмегін сұрап келген адам адвокаттан өзінің өкілінен де бірқатар керек хабарларды жасырады. Соңында сот процесінде адвокатқа беймәлім хабардан қауіп төнуі мүмкін. Адвокат пен клиенттің арасында сенім бірінші кездесуде-ақ пайда болуы керек, іспен қатар клиенттің өзін жақсы біліп алуы керек және бірлесіп жұмыс атқаруы тиіс, сонымен қатар адвокат заңгер сонымен қатар психолог болуы керек.

Адвокат сотта өзіне белгілі дәлелденген деректерге сүйене отырып сұрақ қоюға тиіс. Адвокат өзіне белгілі мәліметтерді, дәлелдемелерді қолдана отырып, істің мән-жағдайын баяндап бере алады, жақсы баяндап берумен қатар сот процесінде қатысушыларды және сот төрелігін атқарушы судьяны сендіру адвокаттың жоғары деңгейдегі білімділігін байқатады.

Сот процесінде адвокат басқа тұлғалардың ұсынған дәлелдемелерін қарастырып, сұрақ қоюға құқылы. Сотта қатысушы тұлғалардан, яғни жауапкерден, куәгерден іске қатысты сұрақтар қойып жауаптар ала алады. Жалпы азаматтық істе сотта істі қарастырғанда тұлғалардың ұсынған дәлелдемелерін зерттейді. Дәлелдемелерді зерттеп біткенен кейін, сот жарыссөзіне көшеді. Сот жарыссөздері іске қатысушы адамдар мен өкілдердің сөздерінен тұрады.

Алдымен талап қоюшы және оның өкілі, ал содан соң жауапкер мен оның өкілі сөз сөйлейді. Басталып кеткен процессте даудың нысаны бойынша дербес талапкер мен олардың өкілдерінен кейін сөз сөйлейді. Даудың нысаны бойынша өз бетінше талапкер қоймаған үшінші тұлға мен оның талап қоюшыдан немесе үшінші тұлға іске өзі қатысатын жақтағы жауапкерден кейін сөз сөйлейді.

Сот жарыссөзі басталар алдында барлық дәлелдемелер зерттелгендігі адвокаттың міндетті – дәлелдемелерді жинақтап қоырытып, сотты іс бойынша өзінің көзқарасын дұрыстығы туралы сендіруі қажет.

Сот жарыссөзі – өкілдің іс бойынша барлық әрекеттерінің логикалық қорытындысы. Адвокат өзінің құқықтық позициясын дәлелдеу үшін, сотта зерттелген дәлелдемелерді біріктіруі қажет.

Адвокаттың соттағы жарыс сөзінің мақсаты: іс бойынша өзінің құқықтық бағытын дәлелдеу; сотты өзінің бағытының дұрыстығына иландыру керек. Сот жарыс сөздерінде адвокат өзінің сотта сөйлеу шешендік шеберлігін, заңи және кәсіби біліктілігін көрсетеді. Сөз сөйлегенде қатысушы тұлғалардың көңіл бөлетініне мән беруі тиіс. Сот жарыссөздерінде адвокат зерттелген дәлелдемелерге сүйене отырып сөз сөйлеуі керек. Адвокат өз сөзінде сот анықталмаған мән-жайларға, сондай-ақ сот отырысында зерттелмеген дәлелдемелерге сілтеме жасай алмайды.

Сот жарыссөзінің басты мақсаты – адвокаттың құқықтық позициясын дәлелдеу, сотта жиналған және зерттелген дәлелдемелерге сүйеніп қарама-қарсы тараптың позициясын жоққа шығару. Жарыс-сөзге қатысушылардың барлығы сөз сөйлеп болған соң ол сөздерінде айтылғандарға байланысты екінші рет сөз сөйлей алады. Соңғы реплика құқығын үнемі жауапкер мен оның өкілі иеленеді.

Осыдан кейін іске қатысушы прокурор сот жарыссөздерінен кейін жалпы істің мәні бойынша қорытынды береді.

Сот жарыссөздері күнделікті өмірімізде ашық өтіп, адвокаттар мен прокурорлардың шешендік өнерінің бағасы – соттағы жарыссөздеріне іске қатысушылармен бірге басқа да азаматтар мен заңды тұлға органдарының, оның ішінде бұқаралық ақпарат құралдарының өкілдері де қатысуын қамтамасыз етсе және прокурорлар мен адвокаттардың сот жарыссөзіндегі сөйлеген тезистері бұқаралық ақпарат құралдарына жарияланып тұрса онда олар қағаз жүзінде емес, саналық түрдегі ақылой мен шешендік өнердегі өз қабілеттіктерін жетекшілікке алар еді.

Сот академиясы тәрізді Адвокаттар Академиясында практик-адвокаттардың сот жарыссөзі бойынша болашақ адвокаттардың шешендік өнерін қалыптастыру мәселелерін күн тәртібінен түсірмеу керек. Сонда ғана құқықтық мемлекет құру жолында адвокатура мен адвокаттардың құқықтық мәртебесі жоғары болмақ [7, 27 б.].

Азаматтық іс бойынша прокурор қорытынды бергеннен кейін сот шешімін шығару үшін кетеді. Сот отырысы залына оралғаннан кейін, сот шешімін жариялайды. Мұнан соң шешімге шағымданудың тәртібі мен мерзімдері түсіндіріледі.

Аудандық немесе оған теңестірілген сот шығарған бірінші сатыдағы сот шешімі егер оған шағым, наразылық жасалмаса апелляциялық шағымдану мерзімі өткен соң заңды күшіне енеді. Қазақстан Республикасының Жоғарғы соты, облыстық және оған теңестірілген соттарға іске қатысушы басқа да адамдар, сондай-ақ олардың құқық мираскорлары сотта бұрынғы талап қою талаптарымен қайтадан арыздана алмайды.

Әрбір азаматтық істер бойынша тапсырма бойынша қатысатын адвокаттар заңды кәсіби білім берген уақытта соттың азаматтық іс жүргізуді уақытылы өз мерзімінде және заңды, негізді шешім шығаруына атсалысар еді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Қазақстан Республикасының Конституциясы. 1995 жыл 30 тамыз. – Алматы: «Жеты Жарғы», 2012. – 96 б.

2 Қазақстан Республикасының ««Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» 2018 жылы 5 шілдедегі Заңы. – Алматы ЮРИСТ-2018 -120 б.

3 Жуковский В., Шуман В. Много ли прав у защитника // Российская юстиция. – 2011. – № 2. – С.61.

4 Куаналиева Г.А. Адвокат-қорғаушының білікті заң көмегін көрсетудегі кейбір ерекшеліктері //әл-Фараби атындағы ҚазҰУ Хабаршысы, Юриспруденция сериясы. – № 3 (45), 2012. – 387 б.

5 Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 31 қазандағы Азаматтық процесстік кодексі. // ЮРИСТ. 2016 жыл. – 216 б.

6 Газизгалиевич Г.У. Қазақстан Республикасындағы Адвокатура Институты және оның құқықтық табиғаты // Абай атындағы ҚазҰПУ Хабаршысы, Юриспруденция сериясы. – № 1 (55). – 2019. – 87 б.

7 Меирбекова Г.Б. Адвокаттардың сот өндірісіндегі шешендік өнерін жетілдіру // әл-Фараби атындағы ҚазҰУ Хабаршысы, Юриспруденция сериясы. – № 4 (63). – 2014. – 307 б.

ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО ADMINISTRATIVE LAW

УДК: 342.9.086: 351.03

МРНТИ: 10.17.65

А.Р. Бижанова¹, А.С. Кошкинбаева²

¹ Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы қ., Қазақстан

² Каспий қоғамдық университетінің (КҚУ), Алматы қ., Қазақстан

ЖЕР ҚОЙНАУЫН ПАЙДАЛАНУ ЖӨНІНДЕГІ ОПЕРАЦИЯЛАРДЫ ЖҮРГІЗУ ҚАҒИДАЛАРЫН БҰЗУ ЖӨНІНДЕ

Аңдатпа

Жер қойнауы – бұл жер қыртысының топырақ қабатынан төмен, ал ол болмаған жағдайда – жер бетінен және су айдындары мен су ағындарының түбінен төмен орналасқан, геологиялық зерттеу мен игеру үшін қол жетімді тереңдікке дейін созылатын аралық. Жер қыртысының жоғарғы бөлігіндегі материалдық заттарды (пайдалы қазбаларды) қоса алғанда жердің бөлігі адам қызметінің барлық түрлері үшін өндіруге жатады [1].

Қазақстанның жер қойнауы пайдалы қазбаларға бай. Адамзат сол жер қойнауын өз қажеттігіне пайдаланғанда әруақытта тиісті экологиялық, санитарлық-эпидемиялық талаптарды сақтай бермейді. Нәтижесінде бұл қоршаған ортаға, адамдар үшін үлкен зиян алып келеді. Ал оның алдын алу, қорғау мемлекеттік деңгейде іс-шаралар өткізуді талап етеді. Сондықтан да талаптарды сақтамаудың салдарын болдырмау үшін заң шығарушы заңды жауаптылық түрлерін белгілеп берді.

Егер іс-тәжірибеде жер қойнауын пайдалану жөніндегі операцияларды жүргізу қағидаларын бұзу жөніндегі әкімшілік құқық бұзушылықпен байланысты істерді қарауда қайшылықтардың жиі орын алатынын ескерсек, онда аталған нормаға түсіндірме берудің маңыздылығы анық байқалады.

Авторлардың мақаласы сол жер қойнауын пайдалану жөніндегі операцияларды жүргізу қағидаларын бұзуда әкімшілік құқықтық сипаттама беруге арналады.

Түйін сөздер: әкімшілік құқық бұзушылық, жер қойнауы, жер қойнауын пайдалану жөніндегі операцияларды жүргізу қағидасы, әкімшілік құқық бұзушылық құрамы, әкімшілік жауаптылық.

Бижанова А.Р.¹, Кошкинбаева А.С.²

¹Казахский национальный педагогический университет им. Абая, г. Алматы, Казахстан

²Каспийский общественный университет (КОУ), г. Алматы, Казахстан

О НАРУШЕНИИ ПРАВИЛ ПРОВЕДЕНИЯ ОПЕРАЦИЙ ПО НЕДРОПОЛЬЗОВАНИЮ

Аннотация

Недра – часть земной коры, расположенная ниже почвенного слоя, а при его отсутствии – ниже земной поверхности и дна водоёмов и водотоков, простирающаяся до глубин, доступных для геологического изучения и освоения. Часть Земли, включающая материальные вещества (полезные ископаемые), находящиеся в верхней части земной коры, в пределах которой возможна их добыча для всех видов деятельности людей [1].

Недра Казахстана богаты полезными ископаемыми. Человечество не всегда соблюдает соответствующие экологические, санитарно-эпидемиологические требования при использовании этих недр для собственных нужд. В результате это приносит огромный вред окружающей среде,

людям. А его профилактика, защита требует проведения мероприятий на государственном уровне. Поэтому для предотвращения последствий несоблюдения требований законодатель определил виды юридической ответственности.

С учетом некоторых проблем рассмотрения дел в производстве по нарушениям правил проведения операций по недропользованию очевидна важность толкования данной нормы.

Данная статья посвящается административно-правовой характеристике нарушений правил проведения операций по недропользованию.

Ключевые слова: административные правонарушения, правила проведения операций по недропользованию, состав административных правонарушений, административная ответственность.

A.R. Bizhanova¹, A.S. Koshkimbaeva²

¹Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

²Caspian public University, Almaty, Kazakhstan

VIOLATION OF THE RULES FOR CONDUCTING SUBSURFACE USE OPERATIONS

Abstract

Subsurface - part of the earth's crust located below the soil layer, and in its absence-below the earth's surface and the bottom of reservoirs and watercourses, extending to the depths available for geological study and development. Part of the Earth that includes material substances (minerals) located in the upper part of the earth's crust, within which they can be extracted for all types of human activities [1].

The subsoil of Kazakhstan is rich in minerals. Humanity does not always comply with the relevant environmental, sanitary and epidemiological requirements when using these subsurface resources for its own needs. As a result, it causes huge harm to the environment and people. And its prevention and protection requires measures at the state level. Therefore, to prevent the consequences of non-compliance with the requirements, the legislator has defined the types of legal liability.

Taking into account some problems of consideration of cases in proceedings on violations of the rules for conducting operations on subsurface use, the importance of interpretation of this rule is obvious.

This article is devoted to the administrative and legal characteristics of violations of the rules for conducting subsurface use operations.

Keywords: administrative offenses, rules for conducting operations on subsurface use, composition of administrative offenses, administrative responsibility.

Кіріспе. Жер қойнауы – табиғи ресурстардың жеке түрі. Қазақстанның жер қойнауында 90-нан астам пайдалы қазба түрлері кездеседі және еліміздің геологиялық құрылымы алуан түрлі. Сонымен қатар, Республикамыздағы пайдалы қазбалар қорында көмір, мұнай, мыс, темір, қорғасын, мырыш, хромиттер, алтын, марганецтің экономикалық маңыздылығы жоғары.

Аумақтың геологиялық құрылымына байланысты пайдалы қазбалардың орналасу жағдайына келсек, ол төмендегідей: Солтүстік Қазақстан – елдің негізгі темір кені өңірі, алюминий және алтын кені өнеркәсібінің басты шикізат базасы; Шығыс Қазақстан – полиметалл кендерін өндіретін негізгі провинция; Орталық Қазақстан – еліміздегі мыс пен марганецтің негізгі жеткізушісі; Оңтүстік Қазақстан – уран өнеркәсібінің, фосфат шикізатының негізгі базасы; Ал, Батыс Қазақстан – мұнай және газ ресурстарының, калий және бор тұздарының, жоғары сапалы хромиттердің қоймасы [2].

Соңғы жылдары жер шарындағы халық санының ұдайы өсуі табиғи ресурстарды кеңінен тұтынуға себепші болып отыр. Олардың арасында минералды-шикізат жетекші рөлге ие. Елімізде пайдалы қазбалар қоры мол, сондықтан да мемлекеттік бюджеттің кірісі олардың есебінен қалыптасатыны анық. Десе де, сол жер қойнауынан қатты пайдалы қазбаларды өндіргенде жер бетінде қалдықтар қалып, қоршаған ортаға, адам өмірі мен денсаулығымен бірге жер қойнауының өздеріне де зиян келеді. Егер кейбір мәліметтерге сүйенсек, теңіздің ластануынан басқа, Каспий маңында жұмыс істейтін барлық мұнай кәсіпшіліктерінің өнеркәсіптік аймағы да шикі мұнаймен және сарқынды сулармен қатты ластанатын көрінеді. Соның нәтижесінде жалпы ауданы 200 мың гектар болатын топырақ жамылғысы жойылып, бірқатар кәсіптерде топырақтың ластану тереңдігі 5-10 метрге жеткен.

Негізгі бөлім. Экологиялық факторлардың тұрғындардың денсаулығына әсерін бағалай келе, осы аумақтағы қоршаған ортаның ластануы өскен сайын халықтың аурушандығы сәйкесінше артып келе жатқандығына көзжеткізу қиын емес. Қоршаған ортаға келген мұндай зардаптар құқық бұзушылықтардың анық көрінісі. Осы тұста ҚР Ұлттық қауіпсіздік стратегиясымен қоршаған табиғи ортаны сақтау және оны қорғау, экологиялық қауіпсіздік пен табиғатты ұтымды пайдалануды қамтамасыз етудің стратегиялық мақсаттарын айқындап отыр. Ал заң шығарушы құқықбұзушылықпен күресте экологиялық талаптарды, санитарлық-эпидемиялық ережелерді сақтамағаны үшін заңды жауаптылық түрлерін (мүлдіктік, әкімшілік және қылмыстық) белгілеген. Жер қойнауын пайдалану жөніндегі операцияларды жүргізудің қағидаларын бұзғаны үшін ҚР ӘҚБтК-нің 356-бабымен әкімшілік жауаптылық бар [3]. Енді осы нормаға әкімшілік құқықтық сипаттама беріп өтсек.

Бұл әкімшілік құқық бұзушылықтың *топтық объектісі* – қоршаған ортаны қорғау мен табиғатты пайдалану тәртібі. *Тікелей объектісі* – жер қойнауы қатынастары. Мұнда «Жер қойнауы және жер қойнауын пайдалану туралы» Қазақстан Республикасының Кодексі, ҚР ӘК-і, жер кодексі нормалары бұзылады.

Аталған әкімшілік құқық бұзушылықтың *объективті жағын* (ҚР ӘҚБтК-тің 356-бабының 1-тармағы) жер қойнауын пайдалану жөніндегі операциялар жүргізу қағидаларын, сондай-ақ жер қойнауын пайдалануға арналған келісімшарттардың талаптарын бұзу, ал 2-тармағында - жер қойнауын пайдалануға арналған келісімшарттың қоршаған ортаны қорғау мәселелері жөніндегі экологиялық талаптары мен шарттарын орындамау іс-әрекеттері құрайды. Мұндағы, жер қойнауын пайдалану кезіндегі экологиялық талаптары ҚР ӘК-нің 32-тарауында, жер қойнауын пайдалану жөніндегі операциялар жүргізу қағидалары – «Жер қойнауы және жер қойнауын пайдалану туралы» ҚР Кодексінің (7-тарау - Жер қойнауын пайдалану жөніндегі операцияларды жүргізу кезіндегі қауіпсіздік бойынша талаптар) 52-53-баптарында, ал жер қойнауын пайдалануға арналған келісімшарттың қоршаған ортаны қорғау мәселелері жөніндегі экологиялық талаптар соңғы кодекстің 36-бабында ашылған. Аталған кодекстің 36-бабының 1-тармағына сай, жер қойнауын пайдалануға арналған келісімшарт жобалары құзыретті орган бекітетін келісім-шарттардың үлгілік нысандарына сәйкес әзірленеді [4].

Ал көмірсутектерді барлау және өндіру немесе өндіруге, сондай-ақ уран өндіруге арналған келісімшарттар, оның ішінде өнімді бөлу туралы келісімдер (бұдан әрі - келісімшарттар) шарттарының сақталуын бақылауды жүзеге асыру тәртібін «Жер қойнауын пайдалануға арналған келісімшарттар, оның ішінде өнімді бөлу туралы келісімдер шарттарының сақталуын бақылауды жүзеге асыру қағидалары» белгілейді.

Жер қойнауын пайдалануға арналған келісім-шарттарға, жобалау құжаттамаларына мемлекеттік экологиялық және санитарлық эпидемиологиялық сараптамалардың оң қорытындылары және экологиялық рұқсаттың негізінде ғана жер қойнауын пайдалану жөніндегі операцияларды жүргізуге жол беріледі [5].

Кінәлінің заңға сәйкес жүктелінген жоғарыда аталған құқықтық актілердегі талаптарды (міндеттерін) сақтамауды жер қойнауын пайдалану жөніндегі операциялар жүргізу қағидаларын бұзу деп түсінеміз.

Жер қойнауын қорғау және пайдалану қағидаларын бұзу тау-кен жұмыстарының дамуының техникалық жобаларын, жоспарлауын сақтамау, жер қойнауын, атмосфералық ауа, жер, орман, суларды қорғау шарттарын реттейтін стандарттарды (нормалар, ережелер) бұзу, сондай-ақ жер қойнауын қолдану жұмыстарының зиянды әсерінен ғимарат және құрылыстарды бұздан және т.б. тұрады. Жер қойнауын қолдану операцияларын жобалау және жүргізудің жолдары «Жер қойнауы және жер қойнауын пайдалану туралы» ҚР №125-VI кодексінің 20-бабында айтылады [4 б.].

ҚР ӘҚБтК-тің 356-бабының диспозициясында көрсетілген іс-әрекеттерді жасаған сәттен бастап құқық бұзушылық аяқталған болып есептеледі. Бұл норма формальдық құрамға жатады.

Дегенмен де құқыққа қайшы жүріс-тұрыс зардаппен жалғасуы әбден мүмкін (пайдалы қазбалардың құртылуы, сұйылуы, не араласуы және т.б.). Бұл ҚР ҚК-нің 333-бабының 1-тармағында ҚР ҚК-нің 333-бабында жер қойнауын қорғау және пайдаланғаны, қағидаларын бұзғаны үшін қылмыстық жауаптылық бұл іс-әрекет қоршаған ортаға ірі залал келтіруге әкеп соқса немесе әкеп соғуы мүмкін болғанда немесе адамның денсаулығына зиян келтіргенде туындайды. Осы кодекстің 3-бабына сай, ірі залал және ірі мөлшер деп қоршаған ортаны және табиғи ресурстардың тұтынушылық

қасиеттерін қалпына келтіру үшін қажетті шығындардың бір мың айлық есептік көрсеткіштен асатын мөлшердегі құндық көрінісі танылады [6].

Залал орнын толтыру материалдық жауапкершілікпен қамтамасыз етіледі. Е.И. Панфилов еңбегінде, жер қойнауын пайдаланудан келетін экономикалық және әлеуметтік залалдың екі түрін бөліп қарайды. Мұндағы экологиялық залал көзі негізінен әр түрлі.

Мемлекеттік, жеке және аралас тау-кен компанияларының жер қойнауын пайдалануынан түсетін әлеуметтік залал көздері негізінен техногендік залал класымен анықталады. Әлеуметтік залалды анықтағанда моральдық компоненттер, адам денсаулығының жай-күйі (физиологиялық және психикалық жағдайын) ескеріледі.

Жер қойнауын пайдалану саласындағы заңнаманы бұзған жағдайда мемлекетке келтірілген залалдың жалпы сомасы мынадай құрамдастардан құралады [7]:

- пайдалы қазбалар қорларының қалпына келмейтіндей жер қойнауына келтірілген залал;
- жер қойнауын пайдаланғаны үшін салықтарды (төлемдерді) енгізбеу салдарынан әртүрлі деңгейдегі бюджеттердің шығыны;
- іргелес аумақтағы жер қойнауын өз бетімен пайдалану учаскесінде топырақ қабаты мен өсімдіктердің жойылуы (тозуы) нәтижесінде жер және өсімдік ресурстарына келтірілген залал;
- жер қойнауына зиян мөлшері және қоршаған табиғи ортаға зиянды әсерді бағалау жұмыстарын жүргізу шығындары (оның ішінде шығындарды есептеу және тиісті құжаттарды ресімдеу).

Ал экономикалық залал негізінен шығындар мен жоғалған пайдадан тұрады.

Әкімшілік құқық бұзушылықтың (ҚР ӘҚБтК-тің 356-бабының 1-тармағы) субъектісі жеке тұлға, лауазымды тұлға, жер қойнауын пайдаланушы заңды тұлға, ал норманың 2-тармағында тек лауазымды тұлға мен жер қойнауын пайдаланушы заңды тұлға танылады.

Жер қойнауын пайдалану жөніндегі операциялар жүргізу қағидаларын бұзудың субъективті жағы – кінәнің қасақаналық, не абайсыздық нысаны.

Қорытынды

Сонымен, ҚР Конституциясымен кепілдендірілген әркімнің қолайлы қоршаған ортаға құқығы әр түрлі жолдармен, соның ішінде экологиялық құқықбұзушылықтар үшін жауапкершілік көзделген заңнаманы дұрыс қолдану арқылы қамтамасыз етіледі. Құқықбұзушылық түрін дұрыс саралау, өзге ұқсас нормалардан ажырата алу үшін соттардың әкімшілік құқық бұзушылық туралы ҚР ӘҚБтК-нің Ерекше бөлігінің нормаларын қолдануының кейбір мәселелері туралы Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2017 жылғы 6 қазандағы №7 нормативтік қаулысында жер қойнауын пайдалану жөніндегі операциялар жүргізу қағидалары, келісім-шарттар қарастырылған экология саласындағы нормалар нақтыланғаны жөн.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Недра//<https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B5%D0%B4%D1%80%D0%B0> (Жүзінген күні: 18.08.2020 ж.)
2. Недра Казахстана // <http://geoportal-kz.org/index.php/ru/geoinfo-2/maps/35-geoportal>. (Жүзінген күні: 18.08.2020 ж.)
3. Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 5 шілдедегі № 235-V ҚРЗ//<http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000235>. (Жүзінген күні: 18.08.2020 ж.)
4. Жер қойнауы және жер қойнауын пайдалану туралы Қазақстан Республикасының № 125-VI Кодексі. 2017.27.12// «Егемен Қазақстан» 28.12.2017 ж. - № 249 (29228); <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1700000125>.
5. Күлтелеев С.Т., Рахметов Е.Ш. Қазақстан Республикасының экологиялық құқығы: Жалпы және Ерекше бөлім. Оқулық.-Алматы: HAS, 2008.-328 б.
6. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ//<http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>. (Жүзінген күні: 18.08.2020 ж.)
7. Панфилов Е.И. Оценка воздействий на недра и возможных последствий при разработке месторождений полезных ископаемых //Журнал «Горная Промышленность». – №2. – 2008. – С.26.

УДК 342.951;351.84/.85
МРНТИ 10.17.45

Тайторина Б.А.¹, Че А.С.¹, Шабанова А.А.¹

¹ Казахстанский национальный медицинский университет имени С.Д. Асфендиярова
г. Алматы, Казахстан

АНАЛИЗ АКТУАЛЬНЫХ ПРОБЛЕМ ВАКЦИНАЦИИ ПРОТИВ ИНФЕКЦИОННЫХ ЗАБОЛЕВАНИЙ НА ОСНОВЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬНЫХ АКТОВ И СТАТИСТИЧЕСКИХ ДАННЫХ ОБ ИММУНОПРОФИЛАКТИКЕ

Аннотация

В статье осуществлен анализ актуальных проблем вакцинации против инфекционных заболеваний на основе законодательных актов Республики Казахстан и зарубежных стран и статистических данных об иммунопрофилактике. Особое внимание уделено дискуссионным вопросам иммунопрофилактики инфекционных заболеваний у детей. Вопросы иммунопрофилактики актуализируются в свете современной ситуации текущей глобальной пандемии коронавирусной инфекции COVID-19, вызванной коронавирусом SARS-CoV-2.

Подчеркивается особое значение для решения коллизионных ситуаций новых норм и положений в законодательстве, вступивших в силу в связи с принятием Кодекса Республики Казахстан от 7 июля 2020 года № 360-VI «О здоровье народа и системе здравоохранения». Авторами статьи осуществлен обзор и анализ правовых основ вакцинации в Республике Казахстан. При анализе проблемы основное внимание сосредоточено на практике осуществления вакцинации против инфекционных заболеваний у детей в разных странах.

На основе проведенного исследования предложены пути решения главных проблем вакцинации в разных странах.

Ключевые слова: право, закон, кодекс, инфекция, заражение, заболевание, вакцинация, прививка, иммунопрофилактика.

Б.А. Тайторина¹, А.С.Че¹, А.А. Шабанова¹

¹ С.Д. Асфендияров атындағы Қазақ ұлттық медициналық университеті, Алматы қ., Қазақстан

ЗАҢНАМАЛЫҚ АКТІЛЕР МЕН ИММУНДЫҚ ПРОФИЛАКТИКА ТУРАЛЫ СТАТИСТИКАЛЫҚ ДЕРЕКТЕР НЕГІЗІНДЕ ИНФЕКЦИЯЛЫҚ АУРУЛАРҒА ҚАРСЫ ВАКЦИНАЦИЯЛАУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІН ТАЛДАУ

Аңдатпа

Мақалада Қазақстан Республикасы мен шет елдердің заңнамалық актілері және иммундық профилактика туралы, статистикалық деректер негізінде инфекциялық ауруларға қарсы вакцинациялаудың өзекті проблемаларына талдау жасалды. Балалардағы жұқпалы аурулардың иммунопрофилактикасының даулы мәселелеріне ерекше назар аударылды. Иммунопрофилактика мәселелері SARS-CoV-2 коронавирусынан туындаған covid-19 коронавирустық инфекциясының қазіргі жаһандық пандемиясының ағымдық жағдайына байланысты өзекті болып отыр.

«Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» Қазақстан Республикасының 2020 жылғы 7 шілдедегі № 360-VI Кодексінің қабылдануына байланысты күшіне енген заңнамадағы жаңа нормалар мен ережелердің коллизиялық жағдайларды шешу үшін ерекше маңызы атап өтіліп отыр. Мақала авторлары Қазақстан Республикасындағы вакцинацияның құқықтық негіздеріне шолу мен талдау жасалған. Мәселені талдау кезінде басты назар балалардағы жұқпалы ауруларға қарсы әртүрлі елдердегі вакцинацияның жүзеге асырылу тәжірибесіне бағытталған.

Түйін сөздер: құқық, заң, кодекс, инфекция, жұқтыру, ауру, вакцинация, екпе, иммунопрофилактика

B.A. Taitorina¹, A.C. Che¹, A.A. Shabanova¹

¹Kazakh National Medical University named after S.D. Asfendiyarov

ANALYSIS OF CURRENT PROBLEMS OF VACCINATION AGAINST INFECTIOUS DISEASES ON THE BASIS OF LEGISLATIVE ACTS AND STATISTICAL DATA ON IMMUNOPROPHYLAXIS

Abstract

The article analyzes the current problems of vaccination against infectious diseases on the basis of legislative acts of the Republic of Kazakhstan and foreign countries and statistical data on immunization. Special attention is paid to the controversial issues of immunoprophylaxis of infectious diseases in children. The issues of immunization are being actualized in light of the current situation of the current global pandemic of coronavirus infection COVID-19 caused by the SARS-CoV-2 coronavirus.

The special importance for solving conflict situations of new norms and provisions in the legislation that came into force in connection with the adoption of the Code of the Republic of Kazakhstan dated July 7, 2020 No. 360-VI "On people's health and the health care system" is emphasized. The authors of the article reviewed and analyzed the legal framework for vaccination in the Republic of Kazakhstan. When analyzing the problem, the main focus is on the practice of vaccination against infectious diseases in children in different countries.

On the basis of the conducted research, ways of solving the main problems of vaccination in different countries are proposed.

Key words: law, code, infection, disease, vaccination, inoculation, immunization.

Введение

Вопросы иммунопрофилактики инфекционных заболеваний у детей на сегодняшний день вызывают множество споров и разногласий во всем мире. В последние годы наблюдается рост движения против вакцинации, что вызывает тревогу у Всемирной Организации Здравоохранения. В 2019 году ВОЗ пересмотрела список десяти глобальных угроз для здоровья населения, и поставила проблему недоверия к вакцинации наряду с такими проблемами, как атмосферное загрязнение и изменение климата, неприемлемые условия проживания, устойчивость к антибиотикам и неинфекционные заболевания [1].

Антипрививочное движение – это общественное движение, оспаривающее эффективность, безопасность и правомерность вакцинации [2]. Движение против вакцинации появилось так же давно, как и сама вакцинация. Но активизировалось оно после 1998 года, после появления ложной новости - Andrew Wakefield с соавторами опубликовали статью в авторитетном медицинском журнале The Lancet, в которой утверждалось, что обнаружена связь между аутизмом и вакцинацией против кори, краснухи и паротита. Однако проведенное расследование доказало несостоятельность этого утверждения [2]. Согласно заключению экспертов ВОЗ, большая часть доводов антивакцинаторов не подтверждены научными данными и являются опасными заблуждениями [3, с. 40]. Актуальность проблемы повышается в связи с современной ситуацией текущей глобальной пандемии коронавирусной инфекции COVID-19, вызванной коронавирусом SARS-CoV-2.

Цель исследования: на основе законодательных актов о профилактической вакцинации и статистических данных осуществить анализ актуальных проблем и осветить опыт зарубежных стран. Основные задачи исследования: осуществить обзор и анализ правовых основ вакцинации в Республике Казахстан, выявить главные проблемы и вопросы об иммунопрофилактике в Республике Казахстан и зарубежных странах, обозначить пути решения главных проблем вакцинации в разных странах.

Материалы и методы

В результате исследования изучены и проанализированы статистические данные и законодательные акты Республики Казахстан и зарубежных стран. При проведении анализа актуальных проблем вакцинации были использованы научные методы в комплексе, как общие, так и специальные, прежде всего – сравнительно-правовой анализ, научное обобщение, позволяющие сопоставлять отечественную и международную методологию работы.

Результаты и дискуссия

Иммунопрофилактика – одно из приоритетных направлений профилактического здравоохранения. Благодаря вакцинации в Республике Казахстан достигнуто эпидемиологическое благополучие по инфекционным заболеваниям. Ежегодно против инфекционных заболеваний в Казахстане прививаются около 5 млн. человек, в т.ч. 1,3 млн. детей. Охват вакцинацией составляет 95-96%, что в пределах рекомендуемого ВОЗ.

Согласно данным управления эпидемиологического надзора Комитета охраны общественного здоровья МЗ РК за последние 20 лет отмечено значительное снижение заболеваемости краснухой - более чем в 4 тыс. раз, эпидемическим паротитом - более чем в 106 раз, вирусным гепатитом В среди населения - в 38 раз, в том числе среди детей в 317 раз. Поддерживается стабильно низкий уровень заболеваемости коклюшем, единичные случаи дифтерии и столбняка. [4]

В соответствии с действующим законодательством Республики Казахстан вакцинация населения входит в гарантированный объем бесплатной медицинской помощи. Всего в Казахстане можно получить прививку от 21 инфекционного заболевания, из них за счет средств республиканского бюджета – 17 (бешенство, брюшной тиф, клещевой энцефалит, вирусный гепатит «В», гемофильная инфекция типа b, дифтерия, дизентерия, коклюш, корь, краснуха, полиомиелит, столбняк, туберкулёз, чума, эпидемический паротит, сальмонеллез, пневмококковая инфекция), за счет средств местных бюджетов – 4 (вирусный гепатит «А», грипп, сибирская язва, туляремия). Весь процесс по проведению профилактических прививок регламентируется в приказе об утверждении санитарных правил "Санитарно-эпидемиологические требования по проведению профилактических прививок населению" от 16 июля 2018 года № 17206.

Министерством здравоохранения Республики Казахстан поддерживается стратегия ВОЗ по расширению списка инфекционных заболеваний, против которых имеются эффективные вакцины: с 2005 года введена вакцинация детей против краснухи (в комбинации с вакциной против кори и эпидемического паротита); с 2008 года - вакцинация детей против гемофильной инфекции типа b (в комбинации с вакциной против дифтерии, столбняка, коклюша, гепатита В); с 2010 года – поэтапно вакцинация против пневмококковой инфекции [4].

На 2018 год в республике зарегистрировано 13 622 случая отказов от профилактических прививок. Необходимо отметить, что, по сравнению с предыдущими годами, в текущем году преобладают отказы по личным убеждениям, на долю которых приходится 49,5% от всех отказов, по религиозным причинам - 35,3%, недоверие к вакцинам выразили 9,5%, на негативную информацию через СМИ (интернет-ресурс, пресса, ТВ) указали 5,6%, у 0,1% наблюдалась реакция на предыдущую дозу вакцины, у 0,1% выявлена реакция у другого ребенка в семье [5].

Несмотря на усиленную работу по профилактике инфекционных заболеваний, проблема отказа от вакцинации на данный момент является актуальной. Редакция Кодекса Республики Казахстан о здоровье народа и системе здравоохранения от 18 сентября 2009 года предоставляла родителям право не прививать своих детей при наличии письменного отказа и после разъяснительной беседы медицинскими работниками о потенциальной угрозе и опасности отказа от вакцинации. К наиболее вероятным последствиям отказа от прививок относятся: риск заражения опасным инфекционным заболеванием, запрет на выезд из страны и т.д. Исход отказа вакцинации может привести к угрожающим состояниям и даже инвалидности. Для предупреждения вспышек опасных инфекционных заболеваний дети допускались в детские дошкольные учреждения после получения соответствующих прививок. Однако по закону родители имели право самостоятельно решать, будет ли привит ребенок. Ребенок, не получивший профилактическую прививку, также имеет право посещать детский сад и школу. В данный момент в Казахстане не существует законодательных актов, запрещающих посещение детьми детского сада или школы в случае отсутствия прививок. Таким образом, отсутствие прививок не является веским основанием для отказа в приеме детей в детские организованные коллективы. Но в случае установления факта заражения инфекционным заболеванием в организованных коллективах дети, незащищенные от инфекции, отстраняются от посещения детских учреждений до прекращения опасного периода [6].

Более 9 месяцев составил период жаркого обсуждения общественностью новой редакции Кодекса о здоровье народа и системе здравоохранения, в содержание кодифицированного акта внесено 727 поправок. Новый Кодекс о здоровье народа и системе здравоохранения, принятый 7 июля 2020 года, в содержании статьи 85. "Проведение профилактических прививок" регламентирует разделение профилактических прививок на обязательные и добровольные. Пункт 4-й статьи 85 предписывает физическим лицам, постоянно находящимся на территории Республики Казахстан, обязанность получать обязательные профилактические прививки против инфекционных и паразитарных заболеваний, перечень обязательных которых утверждает Правительство. В старой редакции кодекса, принятого в 2009 году, эта норма гласила: "лица вправе получать профилактические прививки против инфекционных и паразитарных заболеваний", то есть родитель мог отказаться от прививок своему ребёнку. Однако непривитые дети будут приниматься в детсады при достижении порогового уровня коллективного иммунитета, который будут определять или Минздрав, или акиматы. Новый кодекс сохранил положение об информированном отказе, представляющем собой письменное согласие родителей о том, что они ознакомлены и несут ответственность за последствия от отказа вакцинировать ребёнка. В Кодекс также внесены поправки об усилении ответственности производителей, поставщиков, реализаторов, дистрибьюторов и других ответственных лиц за качество вакцин. Значительно увеличены размеры штрафов за нарушение правил ввоза, закупки, транспортировки, хранения вакцин, а также порядка проведения экспертизы лекарственных средств (для сравнения: для должностных лиц – 100 МРП (277 800 тенге в 2020 году), для юридических лиц – от 130 до 1000 МРП (от 361 140 до 2 778 000 тенге)). Усилены меры ответственности медицинского персонала, отвечающего за проведение вакцинации.

Одним из наиболее распространенных детских инфекционных заболеваний является корь, вспышки которой за последние несколько лет отмечаются по всему миру. На евразийском континенте с 2017 года осложнилась эпидемиологическая ситуация. Корь — инфекционное вирусное заболевание с очень высокой степенью заразности. По оценкам Всемирной организации здравоохранения, в 2017 году от неё погибло около 110 тысяч человек, из которых 92 тысячи – дети младше 5 лет. Дети, которым сознательно не сделали прививку, становятся главными жертвами этой эпидемии – и её главной причиной [7]. К примеру, только за два месяца 2019 года в 42 странах Европейского региона ВОЗ было зарегистрировано 34 300 случаев заболевания корью, в том числе 13 случаев смерти от кори в трех странах (Албания, Румыния и Украина). Большинство случаев – более 25 000 (>70%) – зарегистрировано в Украине.

28 марта 2019 года Европейский регион ВОЗ сообщил о том, что за 2018 год на территории региона было зарегистрировано в общей сложности 83 540 случаев заболевания корью и 74 случая смерти от этой болезни. Для сравнения, в 2017 году корью заболели 25 869 человек (42 с летальным исходом), а в 2016 году – 5 273 человек (13 с летальным исходом). В 2018 году восемь стран уведомили о выявлении на их территории более 2 000 случаев кори, включая Украину (n=53 218), Сербию (n=5076), Израиль (3140), Францию (n=2913), Италию (n=2686), Российскую Федерацию (n=2256), Грузию (n=2203) и Грецию (n=2193). Несмотря на то, что в 2017 г. в Европейском регионе был достигнут самый высокий показатель охвата второй дозой вакцины от кори (90%), страны, на территории которых происходят вспышки этой болезни, в последние годы сталкиваются с целым рядом проблем, включая в некоторых случаях снижение или стагнацию общего охвата плановой иммунизацией, низкий охват прививками на субнациональном уровне или среди некоторых маргинализированных групп населения, а также недостаточный иммунитет среди пожилых людей. В большинстве случаев корью заражаются непривитые или недостаточно привитые лица [8].

Вспышки заболеваемости корью не обошли стороной и Казахстан. Министерство здравоохранения в 2019 году зафиксировало регистрацию циклического подъема заболеваемости корью, при этом 67% зарегистрировано среди непривитых детей. По официальным данным в 2018 году было выявлено 576 случаев кори (488 или 84,7% не привиты против кори по возрасту) во всех регионах, кроме Атырауской, ЗКО, Костанайской, Кызылординской областей. В 2019 году количество заразившихся выросло в более чем 10 раз (6186) во всех регионах страны [9].

В связи с вышеуказанными данными, в Казахстане сохраняется сложная ситуация по кори. По причине высокой заразности и риска летального исхода был издан приказ о дополнительной

иммунизации против кори и краснухи: в соответствии с Протоколом заседания Республиканского штаба по профилактике инфекционных заболеваний МЗ РК от 28.06.2019 года, на основании Приказа №279 от 05.08.2019 года и.о директора РГП «Больница Медицинского центра Управления делами Президента Республики Казахстан» с целью предупреждения распространения и снижения заболеваемости корью с 16 сентября по 15 октября проводится дополнительная иммунизация (далее ДИ) против кори и краснухи прикрепленного контингента и персонала РГП «БМЦ УДП РК».

Отказ от вакцинации является важной и острой проблемой для всех государств мира. В некоторых странах Европы и Азии существуют достаточно строгие, но эффективные правила и законы, касающиеся иммунопрофилактики. Например, в Бельгии в обязательном порядке всем детям ставят вакцину от полиомиелита. Если же прививка не была сделана без каких-либо медицинских противопоказаний, то бельгийцы рискуют ответить за это в суде. В конце марта 2016 года наказание за отказ от вакцинации детей ввели в Уганде – президент страны подписал закон, предусматривающий наказание в виде тюремного заключения на срок шесть месяцев. То же происходит и в Сингапуре – родители непривитых детей заплатят штраф, а могут и сесть в тюрьму на срок до полугода. В США же все очень противоречиво. Вакцинация в добровольном порядке, однако непривитого ребенка могут не принять в детский сад или школу [10, с.37].

В Австралии же, помимо запрета на посещение невакцинированными детьми дошкольных учреждений, лишают детских пособий родителей, которые отказываются вакцинировать своих детей. Это правило строго соблюдается; из него не делаются исключения для семей, которые возражают против вакцинации по философским или религиозным мотивам. Такой финансовый стимул помог повысить уровень вакцинации, но лишь умеренно. С декабря 2015 (когда было введено это правило) по март 2017 уровень иммунизации годовалых детей вырос примерно на один процентный пункт. [11]

В Италии вступил в силу закон, обязывающий родителей делать прививки детям. Если же дети не будут вакцинированы, их родителей ждет штраф в размере 500 евро (около 208 тыс. тенге), а детей младше шести лет просто не пустят в школу и детский сад. Согласно «закону Лоренцин», названному в честь бывшего министра здравоохранения Италии, чтобы посещать школу и детский сад, детям должны сделать прививки от кори, эпидемического паротита, краснухи, ветряной оспы и полиомиелита. Власти сообщают, что на такой шаг им пришлось пойти из-за роста заболеваемости корью. В соответствии с законом, обязательно делать прививки детям до 16 лет. Если ребенок не предоставляет справку о вакцинации, его родителей ждет штраф, потому что детей от 6 до 16 лет исключить из школы не могут. Но детей до 6 лет без прививок не допускают в детский сад.

Например, в городе Болонья под действие закона попали 300 детей, которых не пустили в детские сады, о чем уведомили родителей. Вновь посещать дошкольные учреждения они смогут только после вакцинации. Власти говорят, что закон уже дает свои результаты. До принятия закона менее 80% детей делали прививки, теперь же статистика приближается к 95% [13].

В Германии для решения сложившейся ситуации правительство использовало более строгие методы. Парламент Германии утвердил закон, обязывающий делать прививки против кори детям, посещающим детский сад и начальную школу. Закон, регламентирующий иммунопрофилактику против кори, вступил в силу в марте 2020 года. По информации издания, родителям и школам, которые отказываются выполнять требования законодательства, грозят штрафы до 2,5 тыс. евро (около 1 млн. тенге). Согласно закону, при приеме в детские сады, частные ясли, а также в школы родители должны предоставить справку о наличии у детей прививки от кори (либо о перенесенном заболевании и приобретенном в результате этого иммунитете). Родители детей, которые уже посещают детские сады и школы, должны будут представить справку о прививке до 31 июля 2021 года. Если родители отказываются прививать своих детей, посещающих детсад или школу, штраф может достигать 2500 евро [14]. В целом, ребенок с рождения до 16 лет может получить до 13 прививок от разных заболеваний.

Заключение

Профилактика инфекционных заболеваний является важным аспектом в сфере здравоохранения. В результате обработки информации по данной теме выявлены проблемы: высокий уровень отказов от вакцинации, увеличение числа заболевших инфекционными заболеваниями, протест

против введения нового закона о вакцинации. В мире существуют такие методы решения вопроса как: лишение социальных выплат в случае отказа от вакцинации, штрафы, ограничение обучения в школьных учреждениях и т.д.. Данные правила показали свою эффективность и значительный прогресс в решении вопроса о прививках. Но не стоит забывать, что ответственность за здоровье лиц, получающих прививки, должны нести солидарно как государство, так и родители (опекуны) в случае вакцинации несовершеннолетних. Проблема отказа от вакцинации является одной из главных на данный момент как для государства, так и для всех граждан Республики Казахстан. Качество результатов иммунопрофилактики требует повышения осведомленности граждан о рисках и опасностях получения и отказа от прививок, а также строгой реализации норм, регулирующих данный процесс. При решении вопроса о прививках должны учитываться данные, полученные за предыдущие годы, опыт зарубежных стран, где уровень вакцинирования приближается к оптимальному, а риск побочных эффектов и нежелательных реакций сводится к минимуму.

Список использованной литературы

- 1 2018: Десять угроз здоровью человечества в этом году. - Режим доступа: <https://www.who.int/features/2018/10-threats-global-health/ru/>
- 2 Антивакцинолаторство. - Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Антивакцинолаторство>
- 3 Пирогова И. А. Современные представления о пользе и вреде вакцинопрофилактики // И. А. Пирогова, М. В. Шалдина // Вестн. Совета молодых ... 2017. – Т. 2, № 2(17). – С. 39-42.
- 4 Минздрав призывает позаботиться о своем здоровье и своевременно получить профилактические прививки - Режим доступа: <https://gov.egov.kz/memleket/entities/dsm/press/news/details/minzdrav-prizyvaet-pozabotitsya-o-svoem-zdorove-i-svoevremenno-poluchit-profilakticheskie-privivki?lang=ru>
- 5 В Минздраве обсуждены вопросы профилактики инфекционных заболеваний”. - Режим доступа: <https://gov.egov.kz/memleket/entities/dsm/press/news/details/v-minzdrave-obsuzhdeny-voprosy-profilaktiki-infekcionnyh-zabolevaniy?lang=ru>
- 6 Отказ от прививок и ответственность за отказ - Режим доступа: https://egov.kz/cms/ru/articles/health_care/2Fotkaz_ot_privivok
- 7 Дополнительная иммунизация против кори и краснухи - Режим доступа: <http://bmcudp.kz/ru/patients/prevention/hls-center-news/dopolnitelnaya-immunizatsiya-protiv-kori-i-krasnukhi.html>
- 8 Vaccination: European Commission and World Health Organization join forces to promote the benefits of vaccines. 12 September 2019 Joint News Release Brussels, Belgium <https://www.who.int/news-room/detail/12-09-2019-vaccination-european-commission-and-world-health-organization-join-forces-to-promote-the-benefits-of-vaccines>
- 9 Большинство отказывающихся от прививок в Казахстане делают это по личным и религиозным причинам: <https://kursiv.kz/news/medicina/2019-04/bolshinstvo-otkazyvayuschikhsya-ot-vakcinacii-v-kazakhstane-delayut-eto-po>
- 10 Соколова Н.А. “Особенности реализации отдельных прав пациента в современных условиях” Медицинское право. - 2010. - № 3.- С.35-38.
- 11 The National Immunisation Strategy for Australia 2019-2024: <https://www.health.gov.au/news/national-immunisation-strategy-for-australia-2019-to-2024#:~:text=The%202019%2D2024%20Strategy%20comprises,in%20people%20of%20all%20ages>.
- 12 Larson H.J., Jarrett C., Eckersberger E., Smith DMD., Paterson P. Understanding vaccine hesitancy around vaccines and vaccination from a global perspective: a systematic review of published literature, 2007–2012. Vaccine. 2014. Pubmed Vaccine. 2014 Apr. 17;32(19):2150-9. doi: 10.1016/j.vaccine.2014.01.081. : <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/24598724/>
- 13 BBC News 12 march 2019 “Italy bans unvaccinated children from school”: <https://www.bbc.com/news/world-europe-47536981>
- 14 Germany Mandates Measles Vaccine: <https://www.nytimes.com/2019/11/14/world/europe/germany-measles-vaccine.html>

УДК: 342.9:35.07

МРНТИ: 10.17.21

Қ.Тұрлыханқызы¹

¹ Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы қ., Қазақстан

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТТІҢ ҚАЛЫПТАСУ КЕЗЕҢДЕРІ

Аңдатпа

Мақалада мемлекеттік қызметтің бір саласы ретінде және мемлекеттік қызметшілердің мемлекеттік органдардағы биліктің міндеттері мен функцияларын іске асыруға бағытталған лауазымдық өкілеттілігін атқару жөніндегі қызметі туралы мәселелер қарастырылады. Сонымен бірге, мемлекеттік қызметшілер лауазымдық міндеттерін атқарған кезде заңдардың талаптарын басшылыққа алу және саяси партиялардың, қоғамдық бірлестіктері мен олардың органдарының шешімдерін орындау туралы сөз болады.

Түйін сөздер: мемлекеттік қызмет, мемлекеттік басқару кезеңдері, басқару жүйесі, реформа, саяси партия, мемлекеттік билік органы, мемлекеттік қызметші.

Турлыханқызы К.¹

¹Казахский национальный педагогический университет им. Абая, г. Алматы, Казахстан

ЭТАПЫ СТАНОВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЫ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы о деятельности государственных служащих как одной из сфер государственной службы и по исполнению должностных полномочий, направленных на реализацию задач и функций власти в государственных органах. Вместе с тем, речь идет о руководстве требованиям законодательства при исполнении государственными служащими должностных обязанностей и выполнении решений политических партий, общественных объединений и их органов.

Ключевые слова: Государственная служба, этапы государственного управления, система управления, реформа, политическая партия, орган государственной власти, государственный служащий.

К.Turlykhanqyzy¹

¹Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

STAGES OF FORMATION OF PUBLIC SERVICE IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract

The article deals with questions about the activities of civil servants as one of the spheres of public service and the execution of official powers aimed at implementing the tasks and functions of power in state bodies. At the same time, we are talking about the management of legal requirements in the performance of official duties by civil servants and the implementation of decisions of political parties, public associations and their bodies.

Keyword: Civil service, stages of public administration, management system, reform, political party, public authority, civil servant.

Жоғары мемлекеттік басқару органдарының толыққанды әрекет етуі, оның үстіне еліміздегі әлеуметтік-экономикалық және саяси өзгерістерді ойдағыдай іске асыруы тиімді және жедел өзгерістерге өмірдің қалыптасып отырған нақтылықтарына тұрақты бейімделу мүмкін емес. Экономикада, әлеуметтік және саяси салаларда реформаларды жүзеге асыру және оларды қорытындылары,

әлбетте, Қазақстанның бүкіл мемлекеттік аппаратының нәтижелі де тиімді жұмысына тікелей байланысты.

XX ғасырдың 80-ші жылдарының соңы мен 90-шы жылдарының басында КСРО-да бір өзі билеп-төстеген және жетпіс жыл бойы КОКП мен кеңес мемлекетінің ат төбеліндей басшы тобының мүддесіне бағынған бір кездергі құдіретті, алайда қарапайым адамдарға қатыгез әміршілдік-әкімшілдік жүйе елеулі мүдірістерге жол бере бастады. Ол жүйенің кабетін жаңартудың, оны ішінара қайта құру мен кейбір жаңғыртудың барша ебедейсіз әрекеттері нәтижесіз болды, өйткені қоғамның коммунистік иллюзиядан арылуына байланысты мемлекеттік басқарудың әміршілдік-әкімшілдік жүйесі дейтін қалып-үлгінің өзінің болашақсыздығы нақтылыққа айналды [4, 174 б.].

Егер сол тұста мемлекеттік басқарудың бүкіл жүйесін реформалау жөнінде дер кезіндегі қадамдар жасалмағанда, Қазақстан тәуелсіздіктің 10 жылында өз дамуының бүгінгідей прогресіне қол жеткізе алмас еді.

1991 жылы тәуелсіздік алуымызбен Қазақстанда оның тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаевтың бастамасы бойынша жедел түрде жаңа ұлттық мемлекеттілікті құру басталды. Алғаш рет және өте қысқа мерзімде мемлекеттік басқарудың жаңа, тиімді әрекет ететін жүйесін құрудың тарихи да ел тағдырын шешер мақсаты талдап жасалып, жария етілді, сөйтіп мемлекеттік қызметкерлердің кәсіби корпусын қалыптастыру бастау алды. Осындай міндеттерді шешу қажеттігімен КСРО-ның бұрынғы республикаларының бәрі де бетпе-бет келді. Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығының жаңадан құрылған мемлекеттері іс жүзінде мемлекеттік құрылымды реформалауға бір мезгілде кірісті, содан да бүгін қазақстандықтардың бұл бағытта біздің қаншалықты алға жылжығанымызды салыстыру мүмкіндігі бар.

Азаматтардың барлық сындарлы өтініш-тілектерін жедел әрі тиімді қарастыратын «Халық үніне құлақ асатын мемлекет» тұжырымдамасын іске асыру – бәрімізге ортақ міндет.

Билік пен қоғам арасында тұрақты диалог орнату арқылы ғана қазіргі геосаяси ахуалға бейімделген үйлесімді мемлекет қалыптастыруға болады.

Сондықтан азаматтық қоғамға қолдау көрсетіп, оның әлеуетін нығайта түсу керек. Сондай-ақ, аса маңызды жалпы мемлекеттік міндеттерді шешу үшін талқылау жұмыстарына азаматтық қоғамның мүмкіндіктерін кеңінен қолдану қажет [5].

Мемлекеттік қызметшілерді қызметтік міндеттерін адал, ынталы атқарғаны, ерекше маңызды және күрделі тапсырмаларды орындағаны үшін көтермелеу.

– Мемлекеттік қызметшілердің қызметтік міндеттерін орындамағаны не тиісінше орындамағаны және өздерінің өкілеттігін асыра пайдаланғаны үшін жеке жауаптылығы.

– «Мемлекеттік қызмет туралы» Заңда мемлекеттік органдарда саяси партиялардың ұйымдарын құруға жол берілмейтіндігі ерекше атап айтылған. Мемлекеттік қызметшілер лауазымдық міндеттерін атқарған кезде заңдардың талаптарын басшылыққа алуға тиіс және саяси партиялардың, қоғамдық бірлестіктер мен олардың органдарының шешімдеріне байланысты болмауы керек.

Қазақстан Республикасында осы заманғы мемлекеттік басқару жүйесінің қалыптасу шешуші кезеңдерге бөлуге болады. Олар, әлбетте, жаңа қазақстандық мемлекеттілікті құру мен елді реформалаудың негізгі кезеңдерімен сәйкес келді.

Қазақстандық қоғамтанушылар мен заңгер құқықтанушылар, әдетте, жаңа мемлекеттіліктің құрылысы мен қалыптасуының төрт-бес кезеңі атап көрсетеді. Бұл нені білдіреді? Біріншіден, бүкіл процесс өте қысқа, былайша айтқанда, тым аз мерзімде жүзеге асырылғанын дәлелдейді. Екіншіден, он жыл бойына бірінші кезекте мемлекеттік құрылыс реформаларының нормативтік құқықтық және институттық базасын жетілдіру және институтты базасын жетілдіру жоспарлы да дәйекті түрде жүргенін көрсетеді.

Бұл процестің әрбір кезеңі күн тәртібіндегі нақты тарихи, экономикалық саяси және әлеуметтік міндеттерге сай келуімен және қоғамға дағдарыс тигізетін ықпалды жұмсартуға бағытталуымен сипатталады.

1991 жылғы желтоқсанда Қазақстанның тәуелсіздік алуымен мемлекеттік басқару жүйесін реформалаудың бірінші кезеңі басталды.

Біз оны өте күрделі жағдайда қолға алдық. Бұл кезең өткеннің әлі де айтарлықтай күшті екпінімен, жергілікті әкімшіліктер бұрынғы партия комитеттеріне "егіздің сынарындай" ұқсас болып, өткілетті органдар бұрынғысынша көне халық депутаттары кеңестерінің деңгейінде әрекет еткен ескі

калыптар мен қатан дәстүрлердің тұтас қойыртпағы адамдардың санасында орын алып, нақты өмірде сақталып тұруымен сипатталады.

Жаңа мемлекеттік билік органдарының қалыптасуы КОКП диктатының, жоспарлы социалистік экономика мен іс жүзінде барлық материалдық-техникалық және қаржы ресурстары алыстағы және "шет аймақтардың" қажеттеріне немқұрайлы Орталықтан бөлудің орталықтандырылған жүйесінің салдары ретіндегі аса терең экономикалық, саяси әлеуметтік және рухани дағдарысты еңсеруге байланысты міндеттерді шешудің шеруінде жүріп жатты.

Нақ осы кезеңде Қазақстанда жаңа тәуелсіз мемлекеттің базалық институттары қалыптастырылып, сыртқы және ішкі саясаттың тұғырнамалық принциптері қаланды. Ел басшылығының салиқалы да сарабал бағытының арқасында біз қатерлі ішкі саяси қақтығыстарға ұрынбай, халықаралық аренада тұрлаулы мемлекет имиджін және Қазақстан ұлтының бірлігін сақтап қала алдық.

Бұл кезеңде Қазақстанда кеңестік социалистік республика моделінен президенттік басқару нысанындағы мемлекетке көшу жүзеге асырыла бастады. Бүгінде осынау процесс революциялық емес, эволюциялық сипатта жүрді деп батыл айтуға болады. Өйткені ол өзімен бірге толықтай іске асырылған реформаларды ала келді. Негізгі бастау елімізде жаңа жоғары мемлекеттік органның белгіленуі болды, оның функцияларын Қазақстан Республикасының Президенті атқарды.

Бірінші кезекте атқару билігінің жоғарыдан төмен қарай ретті негізгі құрылды. Бұл кезеңде атқару органдарының жүйесінде бұрын республика юрисдикциясынан іс жүзінде тыс тұрған салаларды басқаруды қамтамасыз еткен жаңа құрылымдар пайда болды. Олар – Сыртқы істер, Қорғаныс, Ішкі істер министрліктері, Ұлтық қауіпсіздік комитеті және басқалары.

Атқару билігінің жүйесін нығайтумен бір қатарда жергілікті өкілетті органдардың реформасы жүргізілді 1994 жылдың басында. Кеңестердің өзін-өзі таратуынан кейін жергілікті орындарда жаңа органдар – мәслихаттар құрылды.

Іс жүзінде жаңадан құрыла бастаған мемлекеттік басқару Құрылымы барлық деңгейдегі мемлекеттік аппарат жұмысын ұйымдастыруға да жаңа көзқарастарды талап етті. Бұл кезеңде біз мемлекеттік қызметті ұйымдастырудың Қазақстан үшін оңтайлы моделін іздестіруге кірістік.

Мемлекеттік органдарды реформалаудың екінші кезеңі конституциялық реформа өткізумен және 1995 жылғы тамызда бүкілхалықтық референдумда Қазақстанның жаңа Конституциясы қабылдануымен байланысты. Негізінен нақ сол кезде әлеуметтік-экономикалық және саяси өзгерістер барысының ғана емес, сонымен бірге бүкіл мемлекеттік басқару жүйесінің тағдыры айқындалды.

1995 жылғы Конституция Қазақстан Республикасында президенттік басқару нысанының орнатылғанын жария етті. Конституциялық нормаларға сәйкес Қазақстан Республикасының Президенті ішкі және сыртқы саясаттың негізгі бағыттарын айқындап, биліктің заң шығару, атқару және сот тармақтарының келісіп жұмыс істеуін қамтамасыз етеді, халық пен мемлекеттік билік бірлігінің, Конституцияның мызғымастығының, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының нышаны мен кепілі болып табылады. 1995 жылғы Қазақстан Конституциясы мемлекеттік билікті атқару, өкілетті және сот тармақтарына бөлудің демократиялық принципін бекітті, сонымен бірге оның бірлігіне кепілдік берді.

Елдің қолданыстағы Конституциясы бойынша Қазақстанда атқару билігінің жүйесін республика Үкіметі басқаратын болды. Ал еліміздің өкілетті органдары қос палаталы кәсіби Парламент және жергілікті мәслихаттарға өзгертілді. Қазақстан Жоғарғы сот басқаратын тәуелсіз сот жүйесі құрылды. Тұңғыш рет Қазақстан конституциялық заңдылықтың сақталуын қадағалау жөніндегі басты орган ретінде Конституциялық Кеңес тағайындалды.

Осылайша, 1995 жылғы Конституцияның негізінде түзілген Қазақстандағы мемлекеттік билік органдарының жүйесі және Жаңа заңдардың қабылдануы бүкіл билік органдарының ретті жұмыс істеуін қамтамасыз етті. Экономиканы одан әрі мемлекет меншігінен алу және гиперинфляцияны тежеу, макроэкономиканың тұрақтануы және ішкі саяси тұрақтылықтың нығайтылуы осынау жұмыстың нәтижесі болды. Сондан екі жылдан кейін сыртқы бақылаушылар Қазақстандағы инвестициялық өрлеу туралы айта бастап, капиталдың ағыны өндірістік салаға көптен күткен жандануды әкелді [3].

Мемлекеттік аппараты реформалау мақсатында осы кезеңде Қазақстан Республикасы Президентінің «Мемлекеттік қызмет туралы» заң күші бар Жарлығы шықты. Нақ соның негізінде

мемлекеттік қызметті реформалау және мемлекетке қызмет ететін кәсіби корпуссты қалыптастыру жөніндегі нақты жұмыс басталды [1].

Мемлекеттік аппаратты реформалаудағы үшінші кезеңнің басталуы 1997 жылы "Қазақстан-2030" стратегиясының қабылдануымен айқындалды. Бұл құжатта кәсіби мемлекеттік қызметті құру Қазақстанның ұзақ мерзімді дамуының негізі басымдықтарының бірі ретінде белгіленді. Стратегияда нарықтық экономика жағдайы үшін оңтайды және ұзақ мерзімді басым мақсаттарды орындауға қабілетті осы заманғы тиімді мемлекеттік қызмет пен басқару құрылымдарын құру міндеттері қойылды.

Алға қойылған міндеттерді орындау мақсатында мемлекеттік органдарды қайта ұйымдастыру жүргізілді. Министрліктер мен республикалық ведомстволардың саны 2 еседен астамға дерлік қысқартылды. Орталық және жергілікті билік органдарының өкілеттіктері қайта бөлінді. Жергілікті билік органдарының функциялары әлде-қайда кеңейтілгенін атап өткен жөн.

«Қазақстан – 2030» стратегиясының негізінде ұзақ мерзімді, орта мерзімді және қысқа мерзімді жоспарлар мен іс-әрекет бағдарламаларына талдау жасалып қазір іске асырылуда [2].

Сондықтан, облыстың көлеміндегі мемлекеттік қызметкерлердің біліктілігі мен мамандықтарын да талдау қажет.

Тұтастай алғанда, бұл кезеңде біз мемлекеттік қызметкерлердің кәсіби кадрлар корпусының негізгі қалап, осы заманғы, нарықтық экономика үшін оңтайлы құру жолында елеулі де табысты қадамдар жасай алдық.

Осынау заңнамалық актінің негізінде барлық мемлекеттік лауазымдар саяси және әкімшілік болып бөлінді. Саяси мемлекеттік қызметкерлерге барлық тағайындалатын лауазымды адамдар мен олардың орынбасарлары жатқызылды. Биліктің атқару тармағындағы қалған барлық лауазымдар – бүкіл кадр корпусының 90 пайыздан астамы әкімшілік мемлекеттік қызметкерлер болып табылады. Олар саяси тағайындалушылар ауысқан ретте негізсіз жұмыстан шығарудан ел заңдары арқылы толық қорғалған.

Бұдан былайғы жерде сол секілді өзге де құқық бұзушылыққа араласқан адамдарға мемлекеттік қызметке жол толығынан жабық. Ел тарихында тұңғыш рет "Қазақстан Республикасы мемлекеттік қызметкерлерінің қызмет этикасының тәртібі" талдап жасалып, бекітілді.

Бүгінде жалпы ұлттық деңгейде және жергілікті орындарда жаңа мемлекеттік құрылымдар жұмыс істеуде, олардың қызметі нарықтық экономикаға және демократиялық принциптерге негізделген қоғамдық қатынастардың осы заманғы сипатына қай келді. Солай болсадағы, Қазақстанның мемлекеттік басқару сатысында жүзеге асқан елеулі ілгерілеулерге және бұл саладағы айқын жетістіктерге қарамастың, біз әлі де мемлекеттік басқарудың тиянақталған және осы заманғы талаптарға сай келетін жүйесін түзіп болған жоқпыз деп ойлаймын.

Еліміз өз дамуының қазіргі кезеңінде күн тәртібіндегі күрделі де өзекті міндеттерді шешу үшін мемлекеттік биліктің бүкіл жүйесін одан әрі жетілдіруді қажет етеді.

Қол жеткен жетістіктермен қатар, бүгінде мемлекеттік басқару жүйесінде проблемалар да жеткілікті олардың әрқайсысы мұқият зерттеуді және шешуді талап етеді. Олардың кейбіріне егжей-тегжейлі тоқталғым келеді. Әсіресе, аймақтарда жұмыс істейтін мемлекеттік қызметкерлер ішіндегі әйелдерге берілген орын да қоғам талаптарына сай болып отырған жағдайы бар. Әйелдердің әлеуметтік жағдайы да назардан тыс қалмай, оларды қоғам мәселелерін шешуге ат салысып, бірқатар маңызды жұмыстарды атқара алатындықтары көп жылдар мен ғасырлар бойы дәлелденген.

Мемлекеттік өзге органдарға да, атап айтқанда, сот инстанциялары мен прокуратураға түсіп жататын шағымдар да аз емес. Және де мұндай араласулардың көптеген оқиғалары айқын сыбайлас-тықтың және лауазымдық құқық бұзушылық пен қылмыстық жәйттермен тікелей байланысты.

Меніңше, мұнайда практика көп ретте кейбір мемлекеттік органдардың заңға тәуелді әрқилы кесімдерді қабылдауды мен іс жүзінде қолданылуына бақылаудың жетімсіздігінен туындайды. Өкінішке орай, іс жүзінде бүкіл министрліктер мен ведомстволар, барлық деңгейдегі әкімшіліктер осы мәселеде шектен шығып жатады. Кейде бұл тар өрісті ведомстволық нұсқаулар әрқилы жергілікті ережелердің қисынсыздығы мен батысқандығы соншалық, олар еліміздің қолданыстағы заңнамасын бұзып жатады, өмірлік маңызды салаларда әбігерлік туғызып, адамдардың қалыпты өмір сүріп, жұмыс істеуіне кедергі келтіреді. Ішкі ведомстволық қандай да бір өкіммен еш жерде көзделмеген есеп беру белгіленіп, жергілікті органның жекелеген қызметкерлеріне тіпті министрлердің де

түсіне енбейтін құқықтар мен функциялар берілетін оқиғаларды қажетіне қарай келтіре беруге болады. Жергілікті органдардың кәсіпкерлік құрылымдарға жергілікті өкіметтің баланысындағы әлеуметтік нысандарды күтіп ұстауға кейде ауызша тапсырма беру әрекеттерді де құқықтық нормалар мен қолданыстағы заңнамаға жаппай қарама-қайшы келіп жатады.

Қалыптасқан ахуалды және жергілікті орындардағы іс жағдайын ескере отырып, бүгінгі күні түрлі мемлекеттік құрылымдардың заңға тәуелді келісімдер мен ведомстволық нұсқаулар қабылдау практикасын ретке келтіру қажеттігі әбден пісіп жетілді деп ойлаймын. Бәріміз де қызметтік арызы бойынша мұны қадағалауға тиістілер де, жұртшылық та былыққа батқан бюрократияға еліміздің қолданыстағы заңдарында көзделмеген функциялар мен өкілеттіктерді иемденіп, қаптата беру құқығын ұсын салмауға тиіспіз. Мемлекеттік аппараттың әрбір қызметтері де өз кезегінде шынайы билікке адамдарға қызмет ету арқылы ғана жетуге болатынына ой жіберуі керек. Бұл ақиқат бізге көне заңдардан жеткен. Бұл тәртіптің бүгінгі күні де еш баламасы жоқ.

Қазақстанның мемлекеттік басқару жүйесіне ықпал ететін екінші проблема өзінің пайдакүнемдік мүдделерін қанағаттандыруға қол жеткізгісі келетін әркілі жекеменшік құрылымдар тарапынан мемлекеттік органдар қызметіне жасалатын келеңсіз ықпалдың қаптаған практикасымен байланысты.

Қорытындылай келгенде, бүгінде біздің елімізде белгілі дәрежеде саясаттанған қаржы-экономикалық топтар қалыптасты, олар кейбір сәттерде мемлекеттік басқару жүйесіне ықпал етуге тырысады. Бұл топтар ашықтан-ашық мүдде оздыру қызметімен айналысып, сол мақсатпен «өз адамдарын» атқару және өкілетті билік органдарына өткізуге күш салады. Осы мүдде оздырушылық арқылы жекелеген құрылымдарға пайдалы болғанымен, көп ретте ел мүддесіне қайшы келетін басқару шешімдерін өткізу әрекеті жасалады. Бұқаралық ақпарат құралдарында жекелеген мемлекеттік органдардың да, сол секілді лауазымды адамдардың да қызметін сынауға кей реттерде мүдделі экономикалық топтар айдап салады және ондай сындар негізінен солардың тар өрісі мүдделерін көздейді. Бүгінде белгілі бір топтардың мүддесіне бола қолайсыз саяси қайраткерлерге, жекелеген министрлер мен әкімдерге қарсы сын ұйымдастыру қолданылып жүргенін байқамау мүмкін емес. Және де біз мұндай шабуылдардан мүдделікті жиі байқап жүрміз.

Тұтастай алғанда, мемлекеттік басқарудың барлық органдарының және атап айтқанда, мемлекеттік қызметін арттыру бірінші кезекте жаңа қазақстандық мемлекеттілікті қалыптастыруға, біздің Отанымыздың гүлденуіне қол жеткізуге және Қазақстан азаматтары үшін прогресс әлеуметтік жобаларды ілгерілетуге бағытталған.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасы Мемлекеттік қызмет туралы заңы 23 қараша 2015 ж. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000416> (өтініш берген күні: 01.09.2020)
2. Назарбаев Н.Ә. Қазақстан - 2030. Ел Президентінің Қазақстан халқына жолдауы.- Алматы:2010ж. https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/kazakhstan-respublikasynyn-prezidenti-n-a-nazarbaevtyn-khalykka-zholdauy-2010-zh_1341123470 (өтініш берген күні: 01.09.2020)
3. Бердалиев К.Б. Қазақстандағы аймақтық басқару мәселелері // "Экономика и бизнес" журналы. – 1996.
4. Қазақстан Республикасының Конституциясы. 1995 ж. 30 тамыз. – Алматы: Юрист, 2018 ж.
5. Қуандықов Е., Маликова Ш., Есетова С. «Құқықтану» 2007. – 174 б.
6. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы . – 2020 ж. https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyn-kazakhstan-halkyna-zholdauy-2020-zhylgy-1-kyrkuiek (өтініш берген күні: 01.09.2020)

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ КРИМИНОЛОГИЯ УГОЛОВНОЕ ПРАВО КРИМИНОЛОГИЯ CRIMINAL LAW CRIMINOLOGY

УДК: 343.2/.7

МРНТИ: 10.77.01

«Ежегодно в стране регистрируется более 2000 коррупционных преступлений. Привлекается к ответственности в среднем свыше 1000 лиц. Мы вместе должны решительно противостоять этой социальной болезни. Моя принципиальная позиция: государство должно бороться с коррупцией до полного ее искоренения» – Касым-Жомарт Токаев.

Жанабекова Э.Б.¹

*¹магистрант КазНПУ имени Абая, 2 курс по специальности Юриспруденция
Научный руководитель: к.ю.н., ассоц. проф. ККСОН РК Сералиева А.М.*

ФОРМИРОВАНИЕ АНТИКОРРУПЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ В ОБЩЕСТВЕ

Аннотация

В статье рассматриваются особенности и меры по формированию антикоррупционной культуры в обществе, особенно среди молодежи. Предупреждение коррупции становится проблемой каждого человека, так как возрастает социальная несправедливость в обществе, растет преступность и т.д. Многие из негативных явлений в обществе - следствие коррупции. Мы пришли к выводу, что в основе антикоррупционной культуры лежит правовая культура каждого человека, которая не образовывается сама по себе, и здесь конечно большая роль принадлежит школам и вузам, где основным из приоритетов формирования антикоррупционной культуры утверждается нулевая терпимость к коррупции. Нулевая терпимость – это отрицательная реакция граждан или нежелание мириться даже с мелкими правонарушениями, поэтому цель образовательного процесса должна формироваться на принципе неприятия коррупции. Поэтому в школах и в вузах необходимо проводить праворазъяснительную работу, например, связав ее с национальными традициями и национальной идеей «Мәңгілік Ел». Меры, направленные на формирование антикоррупционной культуры должны осуществляться в рамках государственной политики, основанный на реализации стратегии «Казахстан-2050».

Ключевые слова: коррупция, антикоррупционная культура, правовая культура, антикоррупционное сознание, нулевая терпимость.

Э.Б. Жанабекова¹

*¹Абай атындағы ҚазҰПУ-дың 2 курс құқықтану мамандығының магистранты
Ғылыми жетекшісі: з.ғ.к., қауымд.профессор Сералиева А.М.*

ҚОҒАМДА СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ МӘДЕНИЕТТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Аңдатпа

Бұл мақалада қоғамда, әсіресе жастар арасында сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру бойынша ерекшеліктер мен шаралар қарастырылады. Сыбайлас жемқорлықтың алдын алу әрбір адамның проблемасына айналады, өйткені қоғамдағы әлеуметтік әділетсіздік өседі, қылмыс өседі және т.б. қоғамдағы көптеген жағымсыз құбылыстар - сыбайлас жемқорлықтың салдары. Біз

сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениеттің негізінде әрбір адамның құқықтық мәдениеті жатыр, ол өздігінен қалыптаспайды және бұл жерде, әрине, сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастырудың негізгі басымдықтарының бірі сыбайлас жемқорлыққа нөлдік төзімділік бекітілетін мектептер мен жоғары оқу орындарына үлкен рөл тиесілі деген қорытындыға келдік. Нөлдік төзімділік – бұл азаматтардың теріс реакциясы немесе ұсақ құқық бұзушылықтарға да төзгісі келмеуі, сондықтан білім беру процесінің мақсаты сыбайлас жемқорлықты қабылдамау қағидатына негізделуі керек. Сондықтан мектептер мен жоғары оқу орындарында құқықтық түсіндіру жұмыстарын жүргізу қажет, мысалы, оны ұлттық дәстүрлермен және "Мәңгілік Ел" ұлттық идеясымен байланыстыру қажет. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыруға бағытталған шаралар "Қазақстан-2050" стратегиясын іске асыруға негізделген мемлекеттік саясат шеңберінде жүзеге асырылуға тиіс.

Түйін сөздер: сыбайлас жемқорлық, сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет, құқықтық мәдениет, сыбайлас жемқорлыққа қарсы сана, нөлдік төзімділік.

Zhanabekova E.

Master's Student of Abai KazNPU, 2nd year, major Law

Scientific supervisor: Associate Professor, Ph.D. Seralieva A.

FORMATION OF AN ANTI-CORRUPTION CULTURE IN SOCIETY

Abstract

This article discusses the features and measures for the formation of an anti-corruption culture in society, especially among young people. Prevention of corruption becomes a problem for every person, as social injustice in society increases, crime increases, etc. Many of the negative phenomena in society are the result of corruption. We came to the conclusion that the anti-corruption culture is based on the legal culture of each person, which is not formed by itself, and here, of course, a large role belongs to schools and universities, where zero tolerance for corruption is the main priority for the formation of an anti-corruption culture. Zero tolerance is a negative reaction of citizens or unwillingness to put up with even minor offenses, so the goal of the educational process should be based on the principle of rejection of corruption. Therefore, it is necessary to conduct legal explanatory work in schools and universities, for example, linking it with national traditions and the national idea "Mangilik El". Measures aimed at creating an anti-corruption culture should be implemented within the framework of state policy, based on the implementation of the strategy "Kazakhstan-2050".

Keywords: corruption, anti-corruption culture, legal culture, anti-corruption consciousness, zero tolerance.

Коррупция – один из первых факторов, мешающих развитию общества. Уровень и масштабы существующей в стране коррупции сдерживают экономическое развитие, негативно снижают имидж страны.

Согласно п.3 ст. 6 Закона РК от 18.11.2015 года № 410-V «О противодействии коррупции», система мер противодействия коррупции включает в себя и *формирование антикоррупционной культуры* [1].

Антикоррупционная культура является феноменом антикоррупционного сознания. Антикоррупционное сознание – это совокупность понятий, теорий, представлений и чувств, взглядов и эмоций, оценок и установок, выражающих отношение людей к коррупции как социальному злу [2].

Антикоррупционная культура – это качество личности, включающее знания о пагубности коррупции для благосостояния и безопасности общества, это состояние индивида, который не просто не желает мириться с проявлениями коррупции, а стремится к устранению этого явления. Отсюда антикоррупционная культура – это определенные ценностные установки и способности, направленные на проявление активной гражданской позиции относительно коррупции [3].

Вместе с тем антикоррупционная культура индивида отражает степень и характер развития его личности, что и выражается в уровне правомерности его деятельности. Это говорит в пользу того тезиса, что никто не бывает, как правило, лишен антикоррупционной культуры, просто она бывает либо очень низкой, либо высокой. Итак, антикоррупционную культуру можно рассматривать в следующем алгоритме: правовой багаж индивида – привычка его к законопослушному поведению – правовая активность против коррупции, т. е. способность и мотивация к использованию правовых средств к антикоррупционной деятельности. А это значит не просто стремление индивида строить

свое поведение в соответствии с правовыми нормами, а готовность остановить любое правонарушение, связанное с коррупцией. Поэтому индивид не совершает коррупционных действий, исходя не из-за страха наказания, а прежде всего потому, что он сам считает такие действия недостойными и противоречащими жизненным принципам. В этом, в частности, заключается личностный характер ценностно-нормативной сферы индивида, которая и проявляется в антикоррупционной культуре [4].

Взяв во внимание «Стратегию «Казахстан-2050. Новый политический курс состоявшегося государства» и «Казахстанский путь – 2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее» Партия «Нұр Отан» разработана Программа противодействия коррупции на 2015-2025 годы, консолидировав усилия казахстанского общества на непримиримое противодействие коррупции, искоренение причин её возникновения [5].

Идейную основу для системной борьбы с коррупцией формируют универсальные ценности, закрепленные в политической Доктрине партии – Человек, Свобода, Верховенство Закона, Справедливость, Солидарность, Устремленность в будущее, Семья и традиции. Программа является политическим документом, направленным на консолидацию усилий общества и государства в противодействии коррупции. Партийная Программа закладывает идеологическую основу государственной антикоррупционной Стратегии Республики Казахстан на 2015-2025 годы [5].

Данная программа включает в себя следующие действия:

- культивирования в семье и обществе традиционных народных ценностей самодостаточности (умеренность и скромность в запросах, нравственная стойкость и твердость в отношении излишеств), приоритета духовного богатства над материальным;

- кардинального повышения уровня правовой грамотности населения, искоренения правового нигилизма в обществе;

- продвижения идеологического партийного проекта «Страна без коррупции – процветающая страна»;

- совместно с Гражданским Альянсом Казахстана и другими общественными объединениями - содействия гражданским инициативам по формированию атмосферы «нулевой» терпимости к коррупции и выработке конкретных предложений по ее противодействию;

- совместно с Национальной палатой предпринимателей и другими саморегулируемыми организациями принимать меры по противодействию коррупции в корпоративном секторе;

- включения с 2016 года в учебную дисциплину «Основы права» на всех уровнях образования антикоррупционной тематики в объеме не менее 15% от содержания;

- составления с 2015 года ежегодного публичного рейтинга высших учебных заведений по уровню коррупции на основе комплексных социологических исследований;

- обеспечения прозрачности работы высших учебных заведений через создание онлайн портала, формирования атмосферы нетерпимости к коррупции в вузах;

- повсеместной пропаганды культы честного труда и трудовых династий;

- широкой пропаганды неприятия коррупции, в том числе за счет создания специальных проектов в СМИ [5].

Результатом формирования антикоррупционной культуры и поведения в свою очередь станет: восприятие гражданами угрозы коррупции для общества и государства; негативное отношение к коррупционерам и отторжение коррупционного поведения; кардинальное снижение доли населения, которое приемлет дачу взятки как способ решения своих вопросов; увеличение уровня правовой грамотности населения до 60% к 2025 году.

Сообщение о фактах коррупционного правонарушения должно стать нормой в обществе. В прошлом году поощрено 214 граждан, сообщивших о коррупционных правонарушениях, на сумму порядка 32 млн. тенге (31 811 080 тенге). За январь месяц т.г. поощрено 9 граждан, на сумму порядка 1,5 млн. тенге (1 469 490 тенге). Кроме этого, в рамках реализации поручения Президента, принято постановление Правительства о новой системе поощрения граждан за сообщения о фактах коррупции. Теперь сумма вознаграждения будет дифференцированной, как в большинстве стран ОЭСР. Человек, сообщивший о факте коррупции может получить 10% от суммы взятки после обвинительного приговора. Максимальное вознаграждение 10,6 млн. тенге. В три раза увеличилось количество звонков по фактам коррупции, в два раза – регистрация досудебных расследований по подтвержденным фактам. Это свидетельствует об увеличении уровня доверия и количества неравнодушных граждан [6].

Мы считаем, что в основе антикоррупционной культуры лежит правовая культура каждого человека, которая не образовывается сама по себе, и здесь конечно большая роль принадлежит школам и вузам, где основным из приоритетов формирования антикоррупционной культуры утверждается нулевая терпимость к коррупции. Нулевая терпимость – это отрицательная реакция граждан или нежелание мириться даже с мелкими правонарушениями. Поэтому в школах и в вузах необходимо проводить праворазъяснительную работу, например связав ее с национальными традициями и национальной идеей «Мәңгілік Ел» [7]. Меры, направленные на формирование антикоррупционной культуры должны осуществляться в рамках государственной политики.

Список использованной литературы

1 Закон Республики Казахстан от 18.11.2015 «О противодействии коррупции» (с изм. и доп. по сост. на 6.4.2016) //Справочная система «Юрист».

2 Основы антикоррупционной культуры под общей редакцией Б.С. Абдрасилова. – Астана: Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан, 2016. - 176 с.

3 Замалетдинов Р.Р., Ибрагимова Е.М., Амирова Д.К. Формирование антикоррупционной культуры у школьников: учеб. пособие для учащихся 10-11 кл. общеобразоват. учреждений. – Казань: Магариф-Вакыт, 2010. - 159 с.

4 Ямалнеев И.М. Вопросы противодействия коррупции: учеб. пособие. – Казань: Казан. гос. энерг. ун-т, 2010. – 56 с.

5 Программа противодействия коррупции партии партии «Нұр Отан» на 2015-2025 от 11.11.2014 № 001 //Справочная система «Юрист».

6 Данные Агентства Республики Казахстан по противодействию коррупции //Режим доступа: <https://gov.egov.kz>.

7 Сералиева А.М., Баймагамбетова З.М. Повышение уровня правосознания студенческой молодежи и формирование «нулевой терпимости» //Предупреждение преступности. - 2(64). – 2018 г. – С.34-36.

УДК: 343.81

МРНТИ:10.83.11

А.Ж. Таңатар¹

¹ Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы қ., Қазақстан
Ғылыми жетекші: з.ғ.д., профессор Бижанова А.Р.

ПРОБАЦИЯНЫҢ ПЕНИТЕНЦИАРЛЫҚ ЖҮЙЕДЕГІ ОРНЫ

Аңдатпа

Елімізде пробацияны ұйымдастыру және оның жұмыс істеуі саласындағы қоғамдық қатынастарды реттейтін заңнаманың аясында іс-шаралардың көптеп жүзеге асырылып жатқандығы мәлім. Осы тұрғыда автор пробация туралы заңнамаларды талдай келе, әлі де осы іс-шаралардың сотталушылардың түзелуіне ықпал етуіне жан-жақты мән берілуі қажет екендігін алға тартып отыр.

Мақала тақырыбының өзектілігі пробацияның пенитенциарлық жүйедегі функцияларын жүзеге асырудағы проблемаларды зерттеу және талдау қажеттілігімен ұштасып жатыр. Түзету мекемелері орындарының босаған жазасын өтеушілерді қайта тәрбиелеудің ұтымды механизмін құру, пробацияның пенитенциарлық жүйеден бастап қолға алу тиімділігін арттырудың маңызды шарты болып табылатындығы туралы баяндай келе, бұрынғы сотталғандардың қайта қылмыс жасап, рецидивті қылмыстылықтың салыстырмалы түрде жоғары деңгейін сақталынуына ықпал етіп отырғандығын алға тартады.

Мақала масштабында жүргізілген зерттеу барысында Қазақстан Республикасында пробацияның пенитенциарлық жүйедегі орнының жазасын өтеушілер үшін маңыздылығы жоғары деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: пробация, пробациялық бақылау, пенитенциарлық жүйе, пенитенциарлық пробация.

Танатар А.Ж.¹

*¹Казахский национальный педагогический университет им. Абая, г. Алматы, Казахстан
Научный руководитель: д.ю.н., профессор Бижанова А.Р.*

МЕСТО ПРОБАЦИИ В ПЕНИТЕНЦИАРНОЙ СИСТЕМЕ

Аннотация

В статье рассматриваются мероприятия предусмотренные законодательством регулирующие общественные отношения в сфере организации и функционирования пробации. В этом контексте автор анализирует законодательство о пробации, делая акцент на то, что все мероприятия должны быть направлены строго на исправление подсудимых.

Актуальность темы статьи обусловлена необходимостью исследования и анализа проблем в реализации функций пробации в пенитенциарной системе. Необходимо отметить, что создание оптимального механизма перевоспитания осужденных, освободившихся из мест исправительных учреждений, является важным условием повышения эффективности пробации, начиная с пенитенциарной системы, способствует сохранению сравнительно высокого уровня рецидивной преступности прежними осужденными.

Исследование в масштабе статьи позволяет сделать вывод о том, что место пробации в пенитенциарной системе в Республике Казахстан имеет высокую значимость для осужденных.

Ключевые слова: пробация, пробационный контроль, пенитенциарная система, пенитенциарная пробация.

A.J. Tanatar¹

*¹Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan
Scientific supervisor: doctor of law, Professor A.Bizhanova*

PLACE OF PROBATION IN THE PENITENTIARY SYSTEM

Abstract

As you know, a large number of measures are being implemented in the country within the framework of legislation regulating public relations in the field of organization and functioning of probation. In this context, the author analyzes the legislation on probation, emphasizing that all these measures should be given a comprehensive view to the correction of defendants.

The relevance of the topic of the article is due to the need to research and analyze problems in the implementation of probation functions in the penitentiary system. Reporting that the creation of an optimal mechanism for re-education of convicts released from correctional institutions is an important condition for improving the effectiveness of probation, starting with the penitentiary system, contributes to maintaining a relatively high level of recidivism by former convicts.

Research on the scale of the article allows us to conclude that the place of probation in the penitentiary system in the Republic of Kazakhstan is of high importance for convicts.

Keywords: probation, probation control, penitentiary system, penitentiary probation.

Қазақстан Республикасының құқықтық мемлекет ретінде айқындалуы, мемлекеттің қылмыстылықпен күресу мақсатында қылмыстың алдын-алу саласындағы, пенитенциарлық жүйедегі және қылмыстық жазаның пробациялық қызметін дамыту перспективаларын зерделеу қажеттілігін көрсетіп отыр. Конституциямен баянды етілген ең басты қазына – адам және адамның өмірі, құқықтары

мен бостандықтары [1] әрқашан қорғалуы шарт. Осы тұрғыда қылмыстық жазалау аясында проба-цияның орнын көрсетуге болады.

Елімізде проба-цияны ұйымдастыру және оның жұмыс істеуі саласындағы қоғамдық қатынастарды реттейтін 2016 жылы Проба-ция туралы заңның қабылдануы, оның рөлі мен пенитенциарлық жүйенің маңыздылығын айқындап, сонымен қатар күдіктінің, айыпталушының мінез-құлқын түзеу; сотталған адамды әлеуметке қосу; қылмыстық-атқару (пенитенциарлық) жүйесінің мекемесінен босатылған адамды әлеуметтік бейімдеу және оналту арқылы қоғамның қауіпсіздігін қамтамасыз етуге жәрдемдесу болып табылатын мақсатын нақтылап көрсеткен [2].

Халықаралық стандарттар аясында проба-ция, адамды «түрме» жүйесінің әсерінен құтқаратын, қоғамға қалыпты адам ретінде түзелуге мүмкіндік беретін орган мен механизм, сондай-ақ бас бостандығынан айыру орындарындағы адамдардың санын азайту, түзету мекемелердегі адамдардың көп болуы мәселелерін шешу.

Бас бостандығынан айыру орындарының босаған адамдарды қайта тәрбиелеудің ұтымды механизмін құру, түзеу мекемелерінің тиімділігін арттырудың маңызды шарты болып табылады. Бұрынғы сотталғандардың пенитенциарлық бейімделуіндегі кемшіліктер елдегі рецидивті қылмыстылықтың салыстырмалы түрде жоғары деңгейін сақталынуына ықпал етеді. Түзеу мекемелері сотталғандардың енбекке, тұрмыстық бейімделуіне және басқа да әлеуметтік көмек түріне құқығын жүзеге асыруда мемлекеттік органдармен, жергілікті өзін-өзі басқару органдарымен және қоғамдық ұйымдармен өзара іс-қимыл жасауда айтарлықтай қиындықтарға тап болады. Осыған байланысты жазасын өтеп шыққандардың әлеуметтік бейімделуі аясында мемлекеттік деңгейде бірыңғай құқықтық өрісті қалыптастыру ортақ талаптар мен стандарттарды орнату арқылы ғана мүмкін.

Проба-цияның негізгі идеясы бас бостандығынан айырумен байланысты емес үкімдерді орындау аясында қадағалауға алынған адамдарға әлеуметтік-құқықтық бақылау жүргізу болып табылады. Бұл қылмыстық-құқықтық шара БҰҰ-ның қамаумен байланысты емес шаралар туралы БҰҰ Бас Ассамблеясымен 14 желтоқсан 1990 жылы қабылданған Минималды стандартты ережелерінде (Токио ережелері) оң бағаланды [3]. Бұл құжаттың ерекше маңыздылығы сотталғандардың құқықтары мен қоғам мүдделері арасындағы тепе-теңдікті қамтамасыз етеді. БҰҰ-ның Экономикалық және әлеуметтік мәселелер жөніндегі Кеңесінің қарарында (1951) сынақ режимі ретінде қарастырылып, оны әртүрлі мемлекеттердің құқықтық жүйелері үшін ұсынады [4].

Бүгінде проба-ция жазаның балама шешімі болып табылады және жетілдіруді жалғастыруда, ал кейбір елдерде ол қоғамға аз шығынмен салыстырмалы түрде онша ауыр емес қылмыстардың алдын алуға мүмкіндік береді.

Проба-ция туралы Қазақстан Республикасының Заңында пенитенциарлық проба-ция – қылмыстық-атқару (пенитенциарлық) жүйесінің мекемелерінде бас бостандығынан айыру түріндегі жазасын өтеп жүрген адамдарды әлеуметке қосу жөніндегі қызмет пен шаралар жиынтығы (12 бап) және пенитенциарлық проба-ция қылмыстық-атқару (пенитенциарлық) жүйесі мекемелерінде бас бостандығынан айыру түріндегі жазасын өтеп жүрген сотталған адамға қатысты қолданылатындығын бекітіп берген.

Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасында адам құқықтары мен бостандықтарының артықшылығы мен бөлінбейтіндігін, жеңіл қылмыстарды қылмыссыздандыруды және балама жазаларды кеңінен қолдану қажеттілігі көрсетілген [5]. Мұның барлығы Қазақстандағы қылмыстық саясатты ізгілендіру және ЕҚЫҰ стандарттарына сәйкес келу тенденциясын көрсетеді. Осылайша, бас бостандығынан айырудың балама проблемаларына ерекше назар аудару қажеттілігі жоғарыда аталған жағдайларға сәйкес келіп отыр.

Сотталған адамды әлеуметке қосу Қазақстан Республикасының қылмыстық-атқару заңнамасының талаптарына сәйкес оның қылмыстық-атқару (пенитенциарлық) жүйесі мекемесіне келген кезінен бастап жүзеге асырылады.

Проба-цияның негізгі идеясы - бас бостандығынан айырумен байланысты емес жазаларды орындау шеңберінде бостандықта жүрген бақылаудағы адамдарға әлеуметтік-құқықтық бақылау. Шындығында, бұл тестілеу жағдайында адамдарды бақылаудың ерекше түрі.

ҚР ҚАК-нің 3-бабының 9-тармағына сәйкес проба-циялық бақылау – проба-ция қызметінің есебінде тұратын адамдардың өздеріне заңмен және сотпен жүктелген міндеттерін орындауына

уәкілетті органдардың бақылауын жүзеге асыру жөніндегі қызметі [6]. Пробациялық бақылауды жүзеге асыратын уәкілетті орган Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі Қылмыстық жүйе комитетінің пробация қызметі болып табылады.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 44-бабының 2 бөлігінің ережелері бойынша шартты жазаны тағайындау кезінде сот жазаның барлық мерзіміне, ал кәмелетке толмағандарға - 6 айдан бір жылға дейінгі мерзімге пробациялық бақылау орнатады [7]. Осыған сәйкес пробациялық бақылауды белгілеген кезде, шартты түрде сотталған адамдарға қатысты сот шешімі бойынша шартты түрде сотталған адамға жүктелуі мүмкін міндеттер белгіленеді, атап айтқанда: уәкілетті мемлекеттік органға ескертусіз, тұрақты тұратын, жұмыс істейтін, оқитын жерін өзгертпеу, сотталушының мінез-құлқын бақылауды жүзеге асыру; көрсетілген орындарға бармау; алкоголизмнен, нашакорлықтан, уытқұмарлықтан емдеу курсына өту; отбасына материалдық көмек көрсету; сотталған адамды түзеуге және құқық бұзушылықтардың алдын алуға ықпал ететін басқа да міндеттер бекітіледі.

Бұл міндеттемелердің тізімі толық емес, сот оны түзетуге ықпал ететін басқа да міндеттемелер жүктей алады. Сотталушыға белгілі бір міндеттер оның жеке басының ерекшеліктеріне байланысты жиынтықта немесе бөлек тағайындалуы мүмкін. Пробациялық бақылау кезінде сот пробация қызметінің ұсынысы бойынша толығымен немесе ішінара күшін жоя алады немесе бұрын белгіленген міндеттемелерді толықтыра алады.

Пробациялық бақылаудың ұзақтығы үкіммен немесе соттың қаулысымен жазаның барлық мерзіміне немесе белгілі бір мерзімге белгіленеді. Пробациялық бақылауды жүзеге асыру тәртібі ҚР ҚАК 174-176 баптары бойынша реттеледі.

Кәмелетке толмаған сотталушыны қоғамнан оқшауламай түзеудің маңыздылығын ескере отырып, заң шығарушы осы санаттағы адамдарға шартты жазаны қолдану қылмыс қайталанған жағдайда да мүмкін болатындығын анықтайды.

Мүмкін, олардың профилактикалық құрамын күшейту үшін белгілі бір уақыт аралығында қылмыстық жауаптылықтан босатылған адамдардың (Қылмыстық кодекстің 72-бабында көзделген және болуы мүмкін) мінез-құлқын бақылауды қамтамасыз ететін арнайы мінез-құлық ережелерін осы нормаларда қосымша міндеттемелермен қамтамасыз ету қажет болар еді.

Соңғы кезге дейін Ресей мен Қазақстанда өмір бойы бас бостандығынан айыру жазасын өтеп жатқан сотталушыларды ауруына байланысты босату тәжірибесі жоқ. Ресейдің қылмыстық заңнамасы (Ресей Федерациясы Қылмыстық кодексінің 81-бабы 2-бөлігі) және Қазақстанның қылмыстық заңнамасы (ҚР ҚК-нің 73-бабы) мұндай мүмкіндікті қарастырады, өйткені ол жазадан босатуды көздейді, ал өмір бойына бас бостандығынан айыру қылмыстық жазаның бір түрі болып табылады [8, 45 б.]. Осы тұрғыда тұжырымдайтын болсақ, құқық қолдану практикасындағы бұл жағдайды біздің мемлекеттеріміздің жоғарғы соттары сот тәжірибесін нақтылау арқылы айқындауға болатындығын айтқымыз келеді.

Қылмыстық жазаның функциясын тиімді іске асыруды құру үшін қылмыстық жауаптылықтан босату және қылмыстық жазалар мен рақымшылықтардан босату, сондай-ақ қылмыстық соттылықтан босату институттарының жұмысын жетілдіру қажет деп санаймыз, әсіресе Қазақстан Республикасының қабылданған 2016 жылғы 30 желтоқсандағы No 38-VI «Пробация туралы» Заңынан бастап [2], Қазақстан Республикасы Президентінің 2016 жылғы 8 желтоқсандағы No 387 жарлығымен бекітілген Түрмеден босатылған және Қазақстан Республикасында пробация қызметінде есепте тұрған азаматтарды әлеуметтік оңалтудың кешенді стратегиясы 2017-2019 [9], оның мақсаты қамауға алу орындарынан босатылған және пробация қызметінде есепте тұрған азаматтарды әлеуметтік оңалтудың кешенді тиімді жүйесін қалыптастыруға бағытталған заңнамалардың тиімді жұмыс бастамасын одан әрі қолдау шараларын ұстану қажет.

Сонымен қатар, пробация туралы қолданыстағы заңнама, біздің ойымызша, пенитенциарлық жүйедегі профилактикалық сипаттағы мәселелерді де реттеу саласында одан әрі жетілдіруді талап етеді.

Жоғарыда айтылғандардың негізінде қылмыстық жазадан босату институтын құқықтық реттеуді зерделеу, сондай-ақ қылмыстық жазаның пробациялық функцияларын жүзеге асыратын құқықтық механизмнің тиімді түрлерін іздеу қажеттілігі туындайды.

Бірақ, бізге, қазіргі заманғы жағдайларда, қоғамның демократиялануын және қылмыстық заңнаманы ырықтандыру бойынша жүргізіліп жатқан қылмыстық саясатты ескере отырып, қылмыстық заңның қылмыскерлерге әсер ету тиімділігі деңгейін оларды жазалау арқылы ғана емес, сонымен қатар белгіленген ынталандыру нормаларын қолдану арқылы арттырудың жаңа тәсілдерін іздеу қажет. Олар қолданылатын адамдарға қатысты және басқа азаматтарға қатысты алдын-алу әлеуеті бар ынталандыру нормалары болса, пенитенциарлық жүйедегі адамдардың қайта ортаға бейімделуіне өз септігін тигізеді деп санаймыз. Осы орайда, қылмыстық саясат саласындағы басымдық – бұл гуманизм және қылмыстық іс-әрекеттермен шектесетін адамға деген репрессияны, азаптауды және басқа қатыгез, адамгершілікке жатпайтын және ар-намысты қорлайтын қатынастарды барынша азайтуды көздейтін жазаны қолдану тәртібін жеңілдету жолдары, қылмыстық жауаптылық пен жаза оларды алып тастауға басқа себеп болмаған кезде ғана қолданылуы орынды.

Жұмыс барысында кейбір жағдайларда пробация – бұл жазаны өтеуден босатылғандарды қадағалау институты, ал кейбір жағдайларда қылмыскерлерді қайта әлеуметтендіру құралы ретінде танылып отырғандығын назарға алып отырмыз.

Халықаралық стандарттар шеңберінде пробация – бұл адамды «түрме» жүйесінің деструктивті әсерінен құтқаратын, жетілдіруге, қоғамға кәдімгі адам ретінде кіруге мүмкіндік беретін орган мен механизм. Сондай-ақ, «түрмелердегі» адамдар санының азаюы, қамау орындарындағы адамдардың санын азайту мәселелерін шешу.

Пробация, шартты түрде соттау жазаның баламалы шешімі болып табылады және оны пробация тұрғысынан жетілдіру жалғасуда, ал кейбір елдерде ол алғашқы кезеңінде қоғамға онша ауыр емес қылмыстардың ең аз шығынмен алдын-алуына мүмкіндік береді.

Қамау орындарынан босатылған сотталушыларға қатысты пробация процесі мен болмысы ретінде пробация туралы айта отырып, соңғы жылдары жазаны орындау тиімділігін арттыру жолдарын белсенді іздестіру жүргізіліп жатқанын, оларға деген ықылас, ізгіліктік көзқарастарды қалыптастыру қажеттігін, сотталушыларға қойылатын жоғары талаптармен ұштастыра отырып айта аламыз.

Пробация қызметкерлері мен көптеген ғалымдардың пікірінше, «қоғамдық жұмыстар – бұл ең тиімді қылмыстық жаза» болып табылады [25].

Сотталғандардың өмірде еркіндікке бейімделуі және ұзақ уақыт түрмеде жоғалтқан қоғаммен әлеуметтік байланыстарды қалпына келтіру өте қиын. Сәйкесінше, олар қоғамдағы өмірден өз орнын таба алмайды және қатардағы жұмыссыздардың санын толықтырады немесе қайтадан қылмыс жасайды.

Қазіргі таңда, сотталғандарды мекемелерде кәсіби даярлауға ерекше көңіл бөлінеді. Сонымен, орта мектептерде 47 кәсіптік колледж жұмыс істейді, онда 3500 адам 35 жұмысшы мамандықтары бойынша оқытылады [11]. Бірақ бұл кәсіби білімді алу әрдайым қоғамның сұранысына, жұмыс беруші талап ететін қажетті мамандық пен біліктілікке сай келе бермейді. Өйткені, жалпы орта және кәсіптік білім алушылардың жұмыс орындарымен төленетін жалақы мөлшері төмен болып отыр.

Жұмыспен қамтылған сотталушылар санының жыл сайынғы өсуінің оң статистикасы түрмелердегі өндіріс нысандары мен сотталғандарды жұмыспен қамтудың жекелеген нысандарының жеткіліксіз дамуына байланысты барлығының жұмысқа тартылатындығын болжай алмайды.

Осы уақытқа дейін біздің қоғамда жазасын өтеген азаматтарға қолдау көрсетуге деген ниет жоқ, ал жұмыс берушілерде сотталғанды жұмысқа алуға деген құлшыныс жоқ. Осыған байланысты біз, сотталғандар ұсынатын әлеуетті қызметкер мен жұмыс беруші арасындағы оң қарым-қатынасқа олар туралы толық және сенімді ақпарат беру арқылы әсер ету қажет деп санай отырып, шағын кәсіпкерліктің дамуына жағдай жасалып та жатқандығын айтқымыз келеді.

Бұл мәселе бойынша жыл сайын кәсіпкерліктің барлық нысанындағы субъектілер тартылады. Қылмыстық-атқару жүйесі мекемелерінің аумағында жаңа өндіріс ашқысы келетін кәсіпкерлерге «Бизнестің жол картасы-2020», «Өнімділік-2020» бағдарламаларында көзделген мемлекеттік қолдау көрсетіледі. Қылмыстық атқару комитетінің сайтында арнайы блог құрылған. Бұл колониядағы жұмыспен қамту деп аталады. Онда: жұмыспен қамту жобасы, сотталушылардың жетістіктері, сотталушыларға арналған 100 іс, виртуалды жәрмеңке және сотталғандардың тауарлары мен қызметтерінің көрмесі, 1000 бизнес-идеялар және мамандықтары бойынша тізім қамтылған. [12]

Қылмыстық жазадан және қылмыстық жауаптылықтан босату гуманизмнің көрінісі болып табылатындығына сүйене отырып, біз мұның өз мазмұны бойынша адамға деген көкарасты өзгеру қажет деген пробацацияның пенитенциарлық жүйедегі ролін одан әрі нығайта отырып, сотталушыны қайта қылмыстық іс-әрекеттер жасамас үшін, жоғарыда аталған шаралар легін орынды қолдану арқылы қол жеткізуге болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. 30 тамыз 1995 ж. - Электронды ресурс: <https://online.zakon.kz/> (Жүгінген күні: 18.08.2020 ж.)
2. «Пробацация туралы» ҚР Заңы. Электронды ресурс: <http://adilet.zan.kz> (Жүгінген күні: 20.08.2020 ж.)
3. Электронды ресурс: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/tokyo_rules.shtml
4. Электронды ресурс: <https://www.un.org/ru/documents/resguide/ecres.shtml>
5. Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы
6. ҚР Қылмыстық-атқару Кодексі. Электронды ресурс: <http://adilet.zan.kz> (Жүгінген күні: 20.08.2020 ж.)
7. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ. Электронды ресурс: <http://adilet.zan.kz> (Жүгінген күні: 20.08.2020 ж.)
8. Селиверстов В.И. Правовые проблемы освобождения осужденных от отбывания уголовного наказания по болезни // Вестник Университета имени О.Е. Кутафина. №7. – 2017. – 45 б.
9. «Қазақстан Республикасында бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған және пробацация қызметінде есепте тұрған азаматтарды әлеуметтік оңалтудың 2017-2019 жылдарға арналған кешенді стратегиясын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2016 жылғы 8 желтоқсандағы № 387 Жарлығына түсіндірме. Электронды ресурс: Электронды ресурс: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/T1600000387/info>
10. Самтар А. Общественные работы-эффективное уголовное наказание // Закон и время. - 2009. - № 5. – 25 б.
11. Электронды ресурс: <https://24.kz/ru/news/social/item/>
12. Комплексная стратегия социальной реабилитации граждан, освободившихся из мест лишения свободы и находящихся на учете службы пробацации, в Республике Казахстан на 2017-2019 годы, утвержденная Указом Президента РК от 8 декабря 2016 года № 387 // Электронды ресурс: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U1600000387> (Жүгінген күні: 10.02.2018).

ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСС УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС CRIMINAL PROCEEDING

УДК: 343:1
МРНТИ: 10.79.01.

Жунусбекова А.М.¹

*магистрант 2 курса Института истории и права КазНПУ им. Абая
Научный руководитель: к.ю.н., ассоциированный профессор Т.Б. Хведелидзе*

ИНСТИТУТ ДОЗНАНИЯ В УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОМ ПРАВЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН: ОБЩЕЕ ПОНЯТИЕ

Аннотация

Институт дознания – один из самых динамичных в общей системе уголовно-процессуальных институтов. Законодательная регламентация дознания как сферы деятельности неоднократно пересматривалась с точки зрения места, выполняемой роли, значения в правоприменительной деятельности, объема полномочий при осуществлении функции уголовного преследования. Время от времени вносились изменения и дополнения в перечень правоохранительных органов, уполномоченных проводить дознание. При этом в УПК КазССР 1961 г., УПК РК 1997 г., УПК РК 2014 г. определения понятия «дознание» не содержалось. Вместе с тем, во все времена институциональные признаки дознания, меняя свою конфигурацию, сохранялись в качестве основной характеристики общей системы органов уголовного преследования. Современное понимание института дознания, его задач и выполняемых функций обладает рядом существенных отличий от традиционного понимания и нуждается в определенной правовой корректировке. Статья посвящена раскрытию сущности современной интерпретации понятия дознания в уголовном процессе РК.

Ключевые слова: дознание, правовой институт, система субъектов, уголовное преследование.

А.М. Жунусбекова¹

*¹Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институтының 2 курс магистранты
Ғылыми жетекшісі: з.ғ.к., қауымдастырылған профессор Т.Б. Хведелидзе*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСТІК ҚҰҚЫҒЫНДАҒЫ АНЫҚТАУ ИНСТИТУТЫ: ЖАЛПЫ ТҮСІНІК

Аңдатпа

Анықтау институты-қылмыстық іс жүргізу институттарының жалпы жүйесіндегі ең серпінді институттардың бірі. Анықтауды қызмет саласы ретінде заңнамалық реттеу орны, атқаратын рөлі, құқық қолдану қызметіндегі маңызы, қылмыстық қудалау функциясын жүзеге асырудағы өкілеттіктер көлемі тұрғысынан бірнеше рет қайта қаралды. Уақыт өткен сайын анықтауды жүргізуге уәкілетті құқық қорғау органдарының тізбесіне өзгерістер мен толықтырулар енгізілді. Бұл ретте 1961 ж. ҚазКСР ҚДЖК, 1997 ж. ҚР ҚДЖК, 2014 ж. ҚР ҚДЖК "анықтау" ұғымының анықтамасы болған жоқ. Сонымен бірге, барлық уақытта анықтаудың институционалдық белгілері, олардың конфигурациясын өзгерте отырып, қылмыстық қудалау органдарының жалпы жүйесінің негізгі сипаттамасы ретінде сақталды. Анықтау институтын, оның міндеттері мен атқаратын функцияларын қазіргі заманғы түсіну дәстүрлі түсініуден бірқатар маңызды айырмашылықтарға ие және белгілі бір

құқықтық түзетуді қажет етеді. Мақала ҚР Қылмыстық үдерісіндегі анықтау түсінігінің қазіргі заманғы интерпретациясының мәнін ашуға арналған.

Түйін сөздер: анықтау, құқықтық институт, субъектілер жүйесі, қылмыстық қудалау.

A.M. Zhunusbekova¹

*¹2nd year master's student of the Institute of History and Law of Abai KazNPU
Scientific Director: Candidate of Jurisprudence, associate professor T.B. Khvedelidze*

INSTITUTE OF INQUIRY IN CRIMINAL PROCEDURE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN LAW: GENERAL CONCEPT

Abstract

The Institute of Inquiry is one of the most dynamic institutions in the general system of criminal procedure. The legislative regulation of inquiry as a sphere of activity has been repeatedly revised from the point of view of its place, role, significance in law enforcement activity, scope of powers in the exercise of the function of criminal prosecution. From time to time the list of law enforcement agencies authorized to conduct an inquiry was amended and supplemented. At the same time, the CPC of the Kazakh SSR of 1961, the CPC of the RK of 1997, the CPC of the RK of 2014 did not contain a definition of the term "interrogation". At the same time, at all times, the institutional signs of inquiry, changing its configuration, were preserved as the main characteristics of the general system of criminal prosecution bodies. Modern understanding of the institution of inquiry, its tasks and functions has a number of significant differences from the traditional understanding and requires some legal adjustment. The article is devoted to revealing the essence of the modern interpretation of the concept of inquiry in the criminal proceedings of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: inquiry, legal institute, system of subjects, criminal prosecution.

Введение

Законодательного определения понятия «дознание» не существует. Это понятие выводится доктринальным путем из смысла уголовно-процессуальных норм, регулирующих правоотношения, в которых одним из участников является орган дознания. Очевидно, что при таком подходе оставались спорными вопросы методологического обеспечения того или иного авторского понимания. Проблемными оставались такие вопросы, как: является ли дознание формой предварительного расследования; относится ли дознание к самостоятельной уголовно-процессуальной функции; нуждается ли правовая регламентация дознания в отдельном законодательном закреплении самого понятия; можно ли считать дознание институтом уголовного процесса? В науке и практике возникали и иные проблемные вопросы, которые не всегда находили однозначное понимание и объяснение.

По вопросам усовершенствования правовой регламентации дознания как специфической сферы уголовно-процессуальной деятельности проведено и проводятся исследования как методологического, так и прикладного характера. Направления исследований носят разновекторный характер. Так, одним из актуальных направлений является установление и уточнение системы государственных органов и должностных лиц, которым должно быть вменено осуществление производства дознания в уголовном процессе. Данному аспекту посвящены работы следующих правоведов: Е.А. Доля [1], И.Ф. Крылов, А.И. Бастрыкин [2], А.П. Рыжаков [3] и др. Вопросы содержания дознания исследовались в работах Б.Б. Нугманова [4], Ю.Ф. Бондарцева [5], А.М. Саванкова [6] и др. Не теряет своей актуальности комплекс вопросов, связанных с расширением круга полномочий органов дознания и сфер уголовно-процессуальных правоотношений, на которые целесообразно распространить дознание как формы досудебного расследования. В числе таких исследований имеют место работы Г.А. Куштаровой [7, 8] и иных исследователей. Проблемам соотношения дознания и оперативно-розыскной деятельности посвящены труды Т.Б. Хведелидзе, Б.Х. Толеубековой, С.Ж. Кусаинова [9, 10], К.Ш. Уканова [11] и др. В работах приведенных выше и других авторов нередко указывается, что в законодательном порядке не дано определения понятию «дознание», за исключением признания того, что это одна из форм предварительного/досудебного расследования.

Наряду с этим, попытки дать определение дознанию предпринимались фрагментарно, в контексте рассмотрения иных проблем, связанных с анализом характера и сущности полномочий органов, осуществляющих дознание. Целостного исследования дознания как институционального явления в система национального права вообще и в пределах отрасли уголовно-процессуального права, в частности, в отечественной науке еще не проводилось. Вместе с тем, представляется, что без научно обоснованной дефиниции понятия «дознание» весьма сложно проводить какие-либо научные параллели по иным проблемным вопросам регламентации процесса дознания как специфической сферы деятельности уполномоченных органов.

Методология исследования базируется на диалектическом подходе к анализу постоянно меняющейся правовой материи по вопросам дознания, на комплексе методов, обеспечивающих объективность и логику выводов и предложений, в числе которых применены методы правовой интерпретации, системно-логический, сравнительно-правовой и другие способы научного анализа и исследования.

В пределах настоящей работы были поставлены следующие задачи:

- 1) научно обосновать и сформулировать понятие «дознание» и выявить его институциональные признаки;
- 2) определить круг субъектов уголовно-процессуальных правоотношений, уполномоченных осуществлять дознание.

Основная часть

1. Дознание: понятие и институциональные признаки

Традиционно формулирование доктринального определения правового понятия требует проведения анализа существующих точек зрения на интересующий исследователя аспект научного познания. В нашем случае возникают сложности, обусловленные тем, что соответствующих исследований в науке уголовно-процессуального права проведено мало и они, в преобладающем большинстве, относятся к советскому периоду развития права. Современное состояние научных исследований в данном аспекте представлено довольно узко. Энциклопедические определения сводятся к следующим положениям:

– дознание – одна из форм предварительного расследования преступлений. От предварительного следствия дознание отличается по органам, их осуществляющим, а также по объему и срокам их процессуальной деятельности [12, с. 178];

– дознание – форма предварительного расследования, осуществляемого дознавателем (следователем) по уголовному делу, по которому производство предварительного следствия не обязательно [13, с.181];

– дознание – одна из форм предварительного расследования преступлений, представляющая собой процессуальную деятельность органов дознания по выполнению неотложных следственных действий и осуществлению расследования в полном объеме в случаях, предусмотренных законом. Дознание, как и предварительное следствие, осуществляется на основе уголовно-процессуального закона, подчиняется общим единым требованиям, которые им установлены, за исключением ряда изъятий. Они (изъятия) касаются сроков, участия потерпевшего, гражданского истца, гражданского ответчика и их представителей в деле (на этапе окончания его расследования) и взаимоотношения органа дознания с прокурором [14, с.86].

Доктринальные определения являются результатом отдельных исследований, связанных с различными аспектами организации и деятельности органов дознания и собственно самого дознания как вида деятельности правоохранительных органов. По мнению А.В. Смирнова и К.Б. Калиновского, дознание – это упрощенная форма предварительного расследования, осуществляемого дознавателем или следователем по делу, по которому производство предварительного следствия не обязательно. Основаниями для упрощения или формы и условиями для производства дознания являются: а) небольшая опасность преступления (дознание, как правило, производится по преступлениям небольшой или средней тяжести); б) невысокая сложность расследования (выраженная в наличии уже на момент возбуждения дела подозрения против конкретного лица. Упрощение формы расследования при производстве дознания отражено и в правовом статусе дознавателей (которые обладают меньшей процессуальной самостоятельностью, чем следователи), сокращении сроков дознания, в отсутствии

некоторых процессуальных институтов (процедуры привлечения в качестве обвиняемого, обвинительного заключения, следственной группы, помещения подозреваемого в медицинский стационар для проведения экспертизы и др.) [15, с.350].

Представляет интерес определение П.А. Лупинской о том, что дознание – это процессуальная деятельность, осуществляемая только по возбужденному уголовному делу и по правилам, установленным в УПК. Дознанию, как виду предварительного расследования, принадлежит существенная роль в выполнении задач данной стадии процесса. Органы, осуществляющие дознание, в силу основных своих полномочий, первыми обнаруживают совершенное преступление, возбуждают дело, совершают неотложные следственные действия по закреплению следов преступления, задержанию подозреваемого, пресечению преступления, а затем передают его по подследственности – следователю. Дознание как процессуальная деятельность и оперативно-розыскная деятельность осуществляется разными подразделениями в составе криминальной милиции. Милиция общественной безопасности (местная милиция) оперативно-розыскную деятельность не осуществляет [16, с.283-284].

Таким образом, анализ приведенных положений позволяет выявить наиболее общие признаки, отраженные в отдельных определениях. Эти признаки следующие:

– дознание – это форма предварительного расследования. Данное обстоятельство одновременно означает, что дознание – это уголовно-процессуальная деятельность;

– правила производства дознания совпадают с правилами производства предварительного расследования, за некоторыми исключениями;

– отличия между предварительным расследованием и дознанием состоит в степени общественной опасности деяний, подлежащих расследованию: менее опасные – расследуются в форме дознания;

– субъекты, осуществляющие предварительное расследование и дознание, не совпадают, они относятся к разным подразделениям органа, уполномоченного осуществлять уголовное преследование в пределах досудебного производства по уголовному делу.

В конечном итоге, дознание – это форма предварительного расследования, осуществляемая органами дознания по правилам, основаниям и в пределах, установленных уголовно-процессуальным законом.

Что касается отдельных моментов, присутствующих в рассмотренных определениях, то они отражают особенности уголовно-процессуального права РФ. Они не могут быть в полном объеме экстраполированы в систему казахстанского уголовно-процессуального права. Отсюда, наше определение охватывает не все позиции, которые имеют значение для понимания сущности познания по российскому национальному праву (в РФ иная система правоохранительных органов, система органов уголовного преследования имеет свои особенности, что обусловлено федеративным устройством государства, сохранены стадии возбуждения уголовных дел, привлечения лица к уголовной ответственности, а также иные особенности, которые не имеют места в отраслевом праве РК).

Для рассмотрения вопроса с точки зрения наличия институциональных признаков целесообразно обратиться к соответствующим положениям УПК РК. Институциональный подход позволит, на наш взгляд, выявить новые признаки, которые найдут свое место в предлагаемой выше дефиниции дознания.

2. Субъекты, уполномоченные осуществлять дознание

Согласно ст. 189 УПК РК, к формам досудебного расследования относятся: 1) дознание; 2) предварительное следствие; 3) протокольная форма (ч.1). Досудебное расследование в форме дознания производится органом уголовного преследования по преступлениям, указанным в частях второй-двенадцатой статьи 191 УПК РК (ч.2). Обращение к ст. 191 УПК РК свидетельствует о следующем: дознание по определенным группам составов уголовных правонарушений осуществляют – а) органы внутренних дел; б) служба экономических расследований; в) органы военной полиции; г) органы военной полиции Комитета национальной безопасности; д) органы пограничной службы; е) Служба государственной охраны Республики Казахстан. Указанные положения УПК РК имеют важное значение для определения круга органов уголовного преследования, которые уполномочены осуществлять досудебное производство в форме дознания. Иными словами, в данном

случае требуется установление субъектов, относимых к органам дознания. Этот аспект регулируется положениями части 2 статьи 61 ПК РК. Важность наличия специальной статьи, определяющей круг участников процесса, уполномоченных осуществлять дознание, состоит в том, что данный признак имеет институциональное значение.

Круг субъектов, относимых к органам дознания, достаточно обширен и выходит за пределы тех органов, к которым относятся группы составов уголовных правонарушений, подпадающих под дознание, которые указаны в ч.2 ст. 191 ЦПК РК. В соответствии с ч.2 ст. 61 УПК РК данный круг включает следующие органы дознания:

- 1) органы внутренних дел;
- 2) органы национальной безопасности;
- 3) антикоррупционная служба;
- 4) служба экономических расследований;
- 5) органы военной полиции; органы военной полиции Комитета национальной безопасности;
- 6) органы пограничной службы
- 7) командиры воинских частей, соединений, начальники военных учреждений и гарнизонов, в случае отсутствия военной полиции;
- 8) руководители дипломатических представительств, консульских учреждений и полномочных представительств Республики Казахстан – по делам об уголовных правонарушениях, совершенных их работниками в стране пребывания;
- 9) Служба государственной охраны Республики Казахстан –по делам об уголовных правонарушениях, совершенных в зоне проведения охранных мероприятий и непосредственно направленных против охраняемых лиц, перечень которых установлен законом;
- 10) Капитаны морских судов, находящихся в дальнем плавании, руководители геолого-разведочных партий, других государственных организаций и их подразделений, удаленных от органов дознания, в период отсутствия транспортного сообщения.

Очевидно, что перечень органов, которые уполномочены осуществлять дознание, по функциональному признаку может быть разделен на две группы: первая группа – это субъекты, для которых производство дознания является одной из основных функций. Это означает, что дознание для таких органов – профессиональная государственная деятельность; вторая группа – это субъекты, для которых производство дознания является дополнительной функцией, реализация которой связана с появлением /наличием особых условий, в которых данные субъекты выполняют свои основные функции, изначально не связанные с осуществлением дознания.

Для институционализации имеет значение детальное законодательное регламентирование порядка производства дознания, разделение объемов полномочий органа дознания и процессуальных последствий проведенного дознания, которое может быть реализовано по двум группам уголовных дел: 1) по делам, по которым производство предварительного следствия обязательно; 2) по делам, по которым производство предварительного следствия не обязательно.

Основные выводы

1. В действующем уголовно-процессуальном праве понятие «дознание» отсутствует. Исследования по данному вопросу ограничиваются, в основном, работами советского периода развития права. В современных условиях в отечественной науке каких-либо завершенных, целостных исследований, посвященных формулированию определения данного понятия, не проводилось.

2. Дознание законодательно признается одной из форм досудебного расследования уголовных правонарушений. Объемы полномочий органов дознания зависят от двух факторов: 1) производство дознания по уголовным делам, по которым предварительное следствие обязательно; 2) производство дознания по уголовным делам, по которым производство предварительного следствия не обязательно.

3. Субъекты дознания делятся на две группы: 1) органы дознания, для которых производство дознания – одна из основных функций; 2) органы дознания, для которых производство дознания не является их основной функцией и осуществляется как деятельность, реализация которой связана с наличием особых обстоятельств, в которых эти субъекты выполняют свои основные функции.

4. Дознание обладает институциональными признаками. Их наличие является методологической основой для усовершенствования правового регулирования отношений, складывающихся в уголовном процессе в контексте целей и задач дознания.

Список использованной литературы

1. Доля Е.А. Использование в доказывании результатов оперативно-розыскной деятельности. – М., 1996. – 111 с.
2. Крылов И.Ф., Бастрыкин А.И. Розыск, дознание, следствие. – Л., 1984. – 216 с.
3. Рыжаков А.П. Курс уголовного процесса: учебное пособие. – М., 2001. – 224 с.
4. Нугманов Б.Б. Прокурорский надзор за соблюдением конституционных прав и свобод на досудебной стадии уголовного процесса//Обеспечение конституционных прав граждан в досудебных стадиях уголовного процесса: Материалы международной научно-практической конференции, г. Астана, 26-27 августа 2005 года. – Алматы: Эдельвейс, 2006. – С.278-290.
5. Бондарцев Ю.Ф. Вопросы обеспечения конституционных прав на стадии дознания, предварительного следствия и оперативно-розыскной деятельности//Обеспечение конституционных прав граждан в досудебных стадиях уголовного процесса: Материалы международной научно-практической конференции, г. Астана, 26-27 августа 2006 года. – Алматы: Эдельвейс, 2006. – С.246-254.
6. Саванков А.М. Обеспечение конституционных прав граждан в ходе предварительного следствия и дознания//Обеспечение конституционных прав граждан в досудебных стадиях уголовного процесса: Материалы международной научно-практической конференции, г. Астана, 26-27 августа 2005 года. – Алматы: Эдельвейс, 2006. – С.224-226.
7. Куштарова Г.А. Дознание в органах таможенной службы Республики Казахстан: процессуально-правовые проблемы/Автореф. дис. ... к.ю.н. (Специальность: 12.00.09). – Караганда, 2004. – 34 с.
8. Куштарова Г.А. Таможенные органы как субъект дознания по уголовным делам, по которым предварительное следствие не обязательно//Фемиды, 2003. № 8. – С.45-51.
9. Хведелидзе Т.Б. Правовые основы оперативно-розыскной деятельности//Проблемы повышения правосознания и правовой культуры казахстанского общества: Материалы международной научно-практической конференции, 26 октября 2004 года, г. Алматы. – Алматы: КазНПУ им. Абая, 2005. – С.243-247.
10. Толеубекова Б.Х., Кусаинов С.Ж., Хведелидзе Т.Б. Законодательное регулирование уголовно-процессуальной и оперативно-розыскной деятельности в Республике Казахстан: проблемы и перспективы: Монография. – Алматы: КазНПУ им. Абая, 20013. – 216 с.
11. Уканов К.Ш. Основные направления развития законодательства Республики Казахстан об оперативно-розыскной деятельности (к 10-летию ЗРК «Об оперативно-розыскной деятельности») //Проблемы повышения правосознания и правовой культуры казахстанского общества: Материалы международной научно-практической конференции, 26 октября 2004 года. – Алматы: КазНПУ им. Абая, 2005. – С.291-297.
12. Большой юридический словарь/Под ред. А.Я. Сухарева, В.Е. Крутских. Издание 2-е, переработанное и дополненное. – М.: ИНФРА-М, 2002. – 704 с.
13. Юридический словарь /Под ред. А.Н. Азрилияна. – М.: Институт новой экономики, 2007. – 1152 с.
14. Словарь основных терминов по уголовному процессу /Под ред. В.К. Боброва. – М.: Московская академия МВД России, изд-во «Щит – М», 2001. – 160 с.
15. Смирнов А.В., Калиновский К.Б. Уголовный процесс: Учебник для вузов /Под общ. ред. А.В. Смирнова. – СПб.: Питер, 2004. – 697 с.
16. Уголовно-процессуальное право Российской Федерации: Учебник /Отв. Ред. П.А. Лупинская. – М.: Юрист, 1998. – 696 с.

КРИМИНАЛИСТИКА КРИМИНАЛИСТИКА CRIMINALISTICS

УДК: 343.98
МРНТИ: 10.85.01

С.Ж. Кусаинов¹

¹ Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы қ., Қазақстан

ДӘЛЕЛДЕМЕЛІК АҚПАРАТТАРДЫ БЕКІТУ ТУРАЛЫ КРИМИНАЛИСТИКАЛЫҚ ІЛІМ

Аңдатпа

Бұл дәлелдемелік ақпаратты тіркеу мәселесі дәлелдемелерді жинау заңдылықтарын зерттеумен және пайдаланумен байланысты мәселелер кешенінің ажырамас бөлігі болып табылатындығымен түсіндіріледі. Оның өзектілігі мен маңыздылығы дәлелдеу процесінде дәлелдемелерді тіркейтін мағынамен (қылмыстық іс жүргізу және криминалистикалық) түсіндіріледі, дәлелдемелерді тіркеудің маңызы оның криминалистикалық ғылымда оның құралдары мен әдістерін дамыту, жетілдіру ретінде болады. Сонымен қатар, осы жеке криминалистикалық теорияның қалыптасуын аяқталған деп санауға болмайды, өйткені соңғы уақытта пайда болған дәлелдемелік ақпаратты тіркеудің жаңа құралдары тіркеу процестерін жүзеге асыру бойынша бірқатар процессуалдық ережелерді, техникалық және тактикалық ұсыныстарды қайта қарауға итермелейді.

Түйін сөздер: дәлелдемелерді табу, алу, жинау және бекіту, хаттама, вербалдық әдіс, графикалық әдіс, техникалық құралдар.

Кусаинов С.Ж.¹

¹Казахский национальный педагогический университет им. Абая, г. Алматы, Казахстан

КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЕ УЧЕНИЕ О ФИКСАЦИИ ДОКАЗАТЕЛЬСТВЕННОЙ ИНФОРМАЦИИ

Аннотация

Проблематика фиксации доказательственной информации неотъемлемая часть комплекса проблем, связанных с изучением и использованием закономерностей собирания доказательств. Ее актуальность и важность объясняется тем значением (уголовно-процессуальным и криминалистическим), которое имеет фиксация доказательств в процессе доказывания, той ролью, которую значение фиксации доказательств играет как стимул развития, совершенствования ее средств и методов в криминалистической науке. В то же время формирование данной частной криминалистической теории нельзя считать завершенным, поскольку появившиеся в последнее время новые средства фиксации доказательственной информации побуждают к пересмотру ряда процессуальных положений, технических и тактических рекомендаций по осуществлению процессов фиксации.

Ключевые слова: обнаружение, изъятие и фиксация доказательств, вербальный способ, графический способ, технические средства

S.Zh. Kussainov¹

¹Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

CRIMINALISTIC TEACHING ON EVIDENCE RECORDING

Abstract

This is because the problems of fixing evidence-based information are an integral part of the complex of problems associated with the study and use of the laws of collecting evidence. Its relevance and importance

is explained by the importance (criminal procedural and criminalistic) that fixation of evidence has in the process of proof, the role that the value of fixation of evidence plays as an incentive for the development, improvement of its tools and methods in forensic science. At the same time, the formation of this particular forensic theory cannot be considered complete, since the new means of fixing evidence-based information that have recently appeared encourage a review of a number of procedural provisions, technical and tactical recommendations for the implementation of fixing processes.

Key words: detection, seizure and fixation of evidence, verbal method, graphic method, technical means

Дәлелдердік ақпараттарды бекіту көп қырлы мәселе. Криминалистикалық аспектісін қарастыру толықтығы оның процессуалдық, гносеологиялық және ақпараттық аспектілерін қысқаша талқылауды қажет етеді.

Дәлелдемелерді бекіту дәлелдемелер жиынтығы сияқты дәлелдеу кезеңінің (немесе сатысының) элементтерінің бірі болып табылады. Бұл пікір криминалистикалық әдебиетте А.И. Винбергтің еңбектерінде дәлелденгеннен кейін расталды. Сонау 1950 жылы ол дәлелдемелерді бекіту дәлелдемелер жиынтығының элементі, оны бекіту, шоғырландыру деп жазды. «Дәлелдерді жинау кезінде ол, 1959 жылы әр түрлі дәлелдерді табу, бекіту, алып қою және сақтау бойынша әрекеттердің жиынтығын жазды». Бұл мәселе қылмыстық процесстік ғылымында біршама басқаша шешіледі. [1]

М.С. Строговичтің айтуынша, дәлелдемелер процессуалдық бекіту дәлелдеу процесінде, дәлелдемелерді табу, тексеру және бағалаумен бірге тәуелсіз кезеңі болып табылады. Шоғырландыру арқылы ол дәлелдемелердің заңда белгіленген процессуалдық формада бекітілуін түсінеді [2]. Н.С. Алексеев те бұл ұстанымды қолдайды, дәлелдемелерді бекіту тәуелсіз дәлелдеу кезеңі ретінде көрсетеді. П.А. Лупинская осы мәселені бірнеше басқаша А.И. Винбергтің ұстанымына жақын қарастырады [3]. Дәлелдеу процесінде дәлелдемелерді бекіту орнын бағалаудағы айырмашылықтар онша маңызды емес болып көрінгенімен дейді Р.С. Белкин, дегенмен А.И. Винбергтің ұстанымы қолайлы деп есептейді. Қарастырылып отырған ұғымды білдіретін терминді қолдануда айырмашылықтар бар. Процессуалдық әдебиеттерде олар «дәлелдемелерді бекіту» туралы, олардың «процессуалдық тіркеуі» туралы жиі айтады. Бұл «тергеуші анықтаған іс жүргізу актілеріндегі нақты деректердің көрінісі», «іс жүргізу куәландыруы және жиналған дәлелдемелерді құжаттау», дәлелдемелерді белгіленген процессуалдық нысандарда шоғырландыру деп түсініледі. Криминалистикалық әдебиеттерді бекітуде объектілерін көрсетуге баса назар аударылады - негізінен материалды тізілімдерге, сондай-ақ бекіту құралдары мен әдістеріне. Соңғы тұжырымдамасы бекіту объектілерін нақты түріне қатысты қолданылады.

Гносеологиялық тұрғыдан дәлелдемелерді бекіту олардың мазмұнының көрінісі болып табылады. Қорініс нәтижесі шағылысқан объектінің толық бейнесін беріп, оны дәлелдейтін қасиеттері мен ерекшеліктерін адекватты түрде жеткізуі керек. Көріністің толықтығы шарттары мен құралдарына байланысты. Алайда, бұл жағдайда бекіту мақсатты процесс болғандықтан, оның толықтығы көрсетілген объективті факторлардан басқа, бекіту процесін жүзеге асырушы субъектінің алға қойған мақсаттарына байланысты. Сондықтан бекіту кезіндегі көрініс таңдамалы болып табылады: тек осы және осындай көлемде бекіту субъектісіне қажет болып көрінетін бекіту әдісі.

Р.С. Белкиннің пікірі бойынша дәлелдеме қоршаған ортадағы қылмыстың көрінісінің мәні болғандықтан, оларды бекітудің нәтижесі процессуалдық ережелердің көрінісі болады және криминалистика құралдары мен әдістерінің көмегімен белгілі бір тұлғалардың тиісті нақты деректерді сақтауға бағытталған және осы деректердің дәлелді құндылығын қамтамасыз ететін процессуалдық ережелер шеңберінде жүзеге асыратын іс-әрекеттері болады [4].

Дәлелдемелер бекіту тұжырымдамасының мазмұнын талдау қылмыстық сот жүргізу мен криминалистика бұл тұжырымдамасын анықтау ретінде мынадай мүмкіндік береді: дәлелдемелерді бекіту ол заңда бекітілген процесстік нысандарға сәйкес қылмыстық іске маңызы бар ақпараттарды бекіту. Осы анықтамадан мыналар шығады:

1) дәлелдемелерді бекіту белгілі бір мағынада физикалық белсенділік, әрекеттер жүйесі, кейбір фактілерді, құбылыстарды, процестерді есте сақтаудың ақыл-ой процедурасы емес;

2) бекіту объектісі қандай да бір нақты деректер емес, тек «олардың негізінде заңда белгіленген тәртіппен анықтау органдары, тергеуші және сот істі дұрыс шешу үшін қоғамдық қауіпті әрекеттің

болуын немесе болмауын, осы әрекетті жасаған адамның кінәсін және басқа да мән-жайларды анықтайтын мәліметтер болып табылады»;

3) бұл қызмет объектінің белгілі бір (процестік) нысандарда бекітуге бағытталған. Демек, кез-келген бекітудің материалдық формасы дәлелдемелерді бекіту талаптарын қанағаттандырмайды, бұл тек қылмыстық іс жүргізу заңнамасында белгіленген талаптарға сәйкес келетіндері;

4) дәлелдемелерді бекіту ұғымы деректерді бекітуді ғана емес, сондай-ақ олардың анықтау үшін пайдаланатын іс әрекеттерді қамтиды. Дәлелдердің жарамдылығы оларды табу, алу және бекіту кезінде пайдаланған әдістердің жарамдылығынан тәуелді болады;

5) сайып келгенде, дәлелдемелерді бекіту тиісті процестік формаға енгізу болғандықтан, бекіту процесі туралы (бекіту шарттары, құралдары мен әдістері туралы) ақпараттарды бекіту қажет, онсыз бекіту нәтижелерін толық және объективті бағалау мүмкін емес.

Жоғарыда айтылғандардан тұжырымдамаларға сәйкес дәлелдемелерді бекіту объектісі болып табылады:

- а) нақты мәліметтердің өзі;
- б) оларды анықтау және бекіту әрекеттері;
- в) оларды анықтау және бекіту шарттары;
- г) бекіту құралдары мен әдістері

Ол процедуралық екенін атап өткен жөн фиксинг нысаны дәлелдемелер белгілеу субъектілерінің нұсқау талап етеді.

Н.А. Селиванов дәлелдемелерді соттық бекітудің басқа анықтамасын ұсынды: «Бұл техникалық криминалистикалық әдістемелермен дәлелдемелерді бекіту, дәлелдемелердің тұрақтылығын жоғарлату және олардың сақталуын қамтамасыз ету үшін іздердің көшірмесін арнаулы тасмалдаушы объектіде бекіту, сондай ақ қылмыстық сот өндірісінің барлық сатыларында оларды пайдалану және зерттеу мүмкіндіктерін артыру». Мұндай бекітудің мазмұнын егжей-тегжейлі талқылау қажет емес бекіту термині дәлелдемелік ақпараттардың көрінісін толық қамтиды.

Дәлелді ақпарат және оны алу және бекіту туралы мәліметтер дәлелдеу процесінде бекітудің негізгі объектілері болып табылады. Алайда дәлелдемедегі негізгі мәліметтермен бірге істегі шындықты анықтауда маңызды рөл атқаратын қосымша мәліметтер де қолданылады. Ол мыналарды қамтиды: біріншіден, бағдарлау ақпарат жедел – іздестіру шараларын іске асыру кезінде алынған, сондай-ақ тергеушінің ұйымдастырушылық, техникалық және іздестіру іс-шараларының нәтижесінде немесе мамандарымен кеңіс алып; екіншіден, сәйкестендіру және іздеу мақсаттарына қызмет ететін және негізінен салыстырмалы зерттеулерге арналған үлгілердегі барлық қосымша ақпарат.

Бағдарлау ақпаратын бекіту оны ведомстволық актілердің ережелерімен белгіленген тәртіпте және нысандарда бекітуден тұрады. Қосымша ақпараттарды бекіту процесі оның алу әдістері мен тәртібін бекітуді қажет етеді.

Бекітудің процестік тәртібі, әдетте, заңмен қатаң реттеледі. Бекіту нәтижелері, оның дәйектілігі, бекіту нәтижелерін іске қосу әдісі, оларды куәландыру әдістері және оларды кейіннен дәлелдеу процесінде қолдану тәртібі іс жүргізу нысанында қарастырылған. Заңда бекіту техникасының тізімі бар, бірақ, әрине, бекітудің техникалық құралдарының тізімі жоқ.

Бекітудің процедуралық тәртібін сақтай отырып, заң оның нәтижелерінің дәлелді құндылығын белгілейді. Алайда, барлық жағдайда да бұл процессуалдық тәртіп негізделген деп есептейді Р.С. Белкин.

Дәлелдерді бекітудің келесі нысандары бар: 1) ауызша (вербалдық); 2) графикалық; 3) заттық; 4) көрнекі және бейнелі. Бұл нысандардың әр түрлі комбинациясы пайдалануы мүмкін, мысалы, вербальды және графикалық, визуалды-бейнелі және вербальды және т.б.

Дәлелдеуде қолданылатын танымның жалпы (жалпы ғылыми) әдістерінің ішінен бекітудің негізгі әдістері өлшеу, сипаттау және модельдеу болып табылады. Арналған осы әдістерді жүзеге асыру техникасы келесідей: вербалдық нысанда бекіту үшін, хаттама толтыру, дыбыс жазу; б) графикалық түрінде бекіту, графикалық дисплейде (схемалық және масштабты жоспарлар, суреттер, суреттер, оның ішінде салынған портреттер); в) заттай бекітудің нысаны болған жағдайда – объектінің өзін алу және оны сақтау, материалдық модельдер жасау (қайта құру, оның ішінде үлгі жасау;

көшіру; құймалар мен басылымдар алу); г) көрнекі түрде, суретке түсіру (көрінетін және көрінбейтін сызықтармен), түсірілім, бейне таспаға түсіру.

Бұл жағдайда жазудың әдістері мен тәсілдерінің үйлесуі мүмкін, оларды кешенді қолдану, мысалы: хаттама құрастыру және қайта құру, хаттамада тіркеу, фотосуретке түсіру және көшірмесін алу және т.б.

Бекітудің кез-келген түрін қолдану, оның әдістері мен тәсілдерін қолдану, дәлелдеу процесі туралы айтатын болсақ, белгілі бір процессуалдық талаптармен шартталған.

Қылмыстық процестік ғылымында дәлелдемелерді бекітудің үш нысаны бар: хаттамалар жасау, басқа құжаттарды іске тіркеу және заттай дәлелдемелерді іске енгізу. Осы нысандарға қатысты олар бекітудің негізгі және қосымша, міндетті немесе факультативті әдістері туралы айтады. Бекітудің негізгі әдісі хаттама жасауды білдіреді, өйткені қосымшасы суретке түсіру, іздерді басып шығару және басып шығару. Бұл бөліну, біздің ойымызша, басқа бекітудің процестік әдістерін қолдану нәтижелері дәлелдемелер қайнар көздерінің мағынасына ие болмайды деген тұжырымдамадан шығады, бұл белгілі бір мағынада заңда өзінің расталуын табады, сот іс-әрекеттері және ғылыми-техникалық құралдарды (фотосуреттер, фонограммалар, фильмдер мен бейнефильмдер) пайдалану нәтижелері туралы айтылмайды, дегенмен бұл құралдарға заңмен рұқсат етілген. Осы мәселе бойынша кең талқылау заңдағы олқылықтың орнын толтыру мәселесін күн тәртібіне қойып, осындай көзқарастардың сәйкес еместігін көрсетті.

Кейде дәлелдемелерді бекітудің «негізгі» нысаны немесе әдісі ретінде хаттама екенін қолдаушылар әмбебап бекіту әдісі болатынын дәлелдейді. Бұл туралы И.В. Макаров «Егер бекіту әдістерін объектілердің алуан түрлі қасиеттерін, жылдамдығын және әмбебаптығын бекіту мүмкіндіктері тұрғысынан талдайтын болсақ, онда әдістерді негізгі және қосымша әдістерге бөлу де мүмкін емес болып шығады. Осылайша, хаттама құрастыру сөйлеу тілінің акустикалық белгілерін бекіту кезінде бекітудің негізгі әдісі рөлін атқара алмайды. Хаттамалық сипаттаманың таңдамалы сипатына байланысты ол, мысалы, іс-әрекеттерді, процестерді және динамикалық күйлерді, сондай-ақ кейбір нәзік немесе көрінбейтін белгілерді жазудың техникалық мүмкіндіктерінде тергеу экспериментін немесе оқиға болған жерді түсіру жылдамдығымен, дәлдігімен және жан-жақтылығымен бейнежазба мен фототүсірілімнен мүмкіндігі төмен.

Қорытынды:

Процесуалдық тұрғыдан дәлелдемелерді бекіту әдістерін міндетті, яғни заңмен міндетті түрде белгіленген және міндеті емес қолданылуы тергеушінің және соттың еркіне байланысты болатын деп бөлу мағынасы бар сияқты. Олардың басқа жіктеулері процестік сипатта болмайды.

Жалпы бекітудің техникалық құралдарын сипаттай отырып, оларды келесі құралдар топтарына бөлуге болады:

- 1) вербалды ақпаратты бекіту (хаттамалар, дыбыс жазатын құрылғылар);
- 2) жоспарлардың, суреттердің, сызбалардың, идеалды модельдерін құру;
- 3) материалдық модельдерді құру (консервация құралдары, фото және видео жабдықтар, видео-регистраторлар құрылғылар, синтетикалық портреттер жасауға арналған суреттер жиынтығы және т.б.).

Бекітудің техникалық құралдарын эзірлеу кезінде жалпы технологияның даму тенденциялары және атап айтқанда криминалситуациялық технологиялардың дамуынан көрінеді. Алайда, оларды зерттеу құралдарынан дәлелдемелерді бекітудің техникалық құралдары біраз артта қалушылық көрінісі бар.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Белкин Р.С., Винберг А.И. Криминалистика и доказывание. Методологические проблемы. – М.: Юрид. лит., 1969. – 216 с.
2. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. – М.: Изд-во АН СССР, 1958. – 703 с.
3. Ковтун Н.Н., Кузнецов А.П.: Уголовно-процессуальное право: Учебник / Отв. ред. П.А. Лупинская. – М.: Юристъ, 2004. – 800 с.
4. Криминалистика: Учебник для вузов / Т.В. Аверьянова, Е.Р. Россинская, Р.С. Белкин, Ю.Г. Корухов. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма: НИЦ Инфра-М., 2012. – 944 с.

Авторлар туралы мәліметтер

Асымова Д.Б. – Абай атындағы ҚазҰПУ, PhD доктор, Алматы қаласы, Қазақстан, e-mail: damu_kaznpu@mail.ru

Байсымакова М.С. – Абай Атындағы Республикалық мамандандырылған дарынды балаларға арналған қазақ тілі мен әдебиетін тереңдетіп оқытатын орта мектеп-интернат, жсогары санатты зерттеуші-педагог, Алматы қаласы, Қазақстан, e-mail: baysymakova1975@mail.ru

Бижанова А.Р. – з.ғ.д., Абай атындағы ҚазҰПУ Тарих және құқық Институтының Құқықтану кафедрасының аға оқытушысы, Алматы қ., Қазақстан, e-mail: Aike_74@mail.ru

Бопабаев Е.Ч. – Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Тарих және құқық институты, Құқықтану кафедрасының профессоры, з.ғ.к., Алматы қ., Қазақстан, e-mail: timsan_88@mail.ru

Бурибаев Е.А. – заң ғылымдарының докторы, профессор, Абай ат. Қазақ ұлттық педагогикалық университеті Тарих және құқық Институты Құқықтану кафедрасының меңгерушісі. e-mail: yertek-a@mail.ru

Даулетбаева Г.А., №178 лицейдің тарих және құқық пәнінің мұғалімі, педагог-зерттеуші, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., e-mail: a_gulnafis69@mail.ru

Жазылбек Л.И. – Абай атындағы ҚазҰПУ Құқықтану кафедрасының доценті, e-mail: lzhazylbek@mail.ru

Жанабекова Э.Б. – Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық Институтының «Құқықтану» мамандығының 2-курс магистранты, Алматы қ., Қазақстан, e-mail: elmira_zhanabekova@mail.ru

Жунусбекова А.М. – Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық Институтының «Құқықтану» мамандығының 2-курс магистранты, Алматы қ., Қазақстан, e-mail: lmillion@list.ru

Жусипбек М.Е. – Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық Институтының «Құқықтану» мамандығының 2-курс магистранты, Алматы қ., Қазақстан, e-mail: meru.zh@mail.ru

Көшкінбаева А.С. – Каспий қоғамдық университетінің докторанты (ҚАУ), Алматы қ., Қазақстан, e-mail: Aliaizere1984@gmail.com

Кусаинов С.Ж. – з.ғ.к., Абай ат.Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің Тарих және құқық Институты Құқықтану кафедрасының қауымдастырылған профессоры. e-mail: zagalbaili@mail.ru

Қамза А.Т. – Абай атындағы ҚазҰПУ, «Академик Т.С.Садықов атындағы Қазақстан тарихы» кафедрасының оқытушысы, Гуманитарлық ғылымдар магистрі, Қазақстан Республикасы, Алматы қ. e-mail: talgatqyzy@inbox.ru

Манапбаев Н.Б. – Абай атындағы ҚазҰПУ, «Әлем тарихы» кафедрасының аға оқытушысы, e-mail: Nur.ak.80@mail.ru

Мейрбекова Г.Б. – Абай атындағы ҚазҰПУ Құқықтану кафедрасының қауымдастырылған профессоры, e-mail: Meirbekova67@mail.ru

Мелдехан А.Ж. – Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық Институтының «Құқықтану» мамандығының 2-курс магистранты, Алматы қ., Қазақстан, e-mail: aktaral_0@mail.ru

Несипбеков Е.Н. – доктор PhD, Абай атындағы ҚазҰПУ Тарих және құқық Институтының Құқықтану кафедрасының аға оқытушысы, Алматы қ., Қазақстан, e-mail: nesipbekov@mail.ru

Тайторина Б.А. – заң ғылымдарының докторы, Абай ат. Қазақ ұлттық педагогикалық университеті Тарих және құқық Институты Құқықтану кафедрасының профессоры, e-mail: binur.a@mail.ru

Таңатар А.Ж. – Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық Институтының «Құқықтану» мамандығының 2-курс магистранты, Алматы қ., Қазақстан, e-mail: akalek_tanatar@mail.ru

Тұрлыханқызы Қ. – Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, «Құқықтану» кафедрасының оқытушысы e-mail: kuralay_turlykhan@mail.ru

Утегенова А.Ж. – Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық Институтының «Құқықтану» мамандығының 2-курс магистранты, Алматы қ., Қазақстан, e-mail: ayala199736@gmail.com

Хамзина Ж.А. – заң ғылымдарының докторы, Абай ат. Қазақ ұлттық педагогикалық университеті Тарих және құқық Институты Құқықтану кафедрасының зерттеуші-профессоры, e-mail: 1114090@rambler.ru

Че А.С. – интерн дәрігер, Қазақстан, Алматы., e-mail: aljona.2019@mail.ru

Шабанова А.А. – интерн дәрігер, Қазақстан, Алматы, e-mail: anastasiashabanova97@gmail.com

Сведения об авторах

Асымова Д.Б. – КазНПУ имени Абая, доктор PhD, г. Алматы, Казахстан E-mail: damu_kaznpu@mail.ru

Байсымакова М.С. – Республиканская специализированная средняя школа-интернат имени Абая с углубленным изучением казахского языка и литературы для одаренных детей, педагог-исследователь высшей категории, город Алматы, Казахстан E-mail: baysymakova1975@mail.ru

Бижанова А.Р. – д.ю.н., старший преподаватель кафедры «Юриспруденция» института истории и права КазНПУ имени Абая, г. Алматы, Казахстан, e-mail: Aike_74@mail.ru

Бопабаев Е.Ч. – к.ю.н., профессор кафедры юриспруденции Института истории и права КазНПУ имени Абая. г.Алматы,Казахстан. email: timsan_88@mail.ru

Бурибаев Е.А. – доктор юридических наук профессор, заведующий кафедрой Юриспруденция Института истории и права Казахского национального педагогического университета им. Абая, e-mail: yermek-a@mail.ru

Даулетбаева Г.А. – учитель истории и право КГУ "лицей №178", педагог-исследователь, Республика Казахстан, г.Алматы e-mail: a_gulnafis69@mail.ru

Жазылбек Л.И. – доцент кафедры «Юриспруденция» КазНПУ имени Абая, e-mail: lzhazylbek@mail.ru

Жанабекова Э.Б. – Магистрант 2 курса КазНПУ им. Абая, г. Алматы, Казахстан, e-mail: elmira_zhanabekova@mail.ru

Жунусбекова А.М. – Магистрант 2 курса КазНПУ им. Абая, г. Алматы, Казахстан, e-mail: lmillion@list.ru

Жусипбек М.Е. – Магистрант 2 курса КазНПУ им. Абая, г. Алматы, Казахстан, e-mail: meru.zhh@mail.ru

Камза А.Т. – Преподаватель кафедры «История Казахстана имени академика Т.С. Садыкова», КазНПУ имени Абая, магистр Гуманитарных наук Республика Казахстан, г. Алматы e-mail: talgatqyzy@inbox.ru

Кошкинбаева А.С. – Докторант Каспийского общественного университета (КОУ), г. Алматы, Казахстан, e-mail: Aliaaizere1984@gmail.com

Кусаинов С.Ж. – к.ю.н., ассоциированный профессор кафедры юриспруденции Института Истории и права Казахского Национального Педагогического Университета им. Абая e-mail: zagalbaili@mail.ru

Манапбаев Н.Б. – старший преподаватель кафедры «Всемирной истории» КазНПУ им. Абая, e-mail: Nur.ak.80@mail.ru

Мейрбекова Г.Б. – ассоциированный профессор кафедры «Юриспруденция» КазНПУ имени Абая, e-mail: Meirbekova67@mail.ru

Мелдехан А.Ж. – магистрант 2 курса КазНПУ им. Абая, г. Алматы, Казахстан, e-mail: aktaral_0@mail.ru

Несипбеков Е.Н. – доктор PhD, старший преподаватель кафедры «Юриспруденция» института истории и права КазНПУ имени Абая, г. Алматы, Казахстан, Алматы қ., Қазақстан, e-mail: nesipbekov@mail.ru

Тайгорица Б.А. – доктор юридических наук, профессор кафедры Юриспруденция Института истории и права Казахского национального педагогического университета им. Абая, e-mail: binur.a@mail.ru

Танатар А.Ж. – магистрант 2 курса КазНПУ им. Абая, г. Алматы, Казахстан, e-mail: akalek_tanatar@mail.ru

Турлыханқызы К. – Институт истории и права КазНПУ имени Абая, Преподаватель кафедры «Юриспруденция», e-mail: kuralay_turlykhan@mail.ru

Утегенова А.Ж. – Магистрант 2 курса КазНПУ им. Абая, г. Алматы, Казахстан, e-mail: ayala199736@gmail.com

Хамзина Ж.А. – доктор юридических наук, профессор-исследователь кафедры Юриспруденция Института истории и права Казахского национального педагогического университета им. Абая, e-mail: 1114090@rambler.ru

Че А.С. – врач-интерн, Казахстан, г. Алматы, e-mail: aljona.2019@mail.ru

Шабанова А.А. – врач-интерн, Казахстан, г. Алматы, e-mail: anastasiashabanova97@gmail.com

Information about authors

Assymova Dariya – Abai Kaznpu, PhD, Almaty, Kazakhstan E-mail: damu_kaznpu@mail.ru

Baisymakova Manat – Abay Republican specialized secondary boarding school for gifted children with Advanced Study of the Kazakh language and literature, teacher-researcher of the highest category, Almaty, Kazakhstan E-mail: baysymakova1975@mail.ru

Bizhanova A.R. – doctor of law, senior lecturer of the Department of "Jurisprudence" of the Institute of history and law of Abai KazNPU, Almaty, Kazakhstan, e-mail: Aike_74@mail.ru

Bopabaev E. Ch. – Ph.D., professor of the Department of Jurisprudence of the Institute of history and law KazNPU named after Abai. Almaty, Kazakhstan. email: timsan_88@mail.ru

Buribayev E.A. – doctor of law, Professor, head of the Department of Jurisprudence of the Institute of history and law of Abai KazNPU, e-mail: yermek-a@mail.ru

Che A.C. – intern doctor, Kazakhstan, Almaty,, e-mail: aljona.2019@mail.ru

Dauletbaeva G.A. – teacher of history and law of "Lyceum N 178", teacher-researcher, Republic Kazakhstan Almaty e-mail: a_gulnafis69@mail.ru

Kamza A.T. – Teacher of the Department "History of Kazakhstan named after academician T.S. Sadykov", Abai KazNPU, master of Humanities Republic of Kazakhstan, e-mail: talgatqyzy@inbox.ru

Khamzina Zh.A. – Doctor of Law, Professor-Researcher of the Department of Jurisprudence of the Institute of History and Law of the Abai Kazakh National Pedagogical University, e-mail: 1114090@rambler.ru

Koshkinbaeva A.S. – Doctoral Student of Caspian Public University (PSC), Almaty, Kazakhstan, e-mail: Aliaaizere_1984@gmail.com

Kusainov S.Z., Ph.D., associate professor of the Department of Jurisprudence of the Institute of History and Law of the Abai KazNPU e-mail: zagalbaili@mail.ru

Manapbaev N.B. – Senior lecturer of "World history" Kazakh National Pedagogical University by name of Abai , e-mail: Nur.ak.80@mail.ru

Meirbekova G.B. – Associate Professor, Department of Jurisprudence, Abai KazNPU, e-mail: Meirbekova67@mail.ru

Meldekhan A.Zh. – Master of the 2nd year of the specialty 7M042010- jurisprudence of the Institute of History and Law of the Abai KazNPU, e-mail: akmaral_0@mail.ru

Nessipbekov E.N. – Doctor PHD senior lecturer of the Department of "Jurisprudence" of the Institute of history and law of Abai KazNPU, Almaty, Kazakhstan, e-mail: nesipbekov@mail.ru

Shabanova A.A. – intern doctor, Kazakhstan, Almaty,, e-mail: anastasiashabanova97@gmail.com

Taitorina B.A. – Doctor of Law, Professor of the Department of Jurisprudence of the Institute of History and Law of the Abai Kazakh National Pedagogical University, e-mail: binur.a@mail.ru

Tanatar A.J., Master of the 2nd year of the specialty 7M042010- jurisprudence of the Institute of History and Law of the Abai KazNPU, e-mail: akalek_tanatar@mail.ru

Turlykhanqyzy K. – Institute of History and Law of KazNPU named after Abai, Lecturer at the Department of Jurisprudence, e-mail: kuralay_turlykhan@mail.ru

Utegenova A.Zh. – Master of the 2nd year of the specialty 7M042010- jurisprudence of the Institute of History and Law of the Abai KazNPU, e-mail: ayala199736@gmail.com

Zhanabekova E. – Master of the 2nd year of the specialty 7M042010- jurisprudence of the Institute of History and Law of the Abai KazNPU, e-mail: elmira_zhanabekova@mail.ru

Zhazylbek L.I. – Associate Professor, Department of Jurisprudence, Abai KazNPU, e-mail: lzhazylbek@mail.ru

Zhunosbekova A.M. – Master of the 2nd year of the specialty 7M042010- jurisprudence of the Institute of History and Law of the Abai KazNPU, e-mail: lmillion@list.ru

Zhusipbek M.E. – Master of the 2nd year of the specialty 7M042010- jurisprudence of the Institute of History and Law of the Abai KazNPU, e-mail: meru.zhh@mail.ru

АБАЙ АТЫНДАҒЫ ҚАЗҰПУ ХАБАРШЫСЫ
«ЮРИСПРУДЕНЦИЯ» СЕРИЯСЫ
(nesibeli77@mail.ru)

Құрметті авторлар!

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің Тарих және құқық институты «Хабаршы/Вестник», Юриспруденция Сериясына 2020 ж. №4 шығарылымына заң ғылымдары бойынша ғылыми мақалаларды қарастырып, жариялауға қабылдайды.

Көлемі 10 беттен аспайтын мақаланы жариялау құны – 3500 теңге (пошта шығынынан бөлек). Мақаланың жарияланатындығы туралы шығарылған редколлегия алқасының шешімінен кейін сіздің электрондық поштаңызға реквизиттер бойынша қосымша мәліметтер жіберіледі.

Мақаланың қабылдану мерзімі – 2020 жылдың 1 желтоқсанына дейін.

Мақала жариялауға қатысты тапсырысты шығарылымның бас редакторының электрондық поштасына жіберіңіз: nesibeli77@mail.ru

Тапсырыс нысаны:

№	Автор туралы мәлімет
1	Аты-жөні (толық) + фото: 70x95
2	ИИН (төлем жасау үшін)
3	Ғылыми дәрежесі
4	Ғылыми атағы
5	Жұмыс орны
6	Қызметі
7	Индексі көрсетілген поштаның мекен-жайы (журнал жіберу үшін)
8	Электрондық пошта адресі, байланыс телефондары

Мақала тапсырыс парағына қоса тіркеледі. Мақаланың жазылу тәртібі төмендегідей рәсімделеді:

- ӘӨЖ (индекс) Сол жақ бұрышқа бас әріптермен – ӘӨЖ, FTAMP*;
 - Бір жолдан кейін мақала атауы ортада БАС ӘРІПТЕРМЕН (қою шрифтпен);
 - Бір жолдан кейін ортада автордың аты-жөні, ғылыми дәрежесі, атағы, жұмыс орны;
 - Бір жолдан кейін андатпа (от **80** до **100** сөздерден) – үш тілде (қазақша, орысша және ағылшын);
 - Бір жолдан кейін кілт сөздер (10-12 сөздерден немесе сөз тіркестерінен);
 - Бір жолдан кейін мәтін;
 - Бір жолдан кейін әдебиеттер тізімі (курсивтік шрифтпен);
 - Мақала көлемі – 10 бет (минималды көлем – 5 бет, ерекше жағдайда – 15-17 бет);
 - Мәтін Word 97-2003 редакторы бойынша терілуі тиіс;
 - Шрифт Times New Roman;
 - Кегль – 14;
 - Жоларалық интервал 1,0;
 - Парақ параметрі: жоғары және төменгі – 20 мм, сол – 30 мм, оң – 15 мм.
- Сілтеме: дәйексөз тәртібі қатарымен – [1, с. 15] – **1** – дәйексөз қайнар көзі тәртібі, **15 б.** – бетін және оның номерін көрсету.

*FTAMP – Ғылыми-техникалық ақпараттың мемлекетаралық рубрикаторы.

Ескерту!

Мақала мәтіні былай құрылымдалған болуы керек: Кіріспе (өзектілігі, мақсаты және міндеттері, әдістемесі/ зерттеу әдісі); сондай-ақ, негізгі бөлім бірнеше құрылымдық құрамдас элементтерден құрылуы тиіс; негізгі тұжырымдар (қорытынды). Мақала мәтіні бетте екі бағанада орналасады.

**ВЕСТНИК КазНПУ ИМ. АБАЯ
СЕРИЯ «ЮРИСПРУДЕНЦИЯ»**

Уважаемые авторы!

Институт истории и права Казахского национального педагогического университета имени Абая принимает к рассмотрению и опубликованию научные статьи по юридическим наукам в № 4, 2020 г. издания «Хабаршы/Вестник», Серия «Юриспруденция».

Стоимость публикации объемом не более 10 страниц – 3500 тенге (без учета почтовых расходов). Реквизиты счета для производства оплаты сообщаются дополнительно на ваш электронный адрес после принятия редколлегией решения об опубликовании присланной статьи.

Крайний срок представления статей – до 1 декабря 2020 г.

Заявку на публикацию следует отправлять по электронной почте гл. редактору издания: nesibeli77@mail.ru

Форма заявки:

№	Сведения об авторе
1	Ф.И.О. полностью +фото: 70x95
2	ИИН (для оформления счета на оплату)
3	Ученая степень
4	Ученое звание
5	Место работы
6	Занимаемая должность
7	Почтовый адрес с указанием индекса (для пересылки журнала)
8	Адрес электронной почты, контактный телефон

К заявке прилагается статья. Порядок оформления статьи см. ниже:

- В левом верхнем углу прописными буквами – УДК, МРНТИ*;
 - Через строку название статьи по центру ЗАГЛАВНЫМИ БУКВАМИ (полужирным шрифтом);
 - Через строку ФИО автора, ученая степень, ученое звание, место работы – выравнивание по левому краю с отступом в 6 символов;
 - Через строку аннотация (от **80** до **100** слов) – на трех языках (казахском, русском и английском);
 - Через строку ключевые слова (не более 10-12 слов или словосочетаний);
 - Через строку текст;
 - Через строку список литературы (шрифт - курсив);
 - Объем статьи – до 10 страниц (минимальный объем – 5 страниц, в исключительных случаях – 15-17 страниц);
 - Текст должен быть набран в редакторе Word 97-2003;
 - Шрифт Times New Roman;
 - Кегль – 14;
 - Междустрочный интервал 1,0;
 - Параметры страницы: верхний и нижний – 20 мм, левый – 30 мм, правый – 15 мм.
- Оформление ссылок: последовательно в порядке цитирования – [1, с. 15] – **1** – порядковый номер источника цитирования, **с.15** – указание на страницу и ее номер.

*МРНТИ – Межгосударственный рубрикатор научно-технической информации.

Внимание!

Текст статьи должен быть структурированным и состоять из: Введение (актуальность, цели и задачи, методология, метод исследования); основная часть, которая также может содержать несколько структурных составляющих элементов; основные выводы (заключение). Текст статьи размещается на странице в две колонки.

УДК 323.28
МРНТИ 11.25.41

Кузнецов Е.А.¹

¹д.и.н., профессор, Института Сорбонна-Казахстан при КазНПУ им. Абая,
г. Алматы, Казахстан, e-mail: yermek-a@mail.ru

АКТУАЛЬНОСТЬ БОРЬБЫ С КИБЕРПРЕСТУПНОСТЬЮ

Аннотация

В нынешнее время в условиях высокого развития ИКТ террористические организации, а также различные объединения экстремистского толка, берущие за основу догмы и положения религии ислам, получили своеобразный информационно-технологический «бонус» в виде различных социальных сетей и сообществ в Интернете. Данное обстоятельство позволяет им все более активно нести свою разрушительную идеологию и вербовать в свои ряды все больше и больше последователей в различных точках мира.

В данной статье рассмотрены некоторые проблемы распространения не только открытого призыва к террористическим действиям, но и предпосылок религиозного экстремизма, выражающихся в видео-проповедях сомнительного характера в таких широко используемых информационных ресурсах, как YouTube и социальная сеть «В Контакте» на территории РК. В работе также проанализирована доступность подобных видео материалов и групп для казахстанского сегмента пользователей вышеуказанного видеохостинга и социальной сети.

Ключевые слова: информационное пространство, Интернет, социальные сети, идеология, интернет-сообщества, угроза, радикализм, религиозный экстремизм, терроризм, салафизм, Казнет

Е.А. Кузнецов¹

¹т.ғ.д., Абай атындағы Қаз ҰПУ, Сорбонна-Қазақстан институтының профессоры,
Алматы қ., Қазақстан, e-mail: yermek-a@mail.ru

КИБЕРҚЫЛМЫСПЕН КҮРЕСУДІҢ ӨЗЕКТІЛІГІ

Аңдатпа

Бүгінгі таңда ақпараттық технологиялардың кең етек жайып, әлдеқайда озық дамуының арқасында кейбір террористік және экстремистік сипаттағы ұйымдардың қолына әлеуметтік желі мен видеохостингтер сияқты түрлі Ғаламтор құралдары түсіп, олардың ислам дінінің негізгі қағидалары мен доғмалары негізінде бұрмаланып жасалған деструктивті идеологиясының әлдеқайда кең таралып, жаһанның түкпір-түкпіріне жетуіне өз үлесін қосып отыр.

Бұл мақалада террористік актілерге бүгінде желіде кеңінен таралған «ВКонтакте» атты әлеуметтік жүйесі арқылы ашық тікелей шақыру мәселесі ғана емес, сонымен қатар, терроризмнің анық бастамаларының бірі ретінде саналатын діни экстремизм алғышарттарының желідегі Youtube видеохостингі арқылы таралуы және де күмән тудыратын видео және аудио материалдардың, экстремизм идеяларын алға тартатын түрлі ғаламтор қауымдастықтарының мәселесі де қарастырылады.

Түйін сөздер: ақпараттық кеңістік, ғаламтор, әлеуметтік желілер, ғаламтордағы қауымдастық, идеология, радикализм және діни экстремизм, терроризм және салафизм, Казнет

Kuznetsov E.A.¹

¹d.p.s., professor of the Institute of Sorbonne-Kazakhstan at Abai KazNPU,
Almaty, Kazakhstan, e-mail: yermek-a@mail.ru

RELEVANCE AGAINST CYBERCRIME

Abstract

Nowadays, in a condition of high ICT-s developments some terrorist organizations, as well as various associations of an extremist nature, taking as a basis dogmas of Islam religion, received a kind of information-technology "bonus" in the form of various social networks and communities on the Internet. This fact allows them to more actively carry their destructive ideology and recruit into its ranks more and more followers in different parts of the world.

This article describes some of the problems of the proliferation not only of open recruitment to terrorist actions, but also of religious extremism assumptions expressed in the video sermons of questionable character in such widely used information resources as Youtube and social network "VKontakte" in the territory of the Republic of Kazakhstan. There is also analyzed the availability of such materials and videos for groups of Kazakhstani segment of users.

Keywords: Information Space, Internet, social networks, the ideology, Internet communities, the threat of radicalism and religious extremism, terrorism, salafism, KazNET

Современная ситуация на мировой арене с ее активными военными действиями на Ближнем Востоке и широким распространением деструктивной идеологии, построенной на исламском радикализме, не оставляет никаких сомнений в том, что терроризм имеющий под собой религиозную основу представляет собой особую опасность. Из конфликтов, некогда имеющих локальный характер терроризм перерос в глобальную проблему всего человечества, требующей от международного сообщества действовать, объединяя всевозможные усилия как в правовой сфере, так и в финансовой.

Исключением не являются и действия, направленные на постоянную защиту и контроль информационного пространства каждого государства и союза, как актора международных отношений. Представляя собой сложную многокомпонентную систему информационное пространство государства подвергается частым кибератакам как со стороны других стран-конкурентов, так и со стороны террористических организаций. Но если данный вид угроз является довольно динамичным и ярко выраженным, то наличие пропагандистских групп, страниц и сообществ радикального толка в интернет пространстве любой страны представляется как механизм замедленного действия, пусть менее выраженного, но имеющего не менее серьезные последствия.

Список использованной литературы:

1 Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность. Послание Президента РК от 31 января 2017 г. – Алматы: Казахстанская правда, 2017. – С.3

2 Карин, Е. Что произошло в Актобе и Алматы? Специфика радикализма в Казахстане [Электрон.ресурс]. – 2016. – URL: <http://caa-network.org/archives/7386> (дата обращения: 15.02.2017)

3 Сколько людей "сидят" в соцсетях в Казахстане? [Электрон.ресурс]. – 2016. – URL: <https://tengrinews.kz/internet/skolko-lyudey-sidyat-v-sotssetyah-v-kazahstane-288639/> (дата обращения: 15.02.2017)

4 Каратаева, Л. (ИГИЛ) ДАИШ подкрался виртуально [Электрон.ресурс]. – 2015. – URL: <http://kisi.kz/ru/categories/regional-naya-i-nacional-naya-bezopasnost/posts/igil-daish-podkralsya-virtualno> (дата обращения: 14.02.2017)

5 Botobekov, U. ISIS and Central Asia: A Shifting Recruiting Strategy [Электрон.ресурс]. – 2016. – URL: <http://thediplomat.com/2016/05/isis-and-central-asia-a-shifting-recruiting-strategy/> (дата обращения: 17.02.2017)

6 Смайыл М. В Казахстане ведут борьбу с интернет-пропагандой экстремизма [Электрон.ресурс]. – 2016. – URL:http://bnews.kz/ru/news/obshchestvo/religiya/v_kazahstane_vedut_borbu_s_internetpropagandai_ekstremizma-2015_10_31-1180077 (дата обращения: 15.02.2017)

7 СПИСОК религиозной литературы и информационных материалов, признанных экстремистскими и запрещенных к ввозу, изданию и распространению на территории Республики Казахстан [Электрон.ресурс]. – 201, 6. – URL:<http://pravstat.prokuror.kz/rus/o-kpsisu/spisok-religioznoy-literatury-i-informacionnyh-materialov-priznannyh-ekstremistskimi-i> (дата обращения: 14.02.2017)

8 Обеспечить безопасность. – Алматы: Казахстанская правда, 2016. – С.1

9 Шингалиева А.К., Симтиков Ж.Ж. Салафизмнің Қазақстанға ықпалы //Вестн. КазНПУ. Сер. Международная жизнь и политика – 2016. – № 4. – С. 74.